

Jacques Loeb: Az élet*

1.Bevezetés

kérdés, amelynek tárgyalásába bocsátkozni szándékozom, az, vajon tudományunk mai állása mellett van-e kilátás arra, hogy az életet, azaz az életjelenségek összességét, fizikai kémiával hiánytalanul megmagyarázhassuk. Ha erre a kérdésre gondos vizsgálat után igennel válaszolhatunk, akkor életünk szociális és erkölcsi kialakítását is tisztára természettudományi alapra kell felépítenünk és a metafizikus nem követelheti magának a jogot, hogy életünk mikénti berendezésére olyan előírásokat szabjon, amelyek ellentétesek a kísérleti biológiából levont következtetésekkel.

A kísérleti tudományoktól távol álló laikusok között gyakran találkozhatunk avval a nézettel, hogy a biológiában is olyanformán történnek a dolgok, mint az ú. n. szellemi tudományokban, vagyis hogy arról, amit ma igaznak tartottak, holnapra kiderül, hogy nem volt igaz; és akkor aztán a „tudomány csődjéről” beszélnek. Az ilyen nézetek arra a tapasztalatra támaszkodnak, hogy alkalomadtán őslénytani vagy állattani hipotéziseket egy ideig vitatnak és azután elvetnek. Evvel szemben azonban hangsúlyozni kell, hogy a modern biológia tisztára kísérleti tudomány, amelynek eredményei csak két alakban jelenhetnek meg: vagy sikerül valamely életjelenség felett annyira uralkodnunk, hogy azt bármikor tetszés szerint előidézhesük (mint például az izomrángást vagy bizonyos állati peték fejlődésre ingerlését vegyi úton); vagy pedig sikerül számszerű összefüggést deríteni ki valamely kísérleti feltétel és a biológiai eredmény között (mint például a Mendel-féle átöröklési törvényben). A biológiában, amely ezekre az elvekre épült fel, sohasem volt visszaesés, hanem csak állandó haladás.

* A nagynevű szerző szíves volt ezt az előadását, melyet múlt év szeptember hó 10-én a hamburgi monista kongresszuson tartott, a *Huszadik Századnak* átengedni. A szerk.

2. A tudományos biológia kezdetei

Az ily módon meghatározott tudományos biológia Lavoisier és Laplace emlékezetes munkájával veszi kezdetét (1780), amelyben kvantitatív bebizonyítására vállalkoztak annak, hogy az állati testben keletkezett meleg ugyanannyi, mint amennyit a gyertya ad, ha a keletkezett szén-sav mennyisége ugyanakkora. Ez volt az első kísérlet, hogy életjelenséget visszavezessenek fiziko-kémiai folyamatra, vagyis az oxidációra. Amire ezek a kutatók kezdetleges eszközeikkel vállalkoztak, azt újabb bűvárok, különösen Voit és Pettenkoffer, Rubner és Zuntz, fényesen megoldották. Valamely táplálóanyag oxidációjánál ugyanannyi meleg fejlődik, akár a testben, akár azon kívül történik is az elégés.

Egy hézag még maradt ezekben a vizsgálatokban. Azok az anyagok, amelyek az állati testben elégnek, csupa nehezen oxidálható anyag: keményítő, zsírok és fehérjenemű anyagok. Az állati testen kívül csak a láng hőmérsékletén oxidálja ezeket gyorsan a levegő oxigénje. Az élő testben és azon kívül történő oxidáció között fennálló ellentét jelentkezik más vegyi folyamatoknál is, p. o. az emésztésnél vagy hidrolízisnél, amelyek a testen kívül csak olyan feltételek között folynak le gyorsan, amelyek az étellel össze nem férnek. Ezt az ellentétet kimagyarázta a fizikális kémia, amikor kimutatta, hogy a vegyi folyamatoknak ugyanolyan gyorsítását, amilyent a magas hőmérséklet idéz elő, el lehet érni alacsony hőmérséken is különleges anyagok, az ú. n. katalizátorok közvetítésével. Ez a haladás lényegében Berzelius és W. Ostwald nevéhez fűződik. Azok a specifikus anyagok, amelyek az oxidációt már a test hőmérsékleténél az élethez szükséges gyorsaságra fokozzák, az úgynevezett oxidációs fermentumok.

Lavoisier és Laplace munkája nemcsak a tudományos biológia kezdetét jelöli, hanem tárgyuk egyúttal az élet lényegét is megragadja; mert bármerről akarunk is hozzáférni az élethez, mindig az oxidációra bukkanunk.

3. Az élet titka

Az „élet titka” alatt nem mindenki érti ugyanazt. Valamennyien kívánunk azonban felvilágosítást arról, hogyan keletkezik az élet és miben áll a halál, mert a felelet erősen befolyásolja etikánkat. Arra a kérdésre, hogyan keletkezett az élet a földön, nem lehet biztossággal válaszolni. Valamennyiök előtt

ismeretes az a tény, hogy valamennyi élőlény képes a táplálékból élő anyagot előállítani. Ebből joggal meríthetjük azt a reményt, hogy egyszer majd sikerülni fog élőlényeket mesterségesen előállítani, mert ma már tudjuk, hogy azokat az anyagokat, amelyeket az állati test gyárt, a laboratóriumban mesterségesen is elő lehet állítani és hogy azokat a vegyi folyamatokat, amelyek az állati testben lefolynak, ugyanazon hőmérséklet mellett a laboratóriumban mesterségesen is elő lehet idézni. Úgy érzem, hogy csak a mi fiatal tudományunk technikai hibáin múlik, hogy az élő anyag mesterséges előállítása még nem sikerült. Tudásunk legérzékenyebb hiánya abban van, hogy a katalizátoroknak, az úgynevezett enzimeknek és fermentumoknak vegyi természetét még nem ismerjük. Egyelőre semmi sem szól az ellen, hogy élő szervezetek mesterséges előállítása elvi okoknál fogva lehetetlen. Ez az eszme nem ellentétes Arrhenius nagy gondolatával, hogy kellő kicsinyiségű csírákat a fény nyomása hajt a világűrön át és ha új világtestekre hullanak, amelyekben van víz, só, oxigén és a szükséges hőmérséklet, új fejlődés kezdeteivé lesznek. A jövő biológia ragaszkodni is fog ehhez a gondolathoz, mint egyikéhez a legfontosabbaknak, amellyel valaha gazdagodott. De azért azt hiszem, a biológiának nem szabad szem elől tévesztetni a másik célt sem: vagy előállítani holt anyagból mesterségesen szervezeteket, vagy ha ez lehetetlen, földéríteni, hogy miért nem lehet ezt a problémát megoldani.

4. A petének fejlődésre való ingerlése

Ha azonban nem is tudjuk megmondani, általában hogyan keletkezett az élet, azért egy másik, ugyan sokkal kisebb igényű talányt mégis megoldottunk: azt, mi indítja arra a petét, hogy új egyénné fejlődjék, önök tudják, hogy minden állat egy petéből keletkezik, és önök azt is tudják, hogy az állatok nagy többségénél csak akkor fejlődhetik ki az új egyén, ha a hímállattól származó ondószálcsa behatol a petébe. Azt a kérdést, hogyan indíthatja az ondószálcsa a petét arra, hogy új egyénné fejlődjék, tizenkét év előtt még ugyanolyan misztikus köd takarta, mint mai nap az élet keletkezését. Ma már mondhatjuk, hogy a termékenyítés kérdése lényegében meg van oldva, vagyis hiánytalanul visszavezettük fizikai és kémiai folyamatokra. A termékenyítetlen pete magányos sejt, melyben egy mag van. Ha a petébe nem hatol be az ondótestecske, akkor a pete rövid idő alatt tönkre megy: egyeseknél néhány óra alatt, másoknál néhány

nap vagy hét alatt. Mihelyt ondószálcsa jut a petébe, a pete elkezdi fejlődni, vagyis a mag elkezdi ketté oszlani és az eddig egysejtű pete két sejtűvé válik szét; azután minden sejt és minden mag újra ketté oszlik és i. t. A sejtek arra törekednek, hogy a felületen maradjanak, vagy oda jussanak és amikor már nagyobb számú sejt keletkezett, a pete üres gömb formájú lesz, amelynek burka nagyszámú sejtből áll. A golyó külső felületén csillószálak keletkeznek és evvel a pete szabadon úszkáló álcává alakult át. Azután bélcsatorna keletkezik, oly módon, hogy a blastula egy pontján a sejtek betüremkednek és egymásután keletkeznek a többi szervek, a csontváz, a véredényrendszer és i. t. Alkalomadtán már megfigyelték, hogy némely állatok, tengeri sün, egyes férgek, sőt madarak termékenyítetlen petéi hajlandóságot mutatnak a magoszlásra, sőt néha még a sejtoszlásra is és Mead, R. Hertwig és Morgan egyik-másik ilyen sejtoszlást mesterségesen elő is idéztek. Mindez azonban csak szabálytalan sejtömegek keletkezéséhez vezetett, nem pedig álcák fejlődéséhez.

Tizenkét évvel ezelőtt azután sikerült nekem ezeket a petéket arra indítani, hogy lárvákká fejlődjenek, azáltal, hogy a tengeri sün termékenyítetlen petéit mesterségesen kezeltem olyan tengervízzel, melynek töménységét kevés só hozzáadásával fokoztam. A petéket két óra hosszat hagytam olyan oldatban, amelynek koncentrációját bizonyos fokkal emeltem. Ha azután ezeket a petéket közönséges tengervízbe helyeztem vissza, álcákká fejlődtek és ezeknek az álcáknak egy részében bélcsatorna és váz is fejlődött. Később azután sikerült más állatok, tengeri csillagok, férgek és puhatestűek petéinél is mesterséges kezeléssel előidézni az álcává való fejlődést. Evvel tehát bebizonyosodott, hogy az ondószálcsa fejlődést indító hatását helyettesíteni lehet tisztára fizikai-kémiai hatásokkal is. Ez azonban még nem oldotta meg azt a kérdést, hogyan idézi elő az ondószálcsa a fejlődést. Egy kiváló fiziológus akkoriban azt írta nekem, hogy új talányokat adtam fel az élettannak, ahelyett, hogy régiakat oldottam volna meg. Nekem ugyan úgy látszott, annak a bizonyítéknak, hogy azt a titokzatos élő hatóanyagot, az „ondószálcsát” helyettesíteni lehet fizikai-kémiai hatással, „a tengervíz töménységének emelésével”, mégis van felvilágosító jelentősége, amennyiben ezt a területet megtisztította a vitalista miszticizmustól.

Meg kellett azonban még állapítani, milyen úton idézi elő az ondószálcsa a pete fejlődését. Az imént említett módszerekkel ezt a kérdést nem lehetett eldönteni, mert nem utánozták pontosan

az ondószálcák hatását. Ha ondószálcsa hatol a petébe, elsősorban a felület megváltozását idézi elő, termékenyítési hártya keletkezik. A hártyaképződés jelensége, amelyet általában mindig mellékesnek tekintettek, az én eredeti metódusom mellett, mikor a petéket hipertónikus tengervízzel kezeltem, nem jött létre. Hat évvel ezelőtt sikerült olyan módszert találni, amelynek segítségével a kaliforniai tengeri sün, *Strongylocentrotus purpuratus*, termékenyítetlen petéinél sikerült előidézni a hártyaképződést, anélkül, hogy ez a pete ártalmára vált volna. Ez a metódus abban áll, hogy a petéket egy-két percig olyan tengervízzel kezeljük, amelyhez kevés vajsavat adtunk. Ha ezután a petéket rendes tengervízbe helyezzük, valamennyin termékenyítési hártya képződik éppen úgy, mintha ondószálcsa hatolt volna beléjük. Ez a hártyaképződés, illetőleg a hártyaképződés alapjául szolgáló felületváltozása a petének megindítja ugyan a fejlődést, de nem teszi lehetővé, hogy szobahőmérsék mellett messzebbre előre haladjon. Ha ezt is elő akarjuk idézni, a vajsavas kezelés után a petéket még egy második hatásnak is ki kell tenni. Itt két módszer között választhatunk. Vagy fél órán át oxigéntartalmú hipertónikus oldatban tartjuk a petéket, vagy három órán át oxigénmentes tengervízben. Ha ezután a petéket a rendes tengervízbe helyezzük, valamennyi kifejlődik és számos esetben a fejlődés olyan szabályos, mintha ondószálcsa végezte volna a termékenyítést.

A fontos mindezekből tehát az, hogy a pete fejlődését két behatás idézi elő és hogy az egyik behatás, a hártyaképződés előidézése, a fejlődés megindítása szempontjából fontosabb. Ezt az is bizonyítja, hogy némely alakoknál, mint pl. a tengeri csillagoknál, egyáltalában elegendő a mesterséges hártyaképződés megindítása; bár a második kezelés itt is emeli a kifejlett álcák számát és életképességét.

Az a kérdés most már, hogyan indítja meg a hártyaképződés a pete fejlődését. A folyamatnak, valamint a hártyaképződést előidéző anyagoknak az elemzése arra az eredményre vezetett, hogy a termékenyítetlen petének olyan kérge van, amelyet el kell pusztítani, mielőtt a pete fejlődésképes állapotba kerülhetne. Teljesen egyre megy, hogyan pusztul el az a kéreg. Mindazok az anyagok, amelyek a sejt elpusztulásának bizonyos formáját, az ú. n. cytolyzist előidézik, egyúttal megindítják a fejlődést is, ha módjuk van a termékenyítetlen pete kergét elpusztítani. A pete kezelése vajsavval csak arra szolgál, hogy megindítsa ennek a kéregnek a pusztulását. A hártyaképződés csak

gyakori, de nem nélkülözhetetlen következménye a kéreg pusztulásának. Némely esetben ezt a réteget mechanikusan, rázással el lehet pusztítani (Mathews) és bizonyos férgek (Loeb) és a béka petéinél elegendő a kérget tüvel szűrni át, amint azt Bataillon a múlt évben fölfedezte.* A fejlődésre ingerlés mechanizmusa azonban mindezekben az esetekben ugyanaz, vagyis a pete kéregrétegének az elrombolása. Ezt általában el lehet végezni bizonyos kémiai szerekkel, amelyek a bakteriológiában is szerepelnek, de egyes esetekben mechanikus eljárásokkal, mint rázással vagy a kéreg átszűrésével is célt lehet érni. Főlemlíthetjük még mellékesen, hogy idegen vérfajoknak ugyancsak sejtoldó hatásuk van és valóban sikerült is nekem idegen fajtájú vérrel hártaképződést előidézni a tengeri sün petéjén és evvel a fejlődést megindítani.

Újabb időben Shearer-nek Plymouthban sikerült számos ily módon létrehozott álcát a metamorfózis stádiumán túl is felnevelni és Delage arról számol be, hogy mesterséges szűznemzés útján előállított két tengeri-sün lárvából ivarérett állatokat tenyésztett. Bátran mondhatjuk tehát, hogy sikerült az ondósejt fejlődésére ingerlő hatását bizonyos fizikai-kémiai hatásokkal tökéletesen utánozni.

Sikerült továbbá bebizonyítanom, hogy a tengeri sün petéjének megtermékenyítését az ondószálcsa hasonló módon idézi elő, mint azt a mesterséges szűznemzés módszerénél láttuk, vagyis oly módon, hogy kétféle anyagot visz, a petébe, amelyek közül az egyik úgy hat, mint a vajsav és előidézi a hártaképződést? míg a másik úgy hat, mint a hipertónikus oldattal való kezelés és lehetővé teszi a teljes kifejlődést. A tengeri sün petéjével úgy lehet ezt bebizonyítani, hogyha idegen ondót alkalmazunk, például a tengeri csillagét; a tengeri sün ondószálcsája oly gyorsan hatol be a petébe, hogy egyidejűleg csaknem mindig mind a két anyag bejut. Ha azonban a tengeri sün petéjének a megtermékenyítésére a tengeri csillag ondóját használjuk, akkor az esetek nagy részében előbb áll be a hártaképződés, semmint az ondószálcsának ideje lett volna egészen behatolni a petébe. A hártaképződés megakadályozza az ondószálcsa további elnyomulását. Az ilyen pete éppen úgy viselkedik, mintha csak a hártaképződést idéztük volna vajsavval elő. Szobahőmérséknél elkezdnek ugyan fejlődni, de később elpusztulnak. A pete

* Ez a módszer azonban nem válik be a halpetéknél (*Fundulus*) és használhatósága valószínűleg épúgy korlátolt, mint a pete fejlődésének megindítása rázás útján.

tartalmával való érintkezés alatt az ondószálcsa átadott egy anyagot a petének, ami feloldotta a kérget és ezen az úton előidézte a hártaképződést, ami azonban megakadályozta az ondószálcsa további benyomulását. Ha azonban az ondószálcsa a hártaképződés előtt benyomul a petébe, akkor be jut a petébe az az anyag is, ami a hipertonikus oldattal való utókezelésnek felel meg. Ebben az esetben a pete tökéletesen kifejlődhetik.

Újabbán ezt a tényt F. Lillie is megerősíti egy féreg, a Nereis, petéjénél. Összekeverte a Nereis ondóját és petéjét és a tömeget azután centrifugálta. Sok esetben az ondószálcsák, amelyek éppen behatolni kezdtek, újból elszakadtak a petétől. Következésképpen csak hártaképződés állott be, de a spermatozoon nem jutott a petébe. Ez a hártaképződés megindította a fejlődést, ami azonban sohasem lett teljes kifejlődéssé. Ebből azt következtethetjük, hogy az ondószálcsa is ugyanúgy ingerli a petét a fejlődésre, mint ahogy az a mesterséges szűznemzésnél történik. Elsősorban olyan anyagot visz a petébe, ami a kéreganyagot szétronsolja, mint a vajsav és másodsorban olyan anyagot, amely hatásában megegyezik a hipertonikus oldattal a tengeri sün petéjénél.

Az a kérdés merül most már fel, hogyan indíthatja meg a kéreg elroncsolása a pete fejlődését? Itt az oxidációhoz jutunk. Már évekkel ezelőtt azt tapasztaltam, hogy a megtermékenyített pete csak akkor fejlődik ki, ha szabad oxigén áll rendelkezésére és ezen és hasonló tények folytán azt a sejtést fejeztem ki, hogy az ondószálcsa azáltal indítja meg a pete fejlődését, hogy gyorsítja az oxidációt. Ezt a gyanút kísérletekkel megerősítették O. Warburg, Wasteneys, valamint én magam is. Kiderült, hogy a termékenyítés következtében az oxidáció gyorsasága a petében hat-szorosára, illetve négyszeresére emelkedik, és Warburg kimutatta, hogy a termékenyítési hártya előidézése vajsavval magában véve is ugyanazt az oxidációt gyorsító hatást fejt ki, mint a termékenyítés. Ma még csak azt nem tudjuk, hogyan fokozza a pete oxidációját a kéreg elroncsolása. Talán csak arról van szó, hogy a kéreg szilárd réteg módjára részben vagy egészben megakadályozza, hogy az oxigén érintkezésbe jusson a protoplazma felületével, vagy a petébe behatoljon. Ennek a részletkérdésnek a megoldása további kísérletek tárgya lesz. Látjuk tehát, hogy amit még tizenkét év előtt sűrű homály takart, a pete fejlődésre ingerlésének folyamatát az ondószálcsa segélyével, azt ma úgyszólván hiánytalanul meg lehet magyarázni fizikai-kémiai körülményekkel.

A kísérleti biológia fiatalsága folytán joggal remélhetjük, hogy ugyanez fog gyors sorozatban ismétlődni azoknál a problémáknál is, amelyek ma még annyira talányosak.

5. Az élet és halál lényege

Az élet lényegének és a halál természetének kérdései a laikust jobban foglalkoztatják, mint bármely más probléma és csak természetes, hogy az emberiség nem várt a kísérleti biológiára, míg ezekkel a kérdésekkel megalkudott. Ezt a megalkuvást abban az anthropomorf formában intézte el, amely jellemzi a természet minden magyarázatát a tudomány előtti korban. Az élet úgy kezdődött volna, hogy az „élet-princípium” (pl. a „lélek”) a testbe hatol — a primitív ember természetesen nem tudta, hogy az élet a petével kezdődik — és a halál abból állana, hogy ez az életelv, vagy lélek elhagyja a testet, de tovább folytatja egyéni létét.

Az élet kezdete azonban tudományosan a pete oxidációjának gyorsulása, amely a kéreg eltávolítására vagy megsértésére áll be; és az élet megszűnik az oxidáció megszüntével a testben. Mihelyt az oxidációk a testében megállanak, a sejtek felületi lamellái kellő vízbőség és kellő magas hőmérséklet mellett átjárhatókká válnak a baktériumok számára és mikroorganizmusok szétrombolják a testet. Az egyéni élet kezdetének és a halálnak fizikai-kémiai magyarázata teljes. Főlöszleges tehát és anakronizmus ma még arról beszélni, hogy az egyéni élet kezdetét az oxidáció gyorsításán kívül még valami más, metafizikai életelv belépése a petébe határozza meg, és hogy a halálnál az ellenkező folyamat társul az oxidáció csökkenéséhez vagy megszűnéséhez. A víz elpárolgásánál megeleégszünk azokkal a magyarázatokkal, amelyeket a kinetikus gázelmélet ad és nem követeljük, Huxley ismert tréfája módjára, hogy figyelembe vegyék a víz „aquosítását” vagy „szellemét”.

6. Átöröklés

Tíz évvel ezelőtt az átöröklés époly kevésbé volt tudományosan felfogható, mint a pete fejlődési folyamata. Azt mondhatjuk, hogy az átöröklés hordozója lényegében a pete. Az ondószálcának elsősorban az a feladat jut, hogy megindítsa a pete fejlődését és csak másodsorban feladata az atyai tulajdonságok átszármaztatása, ami gyakorlati szempontból azonban nagyon fontos. Ennek a felfogásnak a helyességét nemcsak a szűznemzés

és ivartalan szaporodás esetei bizonyítják, hanem a következő tény is: Ha az egyik fajta tengeri sün petéit a másik fajta ondózával termékenyítjük meg, akkor az álcában világosan mutatkoznak az atyai tulajdonságok. Ha azonban a tengeri sün petéit távolabbi rokonfaj, pl. egy tengeri csillag ondózával termékenyítjük meg, akkor olyan tengeri sün álca keletkezik, amelyben nincsen semmi az atyai tulajdonságokból, amint azt már nyolc évvel ezelőtt megállapítottam. Ugyanezekre az eredményekre jutottak a tengeri sün-pete heterogén hibridizációjával Godlewski, Kupelwieser és Baltzer. Ilyen megfigyeléseket végeztem újabban halhírbrideknél is. Ennek a ténynek abban van a fontossága az átöröklés további kutatásánál, hogy megmutatja, hogy az ondózálsa lényeges hatása a fejlődés megindítása, hogy az ondózálsa átörökítő hatása a fejlődésre ingerlés mellett csak akkor érvényesülhet, ha az atya és anya közeli rokonok és ezért a fajok állandósága problémájának megoldását az egymásra következő nemzedékekben a pete szerkezetének tanulmányozása útján kell megkísérelni. Németországban ezen a téren alapvető munkát végeztek W. Roux és tanítványai, Amerikában különösen Whittman, E. G. Conklin, E. B. Wilson és F. Lillie.

Az atyai tulajdonságok átörökítésére vonatkozólag ma már biztosan tudjuk, hogy azoknak a kutatóknak a nézete volt helyes, akik szerint nemcsak hogy a mag, hanem annak bizonyos részei, az u. n. kromoszómák az átöröklés hordozói. Ennek a nézetnek a bizonyítékát azok a tények szolgáltatták, amelyek csatlakoztak Mendel átöröklési törvényeinek de Vries, Correns és Tschermak által történt fölfedezéséhez. Mendel leglényegesebb átöröklési törvényét, az u. n. hasadási törvényt, a következő formába foglalhatjuk. Ha párosítunk két alakot, amelyek egy jellemvonásban különböznek egymástól, a keresztezésből nyert minden hibrid kétféle petét (ha nőstény) vagy kétféle ondózálsát (ha hím) termel és pedig egyforma számban; az ivarsejtek egyik része a tiszta atyai, a másik része a tiszta anyai típust követi. A mag- és sejt-szerkezet vizsgálatából valóban ki is derült, hogy az ilyen hasadás lehetősége az ivarszervek keletkezésénél könnyen felismerhető, ha elfogadjuk Boveri föltételezését, hogy a kromoszómák az atyai tulajdonságok hordozói. Ezen föltételezés helyességének bizonyítékát szolgáltatta az olyan tulajdonságok átöröklésének vizsgálata, amelyek főként az egyik nemben jutnak kifejezésre, p. o. a színvakság, amely főként a család hímnemű tagjainál jelentkezik.

Egy amerikai biológus, Me Clung, kilenc év előtt közölt egy értekezést, amely elvben megoldja a nemek keletkezésének problémáját. Minden állatfajnál a sejtmagban határozott számú kromosoma van. Henking figyelte meg, hogy egy rovarfajtnál kétféle ondószálcsa van, amelyek abban különböznek, hogy az egyik fajtában egy kromosomával több van. Me Clung gondolt először arra, hogy ez az „accessorius” kromosoma összefüggésben van az ivar meghatározásával. A dolog fontossága megérdemli, hogy következtetéseit saját szavaival adjuk: „Nagyon fontos tény, hogy accessorius kromosoma csak az ondószálcsák felében van. Ha föltesszük, hogy az átöröklés szempontjából fontos alkatrész a kromatin-anyag, ebből az következik, hogy kétféle ondószálcsa van, amelyek egymástól lényegesen különböznek. Azt várhatjuk tehát, hogy az utódok között kétféle egyéneket találunk rendes körülmények között, amelyek egyenlő számban vannak és kifejezett szerkezeti különbségeket mutatnak. Alapos megfontolás után azt következtethetjük, hogy csak az ivari jellemvonások azok, amelyek az egyéneket két jól körülhatárolt csoportba osztják és ezért logikusan arra a következtetésre kényszerülünk, hogy az a különleges kromosoma evvel a ténnyel valamiféle összeköttetésben áll.” A következő évek kutatásai, különösen E. B. Wilson, Miss Stevens, T. H. Morgan és mások vizsgálatai Me Clung zseniális gondolatának helyességét teljesen beigazolták és tisztázták minden részletében a nemek keletkezésének problémáját.

Me Clung szerint minden állatban egyforma számmal keletkezik kétféle ondószálcsa, amelyek egy kromosomával különböznek egymástól. Egyik fajta ondószálcsa hímnemű, másik fajta nőnemű állatokat hoz létre. A peték ezeknél az állatoknál mind egyformák. Az újabb kutatások, különösen E. B. Wilson eredményei azt mutatják, hogy ez a felfogás sok állatra nézve valóban helyes.

Míg sok rovarnál kétféle ondószálcsa és csak egyféle pete van, vannak olyan állatok is, amelyeknél kétféle petét és csak egyféle ondószálcsát találunk. Ide tartoznak a tengeri sün és valószínűleg némely lepke, mint az Abraxas. Ezeknél az állatoknál az ivar a petében van előre meghatározva és nem az ondószálcsában. Érdekes, hogy Guyer szerint az emberben kétféle ondószálcsa és csak egyféle pete van, úgy hogy az embernek a nemét az ondószálcsák határozzák meg.

Hogyan alakul tehát az ivar meghatározása? Tegyük fel

azt az esetet, amely E. B. Wilson szerint sok rovarra és Guyer H. szerint az az emberre áll, hogy kétféle ondószálcsa és csak egyféle pete van. Ezeknél az alakoknál Wilson szerint egy ivari kromosoma van, amelyet rövidség okából gyakran X-kromosomának vezetnek. Ondószálcsa kétféle van, az egyik X-kromosomával, másik anélkül. Elegendő számú pete és ondószálcsa esetén neték egyik felét olyan ondószálcsák termékenyítik meg, melyekben van X-kromosoma, a másik felét ellenben olyanok, amelyekben nincs ilyen ivari kromosoma. A megtermékenyített peték egyik felében tehát két X-kromosoma lesz, a másik felében csak egy. Az egy kromosomát tartalmazó peték, Wilson és mások szerint, hímekké lesznek, a két X-kromosomával bírók pedig nőstényekké. Mai ismereteink mellett ez a törvény általánosan érvényes azokra az állatokra, amelyeknél kétféle ondószálcsa és egyféle pete van.

Kitetszik ebből, miért nem lehetséges a fejlődő embrió nemét külső befolyásokkal irányítani. Az embernél például, ha véletlenül olyan ondószálcsa jut a petébe, amelyben nincsen X-kromosoma, fiú lesz, ha pedig X-kromosomát tartalmazó ondószálcsa jut a petébe, leány keletkezik. Mivel pedig mindig jelen van mindakétféle ondószálcsa, tisztára a véletlen dolga, hogy fiú vagy leány születik-e és megfelelő a véletlen törvényeinek, nagyszámú népesség esetén a fiú- és leány születések száma egyenlő. Ezek a tények a megtermékenyítés tanában egész sereg más talányt is megoldottak. Az ikrek egyik csoportja egy pete kettéhasadása útján keletkezik. Ilyen ikreknél a nem mindig ugyanaz. Az ilyen ikrek mindegyikében természetesen ugyanannyi X-kromosoma van és azért a nemük is ugyanaz. Levéltetveknél, hangyáknál és méheknél a peték termékenyítéssel és termékenyítés nélkül is kifejlődhetnek. Ismeretes volt, hogy a megtermékenyített petékből mindig nőstények fejlődnek, sohasem hímek. Kiderült, hogy ezeknél az állatoknál a petékben csak egy ivari kromosoma van és kétféle ondószálcsa keletkezik, az egyikben van, a másikban nincsen ivari kromosoma. A levéltetveknél kétségtelenül bebizonyult, hogy azok az ondószálcsák, amelyekben nincsen ivari kromosoma, életképtelenek és valószínűleg ugyanez az eset áll a hangyákra és méhekre is. A pete megtermékenyítését ezeknél az állatoknál csak olyan ondószálcsa végezheti, amelyikben van ivari kromosoma. A petében tehát a termékenyítés után mindig két kromosoma van és az ilyen petékből csak nőstények fejlődhetnek.

Tudjuk továbbá, hogy méheknél és hangyáknál a termékenyítetlen petékből csakis hímek keletkeznek, amit a méheknél először Dzierzon fedezett fel. Ennek az az oka, hogy ezen állatok petéiben csak egy X-kromosoma van és egy X-kromosomát tartalmazó petékből csak hímek fejlődhetnek.

Így látjuk tehát, mily egyszerűen oldódik meg az ivar meghatározásának a problémája. De a Mendel-féle hasadási törvény ebben szintén magyarázatra talál.

A nőtények minden sejtjében két ivari kromosoma van, tehát az ős-petékből is. A fejlődés bizonyos stádiumában a kromosomák fele kilép a petéből, ez az ú. n. sarki testecske és a petében csak a kromosomák fele marad meg; minden petében marad tehát egy X- vagy ivari-kromosoma. A hímnél minden sejtben kezdet óta csak egy ivari- vagy X-kromosoma van és itt minden ős-ondószálcsa két új ondószálcsára* hasad, amelyek közül az egyikben van ivari kromosoma, a másikban nincs. A hibridekben bizonyára ugyanaz megy végbe, amit itt a hímállatokban közvetlenül megfigyelhetünk: Az ivarsejtek kritikus, ú. n. érési oszlásánál a kromosomák oly módon hasadnak, hogy az ivari sejteknek csak felében van meg az az átörökítő anyag, amelyben az eredeti két tiszta alak egymástól különbözik.

Azt, hogy mindez nem pusztán föltételezés, hanem valóság, eldöntik azok az esetek, amelyekben, mint már említettük, bizonyos örökletes sajátságok csak az egyik nemre vonatkoznak, mint pl. a színvakság. Az itt mutatkozó törvényszerűség mennyiségileg is megfelel annak, aminek jelentkeznie kell, mihelyt föltételezzük, hogy a tulajdonságok átöröklését meghatározó anyagok az ivari kromosomákban vannak. A színvakban hiányzik valami, ami a színlátóban megvan. A színlátást kétségtelenül az X- vagy ivari-kromosoma viszi át az új nemzedékre. A legközelebbi nemzedékben a színvakság nem mutatkozhatik, a következőben ellenben elméletileg az unokák felének színvaknak kell lennie. Az embernél ezek a számarányok nem fognak mindig így jelentkezni, mert a gyermekek száma nagyon kicsi ahhoz, hogy a valószínűségi számításnak megfelelő viszonyokat kaphassunk. Egy légy fajtánál azonban T. H. Morgan egész sorozatát találta az ilyen „ivarilag meghatározott” jellemvonásoknak, amelyek úgy viselkednek, mint a színvakság. Ezeknek a legyeknek vörös szemük van. Morgan ezeknél egy mutációt figyelt meg a hímeknél fehér szemekkel.

* Valóságban két pár ondószálcsára.

Ha fehérszemű hímet vörösszemű nőténnyel keresztezett, a következő nemzedékben valamennyi légy vörösszemű volt, mert hiszen valamennyi légy ivari sejtjeiben meg volt a szín-faktor. A második nemzedékben valamennyi nőténynek és éppen a hímek felének vörös szeme, a hímek másik felének pedig fehér szeme volt.

Ezekből, valamint Correns, Doncaster és Morgan sok hasonló tenyésztési kísérletéből kétségtelenül kiderül, hogy az ivari kromoszomák egyúttal hordozói azoknak az örökletes tulajdonságoknak, amelyek csakis, vagy főként az egyik nemből mutatkoznak. Azért mondjuk: főként, mert elméletben olyan eseteket is meg kell jósolnunk, amelyekben színvaktság vagy fehér szemek a női nemből is előfordulnak. A keresztezési kísérletek valóban ki is mutatták, hogy ez az elméleti jövendölés be is válik. Evvel meg van oldva a Mendel-féle szegregáció törvényének rejtélye és egyúttal az ivar meghatározása is, ami, mint már Mendel is jelezte, nem más, mint a szegregáció törvényének különös esete. A tudománynak itt még az a feladata marad, hogy meghatározza a kromoszomákban azoknak az anyagoknak a természetét, amelyek egyes tulajdonságok átörökítését végzik és azután kideríteni azt, hogyan idézik elő ezek az anyagok az illető tulajdonságokat. A kezdet fontos lépései már itt is megtörténtek. Ismeretes, hogy fekete pigment keletkezéséhez kétféle anyag, a tyrosin és egy oxidációs fermentum, a tyrosinase, összeműködése szükséges. A fekete bőrszín a hímállat tehát csak úgy örökítheti át, ha a kromoszomában olyan anyagokat visz át, amelyek föltételezik a tyrosin vagy tyrosinase, vagy mindkét anyag képződését. Elmondhatjuk, hogy az átöröklés kérdését sikerült már annyira megoldani, hogy a további fejlődés tisztára sejtteni, illetve fizikai-kémiai keretek között fog megmaradni.

7. A szervezetek tervszerűsége

Lehetetlen ilyen rövid előadásban valamennyi életjelenségről bizonyítani, hogy azokat fizikai-kémiai úton lehet elemezni. A termékenyítést és átöröklést csakis azért választottuk, mert éppen ezek a folyamatok specifikusak az élőlényekre és nincs analógiájuk az élettelen világban; és ha azt a meggyőződést szerezzük, hogy ezeket a folyamatokat fizikai-kémiai úton fel lehet fogni, akkor bátorisan remélhetjük ugyanezt olyan folyamatokról is, amelyeknek, mint a folyadék felszívódása és kiválasztása, az emésztés és sok más folyamat, már előzetesen analógiájára akadunk az élettelen természetben.

Egy kérdéssel azonban mégis tisztába kell jönnünk, amely szembeötlik nemcsak a laikusnak, hanem minden biológusnak is: hogyan fogjuk fel a részek csodálatos alkalmazkodását az egészhez, ami által a szervezet voltaképpen lehetségessé válik? Itt nyílik alkalmunk a metafizikusnak, hogy a tisztán kémiai és fizikai folyamatok működését valami különössel helyettesítse, ami csak az életre sajátos: a történés tervszerűségével, illetőleg céltudatosságával, Reinke dominánsaival és más ilyesfével.

Bármennyire tiszteltem is az ilyen fogalmak szerzőinek személyét, mégis azt hiszem, hogy itt is, úgy mint minden metafizikában, a dolog csak egy szójáték körül forog. Az, hogy egy rész úgy van berendezve, hogy „az egésznek szolgáljon”, csak ferde kifejezés arra tényre, hogy valamely faj csak akkor életképes, vagy Roux-val szólva, csak akkor „képes tartósságra”, ha fel van szerelve az önfentartás és szaporodás önműködő mechanizmusával. Ha olyan melegvérűek keletkeznek, amelyeknek pl. nincsen vérkeringésük, akkor ezek természetesen nem maradhatnak életben és ez az oka annak, hogy miért nem találunk ilyeneket a természetben. Az alkalmazkodás rejtélye csak azért mutat ilyen látszó nehézségeket, mert mi a természetben előforduló számos elhibázott élőlény-kísérletet ritkán vagy egyáltalában nem láthatjuk. Egy konkrét példán akarom csak bemutatni, hogy a megfigyelt szervezetek száma elenyészően csekély azokhoz képest, amelyek a természetben létrejöhetnek és valószínűleg gyakran létre is jönnek, amelyek azonban tönkre mennek, mielőtt szemünk elé kerülnének, mert szervezetükben nincsenek meg a létezés tartósságának követelményei. Moenkhaus tíz esztendő előtt azt találta, hogy bármely tengeri csontos hal petéjét a gyakorlatban sikerül bármely más tengeri csontos hal ondójával megtermékenyíteni. Embriói azonban csak egy vagy két napig éltek. Ebben az évben sikerült nekem egymástól tetszés szerinti távolságban álló csontos halak embrióit egy hónapnál hosszabb ideig életben tartani. Kétségtelen tehát, hogy a gyakorlatban lehetséges minden tengeri csontos halat bármelyik mással keresztezni.

Az élő csontos halfajok száma körülbelül 10.000. Ha elvégzünk minden lehetséges keresztezést, akkor 100,000.000 csontos halfajnak kellene élnie. Ezek közül a csontos halak közül azonban csak csekély rész, körülbelül egy század százalék életképes. Az én kísérleteimből ugyanis kiderült, hogy a csontos halak közötti heterogén hibrideknek képződik ugyan szemük

fülük, uszonyuk és lüktető szívéük, de mégsem voltak életképesek, mert vagy nem állott be egyáltalában vérkeringés vagy pedig mihamarabb megszűnt, bár a szív tovább vert.

Mi lehetett az oka a heterogén hal-hibridekben az „alkalmazkodás” vagy „tervszerűség” hiányának, ami lehetetlenné tette, hogy megéljenek? Az alkalmas „dominánsok” hiánya? Aligha. Egy csontos hal (*Fundulus heteroclitus*) tenyésztésében is sikerült nekem létrehozni a hiányzó tervszerűségnek ugyanezt a típusát, amikor a petéket olyan tengervíz 50 ccm.-ében tenyésztettem, amelyben 2 ccm. 1/100%-os NaGN oldat volt. Ez az anyag lassítja az oxidációt és így olyan embriókat tenyésztettem, amelyek összes részleteikben azonosak voltak azokkal, amelyek ugyan ezen petéknek nagyon távoli rokon csontos halak ondójával történt megtermékenyítéséből keletkeztek. Egyebek között ezekben az embriókban is, amelyek egy hónapig éltek, meg volt az a sajátosság, hogy lüktető szívéük és vérük is volt, de nem volt vérkeringésük. Természetes tehát az a föltételezés, hogy ezeknek a heterogén embrióknak az „alkalmazkodása” csak azért volt hiányos, mert a fajidegen pete és ondó közötti kémiai különbségek következtében, a fejlődés kémiai folyamatai, pl. az oxidáció rendellenesen folyt le. A keresztezés lehetőségének a határai azonban kétségtelenül sokkal tágabbak, mint ahogy itt föltételeztük. A tengeri sünn petéit nagyon távoleső állatok, még puhatestűek vagy férgek ondójával is sikerül fejlődésnek indítani; életképes szervezetek azonban így nem keletkeznek.

Nem túlzás tehát, ha azt állítjuk, hogy a ma élő formák száma csak elenyészően csekély tört része azoknak az alakoknak, amelyek minden nap keletkezhetnek és valószínűleg keletkeznek is, amelyekről azonban nincsen tudomásunk, mert nem életképesek. Az alakoknak csak az a csekély tört része életképes, amelyeknek fentartási mechanizmusában nincsenek durva diszharmóniák. A természetben a legtöbb a diszharmónia és az elhibázott próbálkozás; a harmonikusan kialakult rendszerek a kivételek. Mivel azonban rendszerint csak ezek az utóbbiak kerülnek szemünk elé, így keletkezik az a helytelen felfogásunk, hogy a „részek alkalmazkodása” az „egésznek a tervéhez” általános jelenség az élő természetben és éppen ebben különbözik ez az étellelentől.

Ha ismeretes volna előttünk az atomok szerkezete és mechanizmusa, úgy hihetőleg ismét csodálatos harmóniák világa tárulna fel előttünk, amelyben meg van látszólag a „részek alkalmazkodása az egészhez. Ebben az esetben azonban gyorsan

rájönnénk, hogy az elemek nem egyebek, mint néhány tartós rendszer a nagy számú lehetséges, de nem tartós rendszer között. Senkise fogja kétségbe vonni, hogy az elemek csak vakon működő erők termékei. Semmi okunk sincsen, hogy másképpen gondolkozzunk az élő természet megmaradásra képes rendszerei felől.

8. Az élet tartalma

Az „élet tartalma” a bölcsőtől a síríg kívánságokból és reményekből, törekvésekből és harcokból és, sajnos, csalódásokból és szenvedésekből is áll. És vajon ezt a belső életet is el lehet ragadni a metafizikától és meg lehet közelíteni fizikai-kémiai elemzés segítségével? Bár ettől a céltől bennünket ma még tátongó szakadék választ el, mégis azt hiszem, el fogjuk érni. Amíg egy életjelenséget nem lehet fizikai-kémiai úton megmagyarázni, legtöbbször megmagyarázhatatlannak tűnik fel; és amikor a fátyol lehull, mindig csodálkozunk, hogy a dolog olyan egyszerű volt. Ez a tapasztalat felöltik minden kutatónak, akinek sikerült egyszer úrrá lenni egy életjelenség fölött.

Azt, hogy belső életünkben is a fizikai-kémiai magyarázat nem esik a lehetőségek határain kívül, az bizonyítja, hogy már ma is lehetséges az állati ösztönök és állati akarat egyszerű megnyilvánulásait, legalább elvben, fizikai-kémiai úton megmagyarázni, vagyis azokat a jelenségeket, amelyeket állati tropizmusok neve alatt az értekezések egész sorában tárgyaltam. Legegyszerűbb például említsük meg némely állatnak azt a hajlamát, hogy a fény felé röpdül. Itt olyan ösztönnek vagy hajlamnak a nyilvánulásáról van szó, amelynek az állatok nem tudnak ellentállani, hasonlóan az embernél a vak szenvedély nyilvánulásaihoz. Azt a benyomást szerezzük, hogy az állatoknak ezt a vak ösztönét, amelyet követniök kell, bár gyakran az életükbe kerül, egyértelműen megmagyarázza ugyanaz a törvény, amely az élettelen természetben érvényes a fotokémiai jelenségek magyarázatára, vagyis Bunsen és Roscoe törvénye. Ez a törvény úgy szól, hogy tág határokon belül a fotokémiai hatás egyenlő a fényintenzitással és a megvilágítás tartamával. Lehetetlen itt kitérni az állati fényreakciónak részleteire, röviden azonban mégis meg akarom mutatni, hogyan lehet rávezetni az állatok vak fényösztönét a Bunsen-Roscoe-féle törvényre.

A pozitív heliotrop állatok — így nevezzük azokat az állatokat, amelyeket ösztönük a fényforrás felé hajt — szemében és esetleg bőrében is fényérzékeny anyagok vannak, amelyekben

a fény kémiai változást okoz. Az így keletkezett kémiai termékek megváltoztatják a test izmainak összehúzóási állapotát, általában a központi idegrendszer közvetítése útján. Ha a fényforrás fénye az állatnak csak az egyik oldalára esik, az állatnak ezen az oldalán a fotokémiai termékek tömege nagyobb lesz, mint a másik oldalon. Ennek következtében a test két oldalán az izmok energia-kifejtése egyenlőtlen lesz. Ha a fotokémiai termékek tömege az állat két oldalán bizonyos nagyságot elér, akkor az állat automatikusan kényszerül fordulatot végezni. Mihelyt azonban a kanyarodás annyira haladt, hogy az állat szimmetria-síkja a fényforrás irányába áll be, akkor a fotokémiai reakció gyorsasága az állatnak mindkét oldalán ugyanaz és az állat (ha pozitív heliotrop állatról van szó), egyenesen a fényforrás felé fog haladni.

Ha a fény intenzitása kicsiny, vagy az állat felületén kevés a fotokémiai anyag, akkor Bunsen törvénye értelmében egyoldalú megvilágításnál sokáig fog tartani, míg az állat a fényforrás felé igazodik, mert a fotokémiai hatás egyenlő a fény intenzitásának és a megvilágítás tartamának a szorzatával. Ha a fény erős és a fotokémiai anyag aktív tömege nagy, akkor csak rövid ideig tart, míg az állat két oldalán a fotokémiai termékek tömegének különbsége eléri azt az értéket, amely a automatikus megfordulásra szükséges. Az állatok viselkedése teljesen egyezik ezekkel az elméleti megfontolásokkal. Nagy fényerő esetén az állatok csaknem egyenes vonalban haladnak a fényforrás felé; gyöngye fény vagy kevés fotokémiai anyag esetén szabálytalan, zezugos az útjuk, végre azonban mégis eljutnak a fényforráshoz, mert hiszen a fény irányító hatása nem szűnik meg egészen. Az állat látszólagos akaratát vagy ösztönét szétbontottuk tehát az energiaképződésnek arra a befolyásolására, amelyet a test szimmetrikus izmaiban a fény behatása alatt keletkezett reakciós termékek tömege okoz. Elmondhatjuk, hogy itt az ösztönt hiánytalanul visszavezettük fizikai-kémiai körülményekre. Kívánságaink és reményeink, csalódásaink és szenvedéseink forrása olyan ösztönökben van, amelyeket a rovarok fényösztönéhez hasonlíthatunk. Táplálékszükséglet és táplálékgondok, a nemi ösztön egész költészetével és következményeinek láncolatával, az anyai ösztön örömeivel és szenvedéseivel és még néhány ösztön, amelyeket később még említeni fogok, ezek azok a gyökerek, amelyekből a mi belső életünk kifejlődik. Ezeknek az ösztönöknek a kémiai alapja már annyira körül van határolva,

hogyan mechanizmusuk fizikai-kémiai szempontból való kikutatása csak idő kérdése.

A heliotrop ösztön és az alapjául szolgáló fényérzékeny anyagok épüngen örökletesek, mint a szerkezeti viszonyok és ugyanez áll az ösztönökre is, amelyeken a mi belső életünk felépül.

9. Etika

Ha tehát a mi létezésünk csak vak erők játékán múlik és csak a véletlen munkája; ha mi magunk csak kémiai mechanizmusok vagyunk, miféle etika képzelhető akkor számunkra? Erre a felelet így hangzik: ösztöneink adják etikánk alapját és az ösztönök éppúgy örökletesek, mint testünk alakja. Eszünk és iszunk és szaporodunk, nem azért, mert a metafizikusok belátták, hogy mindez kívánatos, hanem mert gépiesen indítatva vagyunk mindezekre. Tevékenyek vagyunk, mert idegrendszerünkben történő folyamatok bennünket gépiesen arra kényszerítenek, és, ha az emberek nem gazdasági rabszolgák, akkor a „sikerült megoldás” vagy sikeres munka ösztöne irányítja tevékenységünket. Az anya szereti és ápolja gyermekeit, nem azért, mert a metafizikusoknak eszébe jutott, hogy ez szép, hanem azért, mert az utódok ápolásának ösztönét a két ivari kromosoma éppénnégy meghatározza, mint a női test alakbeli jellemvonásait. Örülünk más emberek társaságának, mert öröklött föltételek erre kényszerítenek. Harcolunk az igazságért és ezért szívesen hozunk áldozatot, mert ösztönszerűen szeretnők embertársainkat boldogoknak látni. Csakis ösztöneinknek köszönhetjük, hogy etikánk van, s ezek az ösztönök ugyanúgy le vannak bennünk szegezve kémiai folyamatok és az átöröklés útján, mint testünk külső alakja.

Gusev N. N.: Tolsztoj Nikolájevics Leo beszélgetése a forradalmi szocialistákkal*

Tolsztoj N. L.: „A forradalmárok kiáltványát hozták el nekem. Elolvastam. Az igazat megvallva, egyszerűen megborzadtam a benne kifejezésre jutó felfogás alacsony-ságán . . . hisz ismerik? Rémitő a szóban forgó dologról való teljes tájékozatlanságuk, az Önök által hirdetett elvek erkölcs-telensége s főleg az, hogy jó emberek, kik saját életükkel másokért önfeláldozóan akarnak élni, ilyen tartalmatlan és értelmetlen dolgokért veszélynek teszik ki magukat. Ezen egyszerűen megborzadtam s köte-lességemnek tartottam azoknak az embereknek, kik a kiáltványt szer-kesztették, vagy hasonlóan gondolkoznak, megmondani azt, amit e dologról vélek.

„Hogy azon kijelentésem, mely szerint a gondolatok kifejezése igen alacsony jellegű, ne lássék légből kapottnak, megmondom, miért velem ilyennek. Például, először is megemlítem, hogy abban ilyen mondat van: „igyekezzetek gyűlöletet kihívni az embereknél, az szent dolog”. Hisz ez valami borzasztó! Amióta a világ fennáll, az indusoknál, a kínaiaknál, nem szólva a keresztényekről, az emberi

* Társaságunk buzgó tagja Makovicky Péter úr szíves közbenjárására abban a érdemes helyzetben vagyunk, hogy olvasóinknak az orosz eredetivel egyidőben mutathatjuk be Gusev Nikolájevics Nikolaj úr *Dva raki so L. N. Tolstym* (Két év Tolsztoj N. Leónál) című munkájának egyik nagyérdékű Gusev úr, mint Tolsztoj egyik titkára gyorsírási följegyzéseket mestere nevezetesebb beszélgetéseiről s ezek fognak most ebben a kötetben megjelenni a kultúremberiségnek ugyanolyan épülésére, mint a *Gespräche mit Goethe*. Az alábbi beszélgetést a nagy író négy tulai forradalmi szocialistával folytatta 1908. szeptember hó 14-én s az is kit fejtegetései győznek meg, gyönyörködni fog azok melegében és nemességében. *A szerk.*

szerepet, mint egyedüli törvényes tulajdonság szerepelt s egyszerre szent dologgá lesz a szeretettel homlokegyenest ellenkező érzelm: a gyűlöletnek kihívása. Ez megmutatta nekem az erkölcsiségnek azon legalacsonyabb fokát, melyen oly emberek állnak, kik ily dolgokat írni képesek, nem is alacsony fokát, visszavonom, hanem a tévelygésnek szörnyű fokát.

„A második pont, amit Önökkel közölni akartam az, hogy azon célok, melyekért ezen önfeláldozó, a testvérek szolgálatának magukat feláldozni óhajtó emberek epednek, e célok, mondom, nemcsak hogy ily eszközökkel nem érhetők el, sőt eltávolodnak tőlük azért, mert a hatalomnak azon erőszaka, mely miatt az összes emberek szenvednek, nem függ egynéhány embertől. Eltávolodnak célunktól azért, mert egynéhány ember, mondjuk ezer ember nem kényszeríthet 150 millió embert úgy élni, amint nekik tetszik, de igenis a mai állapot ama komplikált szédelgéstől függ, mely miatt ezen 150 millió ember nagyobb része — egyik félelemből, másik műveletlenségből — szolgál és egymást fojtogatja. Következésképpen az ettől való szabadulás sohasem jelenti a gyűlöletnek kihívását, hanem azt, amit a forradalmárok tagadnak: az erkölcsi érzés az, mely nem engedi meg, hogy az ember a testvérei ellen elkövetett rosszban résztvegyen. Ezen részvétel elsősorban a katonáskodásban nyilvánul, pedig nem hallottam, hogy a forradalmárok valaha megtagadták volna a katonáskodást; továbbá az adófizetésében, s oly emberek és hatóságoknak való szolgálatban, kik ezen erőszakot megállapítják.

„Második tételtem tehát az, hogy a kiáltvány tartalmának megfelelő módon gondolkodó emberek által használt eszközök eltávolítanak a céltól és lehetetlenné teszik az óhajtott eszmény elérését.

„A harmadik pont: az oly fiatal emberek, mint Önök iránt érzett közvetlen sajnálatom, kik ily ostobaságokért kockáztatják életüket. A börtöni életet választják a legszörnyűbb viszonyok között, kiszakítva családjukból — azokat értem, kiknek szüleik vannak — s az ember ott ül és kínlódik . . . Miért? Ezen ostoba kiáltványért, melyben a kereseti adóról s annak miként való beszédéről van szó. Ha bármelyik pontnál kérdezné az ember: hogyan valósítjátok meg azt, amit mondtok? senkisémet tudna válaszolni, még maguk a hasongondolkozású professzorok sem.

„Megmondtam mindent. Ez az én három tételtem: Az első: a forradalmárok működésének erkölcstelensége; a második: a jó cél elérésére szolgáló eszközök helytelensége (a célt jónak tartom, csak azért élek és működöm, ami után Önök is epednek); a harmadikat sajnálatom, hogy jó emberek ilyen hiábavaló és rossz dolgokért fecsé-

relik el idejüket. Most pedig mondják meg ellenvetéseiket ezen három pont ellen.” Rövid hallgatás után a forradalmárok egyike megjegyezte:

— Azok az emberek, akik e kiáltványt írták, így gondolkodnak: mindegy, akár semmitsem téve éhen hal az ember, akár teszen valamit, minthogy a gyűlölt járom alól meneküljön.

N. L. „No, ez csak metafora: éhen senkisésem hal meg.”

— Most sok munkás hal meg éhen.

N. L. „Nem, én sohasem láttam senkit éhen meghalni. És ha igaz, hogy az emberek nem halnak éhen, hanem igen nehéz viszonyok között élnek, a nehéz viszonyok közül való szabadulás céljából miért cselekedjenek olyant, ami helyzetüket még inkább megnehezítené. Pedig ebből a szempontból kell gondolkodni s a cél elérésének okos módját megtalálni és cselekedni azt, ami eszes és nem cselekedni ami esztelen. Az okos mód pedig az, hogy az ember ne működjék közre ezen erőszakban.”

— S hogy tehetnők azt meg? azaz, hogy kényszeríthetnők a népet, hogy az elkövetni szokott erőszakban ne működjék közre?

N. L. „Itt kissé eltérek. A Csodatevő Miklós babonái között, hogy a cár, a püspökök szent személyek, s hogy mind igaz az, amit a professzorok írnak, van azon babona is, hogy némely emberek azt hiszik, hogy másokat vezethetnek. Ezen babonában leledzik II. Miklós Stolypinnel együtt, s ebben leledzenek az összes forradalmárok. Ezt éreztem az Önök szavaiból is. Miért akarják Önök másoknak életét rendezni. Önök egyetlen személy felett, a saját személyük felett rendelkeznek, úgy mint én csak a magam személye felett. S ezen személyek, úgy az önöké, mint az enyém, igen tökéletlenek. És én tudom, hogy mennél többet javítok magamon, annál több befolyásom lesz másokra.”

Én azt mondtam: hogyan érhető el, hogy a nép az elkövetni szokott erőszaktól szabaduljon?

N. L. „Miért vannak Önök hivatva oktatni a népet?”

Mi nem gondoljuk magunkról, hogy a nép oktatására hivatva vagyunk. Mi csak arra vagyunk hivatva, hogy egyesítsük azokat, akik egyformán gondolkodnak, egyformán éreznek. S nekem úgy tetszik, hogy kérdésem éppenséggel nem utal arra, mintha közülünk valaki, mint személy, hivatva volna bárkit is felszabadítani. Mi valamennyien, kik egyformán gondolkozunk s egyformán érzünk, csak a közös cél elérése végett egyesülünk.

— „Íme tehát, ezen cél az összes emberek életének megjavítása. Ez valamennyiünk közös célja, az enyém is és az Önöké is.

A cél elérésének módja, nem venni részt azon erőszakban, mely miatt valamennyien szenvednek. Az erőszakban való részvétlenségnek első módja, hogy az ember maga nem vesz részt benne.”

— De hiszen mi magunk nem veszünk részt az erőszakban . . .

— *N. L.* „Legyen szabad megkérdezni, mivel foglalkozik Ön?”

— Ezidőszerint munkanélküli vagyok.

— *N. L.* „S azelőtt mivel foglalkozott?”

— Irodában voltam alkalmazva.

N. L. „Nos tehát! Ha csak figyelni s komolyan elmélyed a viszonyokba, amelyek között működik, meglátja, hogy ilyen vagy amolyan módon, de résztvesz az erőszakban. S azért az erőszaktól szabadulandó, magamnak kell a lehető legjobban szabadulnom azon viszonyoktól, amelyek az erőszakosokkal egybefűznek.”

— Én azt igen jól belátom, hogy jelen munkámmal részt veszek a munkások kihasználásában, de nem tudok tőle szabadulni azért, mert családom van, nős vagyok. Ettől a munkától elválni nem tudok.

N. L. „Tehát családjának kérdése Ön előtt fontosabb, mint azon kérdés, melyről beszélünk. Nincs benne semmi rossz, hisz ez csak méltányos. Önnél legfontosabb családjának kérdése, másoknál megint saját személyüknek kérdése. Pedig Krisztus azt mondta: aki követni akar engem, elhagyandja atyját, anyját s lemond önön magáról. Az embernek van eszménye, amelynek nevében beszél, amelyért minden áldozatra kész, amelyért az Önéhez hasonló gondolkozású ember képes erőszakkal felelni az erőszakra, képes ölni, . . . családját pedig elhagyni nem tudja. Ebben van minden csalódás. Az emberek bizonyos általános boldogság nevében megfélemeznek a lelkiismeret követelményeiről. Ha nem tudok keresni, megyek koldulni . . .”

— Azt nem teszem, s ha még úgy gyötörne is az éhség, koldulni nem megyek . . .

— *N. L.* „És miért? Miért rosszabb a koldus annál, akinek szép felöltője van?”

— Azért, mert az embernek küzdenie kell.

N. L. „Az embernek élnie, szeretnie kell. Az ember mint állat, küzd, mint lelkes lény azonban a küzdelem fölött áll.”

A másik forradalmár azt véli, hogy az emberben két lény van, egy testi és egy szellemi.

N. L. „Teljesen igaza van. Az ember egész élete abban merül ki, hogy lelki lényével elnyomja állati lényét. Ez az én mély meggyőződése. Abban nyilvánul az ember élete is, hogy erősítse lelki lényét s győzzön saját testi lényé fölött.”

— Én úgy vélem, lehetetlen annyira megerősíteni szellemünket

általában úgy irányítani azt, hogy győzedelmeskedjék az evés kívánságán.

N. L. „Egészen önhatalmúlag véli ezt; teljes ellentétben azzal azt mondtak és mondani fognak a világ összes bölcsei. Ellenkezőleg, ész élet nem egyéb, mint a test kívánságai felett való győzelem. Ki előtt közülünk ismeretlen vágy: idegen nővel viszonyt kezdeni, bűnös úton pénzt szerezni és más kisebb kísértések, melyektől az ember irtózik. Csak ebből áll az ember élete. Az állat élete abban van, hogy átadja magát a testi szükségleteknek, az emberé pedig abban hogy erkölcsi tudatával győzedelmeskedik a kívánságok felett. Hanem, nagyon eltértünk a tárgytól. Azt akarom mondani, hogy az ember csak azon eszközökhöz forduljon, amelyek fölött uralkodik: maga magához. S azon cél elérésére, melyről Ön szól, legfőképp szükséges, hogy az ember önmagán munkálkodjék. S mihelyt az ember önmagát átmunkálta, elkerülhetetlenül befolyása lesz másokra.”

— Nikolájevics Leó! Mi nem tagadjuk az önmagunkban végzendő munkálkodást. Mi igyekszünk becsületesebbekké lenni . . .

N. L. „Mondom, hogy ez a más emberek befolyásolásának egyedüli módja. S ha az ember az által akar befolyást gyakorolni, hogy gyűlöletet hirdet s ezt szent dolognak mondja, úgy ez mások elriasztását jelenti.”

— Ha ezen a papiroson van valami gyűlölet, úgy az nem a nép, hanem a magántulajdon önzése ellen van irányítva.

N. L. „Hogy ne volna, hiszen egyenesen megvan mondva benne, hogy a gyűlölet — szent dolog.”

A jelenlevők egyike megtalálta magánál a „papiroost”. Átnyújtották Nikolájevics Leónak s ő a következő szavakat olvasta fel belőle:

„A földesurak s amaz emberek elleni gyűlölet, akik a földbirtokokat magukhoz kaparították, az első és legszentebb érzelem legyen, melyben az atya gyermekeit neveli.”

2-ik forradalmár: „Itt földbirtokosokról van szó s azok, akik a nagy földterületeket így magukhoz ragadják, gyűlöleten kívül nem is érdemelnek mást.”

N. L. (Egy kis szünet után, nyilván türtőztetve magát): „Ha az emberek nemcsak munkálkodnak önmagukon, hanem meg is figyelik magukat, hacsak egy pillanatra is, akkor belátják, hogy az ily szavak tönkreteszik az erkölcsnek minden lehetőségét. Ez a lehető legalacsonyabb állati érzelem. Azért, mert ha az emberben van erkölcsi érzés úgy ez az érzés a maga egészében jut kifejezésre a szeretet érzésében: az Isten, felebarátaim s az emberek, még pedig kivétel

nélkül minden ember iránt érzett szeretetben, azért, mert minden ember testvérem. S ha én azt mondhatom, hogy a földbirtokos gyűlölhető, a földbirtokos viszont azt mondja, hogy a forradalmár is gyűlölendő. Mihelyt Péter gyűlölhető, Péter megengedi, hogy Iván is gyűlölhető legyen. Ez a legalacsonyabb, nyers erkölcsiségnek, azaz oly embereknek szüleménye, akik nem is értik, hogy mi az erkölcsiség.”

— Nikolájevics Leó! Ezek az emberek az erkölcsiséget éppen úgy fogják föl, mint Ön s a jót nem nevezik rossznak. De a jelen körülmények, a most létező körülmények sok mindenre kényszerítik őket. Lehet, hogy azért, mert az ember még igen tökéletlen, nevezetesen a forradalmár is tökéletlen . . .

— *N. L.* „Ha tökéletlen, akkor tökélyesbednie kell.”

— Ha ő nem bírja a sérelmeket elviselni s ezen sérelmekre valamivel reagál, vagy a sérelmek felhagyására kényszerít, úgy ez tökéletlenség, vagy valami más? Mi erkölcstelenség van abban, ha én befolyásolni akarom az embert s megmondom neki, hogy többé ne sértsen?

— *N. L.* „Miért zavarja össze a fogalmakat? Megmondani az embereknek, még pedig szeretettel, úgy mint testvér a testvérek, még pedig gyűlölet nélkül, az jó, de Ön azt mondja, hogy vannak körülmények, melyek kényszeríthetik az embert, hogy az emberi tulajdonságoktól — az éstől és a szeretettől — elálljon. Semmiféle körülmények sem kényszerítik erre az embert.”

— A munkás és a paraszt életében megszámlálhatlanul sok ilyen körülmény van.

N. L. „Ön azt mondja, hogy sok ilyen körülmény van, én pedig állítom, hogy ezek az erkölcsös embernél lehetetlenek. Lehetők az állatnál: a megütött ló rúg, a megharapott kutya visszaharap, de az embernek esze van. De Önök fel se fogják az erkölcsnek kérdéseit, azok idegenek Önök előtt. Önök úgy beszélnek ezen kérdésekről, mint olyanokról, melyekről hallottak, ámbár idegenek Önök előtt. Holott az erkölcsiség törvényei ép oly szigorúan megállapítottak, akár csak a matematikáéi. Hogyan állíthatom az egyenes vonal leg-rövidebb voltát, ha máskor megengedem, hogy a görbe vonal a leg-rövidebb? Bármely emberrel, sőt a legrosszabb állattal való viszonylatban is a szeretettel ellenkező tett elkövetése az erkölcs összes törvényeitől való eltávolodást jelenti.”

— Ön azt mondja, hogy ezen írás erkölcstelen. Elvtársaink némelyike olvasta Önnek *Az orosz forradalom jelentőségéről* szóló könyvét. Mi teljesen egyetértünk Önnek azon nézetével, hogy ily úton is lehet küzdeni, csakhogy, vajon cél érünk-e? Ön azt mondja:

fogunk katonáskodni, nem fogunk adót fizetni, bennünket pedig ütni verni fognak, bebörtönöznek, kiirtanak.

N. L. „Az szintén babona, midőn gondoljuk, hogy cselekvésünk következményét előre tudjuk. Önök nem tudják, vajon élve kerülnek-e ki rémből, vagy pedig halva esnek össze. Önök azt képzelik, hogy annak rossz következményei lesznek, én pedig egész őszintén azt hiszem, hogyha az emberek többsége azon keresztény elvekhez, elvekről Önök beszélnek, ragaszkodnék, akkor az a rossz már régen megsemmisült volna s annak a rossznak már se híre, se hamva nem volna. Különösen pedig azok a nézetek, melyeket Önök hirdetnek, semmi jóhoz nem vezetnek, sőt rosszabbodáshoz visznek. Ezen nézeteket hirdette a francia forradalom s utána a Napóleonok jöttek. Úgy vélem, hogy ebből egyszerűen a következő konklúziót vonhatom le: várj, mást próbálok. Kininnel gyógyítottam magam, azt mondták: ne gyógyítsa magát, de éljen egyszerűen egészséges életet. Önöknek egyszerűen csak a magában véve is ellenszenvet keltő eszközt kell elvetniök, amely a történelemben a rosszon kívül eddig egyebet úgysem eredményezett.”

— S ha mi cselekvéseink eredményét nem tudhatjuk, érdemes valami jó után törekedni? Úgy fogunk élni, mint eddig, amint jön, nap-nap után s vége; ha a jövőről nem kell gondoskodnunk, úgy az életnek s az élet megjavításának nincs semmi célja.

N. L. „Ezen megjegyzése igen értelmes, s rám nézve a legnagyobb mértékben kellemes. Úgy kell munkálkodnunk, hogy munkánk eredménye közönyös legyen reánk nézve, reám nézve pedig csak az fontos, amit én teszek. Ha jó tettet végzek, mindegy, hogy meghalok-e vagy sem, mert a tett megmarad jó tettek. Vegyük például Krisztust, aki megtette a maga dolgát és ámbár megfeszítették, annak mi következménye sem lett. De azon következménye mégis lett, hogy én és az emberek milliói most az általa hirdetett tanok szerint élünk. S ha ő Pilátust igyekezett volna megjavítani, úgy vélem, hogy annak semmi eredménye sem lett volna.

Tetteknek csak egy olyan faja van, melyeknél nem kell oródm az eredménnyel — s ezek a jó tettek. Ezek a tettek tüstént megnyugtatók Önöket, de eredményüket nem tudom. Például, egy szerencsétlen alamizsnát kér Öntől, Ön odaadta neki s jót tett; lehet, hogy ő az adott pénzt elissza, de Önt ez nem érdekli, s ön azzal a megnyugtató érzéssel távozik, hogy azt tette, amit tennie kellett. Minden önzetlen jó tett olyan, melynél nem gondol az ember a következményekre. Minden világi tethetnél a következményekre gondol az ember, holott a következmények nincsenek hatalmunkban. Mi

bizonyos dolog után törekszünk, az eredmény pedig egészen más valami. Ezen kérdésben — a forradalomnak kérdésében — a történelem tanúsítja, hogy mindig az ellenkező történik.

„Én őszintén kérem Önöket, fogadják meg szavaimat, engem csak a jónak kívánsága indít. Ezen kiáltványnak elolvasása után a jó óhajtásnak, a segítségnek egyenes közvetlen érzése támadt bennem. Magától értetődik azon meggyőződése, hogy semmit sem érek el, mindazonáltal kérem Önöket, gondolják meg, hogy működésük csak ártalmára van azon ügynek, melyet véghez akarnak vinni s egyúttal nagy veszedelmet rejt magában Önökre nézve, amelyből Önökre kárhozat hárulhat. S legfőbbképpen megfosztja Önöket azon boldogságtól, mely annak érzésében nyilvánul, hogy az ember lelkiismeretének és szellemi természete követelményeinek megfelelően cselekszik . . .

— Szemeink előtt játszódott le a népek történelme. Mi látjuk, hogy az emberiség életének kezdetén mindenütt rabszolgaság s abszolútizmus volt, most pedig más kormányformához jutott államokat látunk, amely mellett aránylag jobban élnek az emberek, mint éltek az előbbi mellett . . .

N. L. „Bocsásson meg, tegnap egy amerikai orosz munkástól levelet kaptam. Abban a kitűnő Amerikában éppen olyan a proletariátus helyzete, ha nem rosszabb, mint nálunk. Óriási a munkanélküliek száma. S ez mindenütt úgy van.”

— Ez természetesen lehetséges, no de ott mégis meg van az élet szabadságának bizonyos foka. Nálunk például a munkást senkisémm veszi oltalmába, ott pedig akkora-mekkora oltalomban, ha Ön úgy akarja, enyhülésben részesül.

N. L. „Nem részesül, azt nem lehet mondani. S ha a nép állapota javult is, úgy semmi esetre sem a forradalom, hanem az erkölcsi, szellemi fejlődés folytán.”

— Mi látjuk, hogy az összes országok, különösen pedig azon országok, melyekben jól élnek az emberek, átmentek a forradalmakon.

N. L. „Nem látom be, hogy ott jól élnének az emberek. Például a legfőbb kérdés, a földkérdés, mindenütt megoldatlan. A legalapvetőbb kérdést, azt tudniillik, hogy a föld nem lehet magántulajdon tárgya, senkisémm bolygathatja. Ott sem származott semmi jó. Ez az Önök sajátos története, az enyém szerint más az eredmény. De ha az ember egyetértene is avval, hogy ott az embereknek valamivel jobb a soruk, akkor is ezen csekély javulás kedvéért a tökéletes rosszat cselekedni, arra nincs sem erkölcsi, sem gyakorlati ok.”

— Mi nem tudjuk, vajon a legcsekélyebb javulást is kiküzdjük-e. Minden esetre a történelem nem igazolja ...

N. L. „Csak ezt igazolja. Az emberiség csak erkölcsi fejlődés erősbödik. Például a földkérdés megoldásához az emberiség erkölcsi fejlődése folytán közeledik. Az ember kezdi felfogni, senkisémondhatja joggal: ez a föld az enyém s ez kizárólag az emberiség erkölcsi fejlődésével s nem forradalommal érhető el. Vegyük például a jobbágyság eltörlését, vajon ez forradalommal éretett e? Nálunk is a jobbágyság eltörlése az erkölcsi érzést szuggeráló emberek által éretett el.”

— Ön megfélekedezik arról, hogy a jobbágyság felszabadtítása előtt igen sok parasztlázadás volt. II. Sándor mondotta a nemesek gyülekezetében: „jobb, ha a népet felülről szabadítjuk fel, mintha alulról szabadulna fel”. Ezen reform sem hozott semmit a népnek, egyik jobbágyságból másikat csináltak: a parasztnak földet nem adtak. Igaz, hogy akkor ők a földbirtokos számára dolgoztak, ő elúzhette, verhette őket, de terméketlenség esetén táplálta is, hiszen érdekében állott táplálásuk, mert számára dolgoztak. Most pedig a földbirtokosnak a paraszthoz semmi köze. S így ezen elkerülhetlen reform sem hozott semmi javulást.

N. L. „Ha azon kérdést illetőleg, vajon a forradalom, vagy az erkölcsnek mérsékelt fejlődése folyt-e be inkább az emberiség boldogítására, én a történelem szerint ezt, Önök pedig azt állítandják, úgy megegyezünk abban, hogy érveink egyenlő értékűek; csak hogy az én részemen felül áll az érveken az, hogy ha az ember úgy fog működni, amint én mondom, úgy eléri azon belső erkölcsi megnyugvást, azon beismerést, hogy a szeretetnek és érznek ama örök törvényét követi, melyet a világ összes bölcsei hirdettek s melyet minden jó ember szívében érez. Önök szerint mérlegrudamon csekélység, szerintem roppant nagy szikladarab függ. Érveinket sorba állítjuk: lehet, hogy önöknek s lehet, hogy nekem van igazam. Az Önök működése azonban csak nyers izgalmakat vált ki, nemleges és soha sem igenleges eredménnyel.”

Én még gyerekkoromban olvastam az Ön: Svjecka (*Gyertya*), Dva starika (*A két öreg*), Bog pravdu vidi (*Isten látja az igazságot*) című elbeszéléseit. A jóra, a szépre való ezen összes felhívások mi jót eredményeztek? Minden maradt a régiben. Az emberek maradtak olyanok, mint voltak addig.

N. L. „Tegyük fel, hogy megölik II. Miklóst és Stolypint s látjuk vergődésüket s halljuk hörgésüket. De szellemi tettének következményét nem látja az ember. Immár igen könnyű ez ügyben véleményyt nyilvánítani. A szellemi dolgok nem mérlegelhetők, azokat át kell érezni. Ismétlem, az ember nem irányíthatja magát külső

befolyások által. Minden embernek meg van a maga belső irányítója. Külső befolyások szerint haladni csak csekélységeknel lehet: például hozzálatni valamely munkához, ide vagy odamenni — szóval, e világ dolgaiban; de a legkomolyabb dolgokban csak egy irányítónk van: saját lelkiismeretünk. Ezt így lehetne összehasonlítani: midőn Önök hajóznak a folyamon, látják a partokat, ha azonban kieveznek az óceánra, csak egy irányítójuk van: a kompasz. Komoly ügyekben egyedüli irányító — a belső érzelm. Ez sugallja, hogy minden gyilkosság ellenszenves s minden áldozat szép.”

A forradalmárok kérték Nikolájevics Leót az ellenük állított ellenvetések formulázására.

„Az első tétel, mondom, az, hogy az a működés, melyet Önök jónak ismernek el, erkölcstelen, mivel a szeretetet, a mindenki iránt kivétel nélkül érzett szeretetet, az emberi élet eme legfőbb törvényét sérti; a második tétel az, hogy az Önök által használt eszköz — az erőszak — semmiképpen sem szolgál a cél elérésére, sőt eltávolít attól; a harmadik és pedig legfőbb tétel, a mi engemet az Önök meghívására készítetett, egyenesen az én közvetlen sajnálatom afölött, hogy Önök, egyébként jó szándékoktól indított fiatal emberek életüket semmiért, — hiszen ha azt legalább az erkölcsi törvény betartása miatt tennék, mint barátaim, kik a katonáskodás kötelességének megtagadása miatt ülnek s akiket én irigylek s örömet lelem bennük — egészen haszontalanul tönkreteszik. Miért? Mi okból? A hazugság kedvéért.”

— Hisz itt voltak a „duchoborcok”, akik megtagadták a katonai szolgálatot, szökniök kellett s Kanadába vándoroltak ki ...

N. L. „Önök mindent elintéznek, Önök mindent tudnak: tudják, hogy a duchoborcoknak nem volt semmi befolyásuk, hogy semmit sem vittek véghez, hogy valamely más módon mást vihettek volna véghez. Csak Önök tudják, hogy mit rejt a jövő s mi volna jobb. Ez azért van, mert Önök látszólag minden kétséget kizárólag megvannak győződve igazukról. Csakhogy aki, bocsánat, nem leledzik azon tévelygésben, melyben Önök leledzenek, az előtt mindez csak bizonyításra szoruló kérdés ...”

A forradalmárok azt válaszolták Nikolájevics Leónak, hogy otthon átgondolják az ő ellenvetéseit s megküldik a feleletet. Nikolájevics Leó helyeslőleg jegyezte meg:

— Nagyon boldog leszek, ha beszélgetésünköl csak valami is megmarad Önökben ...

Szende Pál: A magyar ügyvédség válsága*

I. Az ügyvédség szerepe az osztályállamban

társadalmi fejlődés kezdetén rendszerint ugyanazon személyek alkotják a jogszabályokat, adnak útbaigazítást és magyarázatot, s végül ők döntenek a felmerült jogvitákban. Később egyrészt a jogszabályok szaporodása, másrészt a társadalomnak növekedése folytán eme tevékenységi körök differenciálódnak. A jogtudók csoportja szétválk olyanokra, akik alkotják, illetőleg megszövegezik a törvényeket; azokra, akik alkalmazzák a jogszabályokat és végül, akik tanácsot adnak a védelemre szorult embereknek, a peres eljárásban érdekeiket megvédik.** Az utóbbiakat nevezzük mai szóval ügyvédeknek.

Az ügyvédség minden társadalomban, ahol a differenciáció már végbe ment, nagy jelentőségű foglalkozási ág, az osztályállamban pedig a legfontosabbak egyike. Fontosságát megérthetjük, ha szerepét az osztályállamon belül vizsgáljuk. Elsősorban tekintetbe kell venni azokat a jogvitákat, amelyek az uralkodó osztályon belül, annak tagjai között folynak le. Az osztályállam a magántulajdon intézményén nyugszik. Ennél pedig a folytonos tulajdonjogi viták és perek elkerülhetetlenek. Minél bonyolultabb és mesterségesebb az a jogrendszer, mellyel a törvény a magántulajdont megvédi, annál gyakoribbak és élesebbek a jogviták. Így pl. Magyarországon az ősiségi rendszer, amely a nemesség tulajdonjogát örök időkre akarta biztosítani, évszázadokon át folytonos pereskedéseknek állandó forrása volt. Mihelyt valamely társadalom a kezdeti állapoton túl jutott, a társadalom kiváltságosai tudatosan oly módon alkotják a jog-

* Részből előadatott a *Társadalomtudományi Társaság* 1910. okt. 25-ki összejövetelén.

** Herbert Spencer: *Principles of Sociology*, III kt, VII. rész. 257-277 p.

szabályokat, hogy azokban rajtok kívül minél kevesebben igazodhassanak el s főleg hogy a jognak alávetett néposztályok azokat ne ismerhessék.* Minthogy a jogszabályok tömege egyre növekedik, később már az uralkodó osztály tagjai sem képesek bennük eligazodni és ők is tanácsadásra, vezetésre szorulnak.** A jogtudás, a jogismerés külön foglalkozási ággá alakul ki. Mennél bonyolultabb a jogrendszer, annál inkább szükség van jogban jártas tanácsadókra. Innen az ügyvédség nagy jelentősége a legfejlettebb kapitalista államokban, mint pl. Angliában és Északamerikában.

De ép ily jelentős az ügyvédség funkciója az osztályközi jogvitákban is. Ilyenkor vagy két különböző osztályhoz tartozó egyén áll perben, vagy nagyobb tömegek, sőt egész társadalmi osztályok érdekei ütköznek össze. Az ügyvéd szerepe ekkor kétféle lehet. Rendszerint a gazdaságilag erősebb fél oldalára áll. Segédkezet nyújt ahhoz, hogy az osztályuralomnak kedvező jogszabályok végrehajtsanak, avagy közreműködik abban, hogy az alsóbb néposztályokra kedvező törvény a peres és perenkívüli eljárásban hatályából kiforgatassék. Ugyanaz a szerepe van, mint a kiváltságos elemekből kikerült bürokráciának, melyre a szociálpolitikai törvények végrehajtása van bízva, s mely gondoskodik arról, hogy a törvény szabványai a gyakorlati életben meg ne valósuljanak. Az úrbéri és birtokrendezési reformok a felszabadított jobbágyok érdekeit voltak hivatva szolgálni. A földesurak ügyvédei a parasztság jogi tudatlanságát, a törvények homályos és hiányos rendelkezéseit felhasználva, mindent meg tettek hogy az anyagi igazság a peres eljárás formális intézkedéseinek útvesztőjébe fulladjon; s a birtokrendezési eljárás a volt jobbágyság megkárosításával végződött. Másrészt az ügyvéd támogatja és felvilágosítja az alsóbb osztályokhoz tartozó egyéneket: mihez van joguk, mire kötelezi őket a törvény és így segédkezet nyújt nekik, hogy a törvény által biztosított jogaiktól őket a kiváltságos elemek el ne üthessék. Mindkét esetben a jogszabályok szövevényeiben csak az ügyvéd tud eligazodni, a jogvitákban az ő személye nyomul mindig előtérbe és ezért szolgálatai az osztályállam fennállása alatt nélkülözhetetlenek minden osztályra. Ez a tény magyarázza meg, hogy minden oly mozgalom élén, amely a jogrend reformját és megdöntését, vagy pedig annak konzerválását célozza, a közéleti szereplésben és a szónoklásban különben is jártas ügyvédek és jogtudók*** haladnak. A vezérférfiak közül a nagy francia forradalomban Robespierre, Danton, Desmoulin, 1848-ban Ledru-Rollin, Crémieux, 1870-ben Gambetta, Jules Favre (stb.) ügyvédek voltak. Ügyvédek vezették az 1848-iki bécsi forradalmat (Bach),

* Henry Summer Maine: *Ancient Law*, IV. kiadás, 11 és köv. 1.

** Frederick Pollock: *Essays in jurisprudence and ethics*, 1882. 63 1. Pollock-Schuster: *Das Recht des Grundbesitzes in England*. 4. 1.

*** E szempont részletesebb kifejtése a III. fejezet 3. pontjában.

ők játszottak döntő szerepet a XIX. Század olasz forradalmaiban (Manin) az Italia unita megalakításában, (Mazzini) és Magyarország forradalmi mozgalmában. Kossuth Lajos is az volt. Viszont minden minden reakciós mozgalom vezérkarában, úgy Magyarországon, mint a külföldön ügyvédek találunk.

E tények is azt megmagyarázzák, hogy az ügyvédség folytonos támadásoknak és állandó gyűlöletnek a tárgya. Az alsóbb néposztályok, az alperesek és végrehajtást szenvedők, a jogaikból kiforgatottak mindig az ügyvédet látják az első harc vonalban vele perelnek és tárgyalnak, sérelmüket és megrontásukat is neki tulajdonítják tehát. Az osztályuralomnak megszokott eszköze, hogy egyes csoportokat, amelyek az ő akaratának végrehajtói, a háborgó népindulatoknak bűnbakul dob oda. Engedi hogy azokat tegyék felelőssé a kiváltságosok minden visszaéléseért. A végrehajtó, aki a megítélt követeléseket, az állami és egyházi adókat behajtja — bár maga is gyakran nyomorúságos fizetésből tengődik — sokkal inkább tárgya a gyűlöletnek, mint a törvényhozó testület, mely a rossz peres eljárást és a helytelen adótörvényeket alkotta, vagy az egyházi felsőbbség, mely elviselhetetlen szolgáltatásokat ró a hívőkre. Nagyrészt erre az okra vezethető vissza az ügyvédek népszerűtlensége is. Az uralkodó osztályra az ügyvédség létezése életkérdés ugyan, de időnként mégis úgy tesz, mintha engedne a közvélemény nyomásának és úgy védelles törvényeket hoz. Meg akarja ezzel mutatni, hogy megérti a nép panaszait és minden hiba az ügyvédekben rejlik. Ezért van az, hogy az ügyvédelles jogszabályok minden állam történetében nagy számmal találhatók.

Hogy az ügyvédek visszaélnek a jog ismeréséből folyó előnyös helyzetükkel, régóta tudott dolog, de ez nem önálló jelenség, hanem szükségszerű folyománya az osztályállam berendezéseinek. Az ügyvédi visszaélések csak ott ölhetnek nagyobb mérveket, ahol a törvények rosszak, egy kiváltságos kisebbség érdekét szolgálják, ahol a bíróságok tudatlanok vagy részrehajlók. Tóth Lőrinc már hatvan évvel ezelőtt megállapította, hogy „a szabadalmas rendnek a század lelkével meg nem egyező, fonák s avult előítéleteken épült kiváltságai”* idézik elő az ügyvédi visszaéléseket.

Előzőleg említettük, „hogy minden forradalmi mozgalom elén ügyvédek haladnak. Ők ellenőrizték az elmúlt századokban a polgárság és az alsóbb néposztályok érdekében a feudális kormányzat cselekvéseit. Természetesen ezzel kivívták a felsőbb osztályok és a hatalmasok gyűlöletét. Napoleon úgy nyilatkozott, hogy ki kellenne minden ügyvédnek a nyelvét tépetni, aki a kormány ellen mer felszólalni.** Nagy Frigyes is ily okokból törölte el 1780-ban a porosz ügyvédséget. I. Ferenc császár

* Tóth Lőrinc: Ügyvédi állapotok. 1848. 18 1.

** Jules Le Berquier: *Le Barreau moderne française et étranger*, II. kiadás, 256 l.

gyűlölte az olasz ügyvédek, mert őbennük látta a folytonos forradalmi mozgalmak értelmi szerzőit.* Bécsi vezető államférfiak a múlt század első felében gyakran hangoztatták, hogy csak néhány magyar ügyvédet kellene felakasztatni, s akkor mindjárt helyreállana a csend és rend az országban. Ezért szította a magyar gentry is 1853 után az ügyvédek elleni ellenszenvet, mert azoknak egy töredéke a birtokelkülönítési és úrbéri eljárásokban a parasztság jogait védelmezte. Mióta az alsóbb néposztályok jelentősége emelkedik, egyre jobban feljűk fordul az ügyvédség figyelme. A szociáldemokrata mozgalmaknak nemcsak vezetésében, hanem mindennapi munkájuk teljesítésében jelentékeny szerep jut az ügyvédségnek, mely a munkásságot jogaira állandóan kitanítja és a munkásügyi törvények végrehajtását ellenőrzi. E tények ismerete világossá teszi előttünk, hogy az ügyvédség jelentősége és népszerűtlensége egyformán nagy a történelem minden korszakában.

II. A magyar ügyvédség történeti fejlődése 1874-ig

Magyaroszágon az ügyvédség lassan fejlődött.** A magyar állam első századaiban az oligarchák jogvitáikat rendszerint fegyverrel intézték el és az ököljog gyakori volt a köznemesek között is. Később azonban célszerűnek látszott, hogy az erőszakos cselekményeknek legalább a jogosság látszatát adják meg. Evégből törvényeket kellett alkotni, ami később szükségessé tette, hogy jogtudó ügyvédek tanácsát vegyék igénybe. A XV. századtól kezdve az ügyvédi pálya jelentősége emelkedőben van, s ezzel kapcsolatban egész sorozatát találjuk az ügyvédellenes törvényeknek. Kezdeményezőként e téren 1486-ban Mátyás király szerepelt. Ezen törvények gyakori ismétlése mutatja, hogy eredményre sohasem vezettek, mert az ügyvédi visszaélésekből elsősorban a kiváltságos elemeknek volt haszna. Másrészt, mint az előző fejezetben kifejtettük, az ügyvédellenes törvények arra is vezethetők vissza, hogy az ügyvédek az elnyomott rétegek védelmére keltek. Így pl. az 1655: LXI. t. c. kizárja az országgyűlésből az ügyvédek, akik mindenféle magánügyeket tesznek ott szóvá. Ennek a kizárásnak Acsády szerint a magyarázata az, hogy az ügyvédség akkoriban túlnyomóan protestáns volt. A panaszok mind arra vonatkoztak, hogy a linzi békét nem hajtják végre és a protestánsokkal szemben sokféle hatalmaskodás történt. Az országgyűlést irányító jezsuiták ennek elejét akarván venni, kizárták az ügyvédek, akik jogi tudásuknál fogva a legjobban tudták a panaszokat előadni és rámutatni a

* Giuseppe Zanardelli: *L'avvocatura*. Discorsi, II. kiadás, 106 1.

** A magyar ügyvédség történetére a következő forrásokat használtuk fel: ifj. Palugyai Imre: *Ügyvédek*, 1841. Kaill Sándor: *Ügyvédreform*, 1848. Tóth Lőrinc id. m. Králik Lajos: *A magyar ügyvédség, I—II.* kt. 1903; *A magyar ügyvédség múltjából* 1904. I. kt. Kun László: *A magyar ügyvédség története*.

királyi hatóságok folytonos törvénysértéseire. Arra a következtetésre kell jutnunk, hogy hatékony ügyvédelles áramlat rendszerint akkor keletkezik, amikor ügyvédség az elnyomottak érdekében is tesz valamit. Ugyanez áll napjainkra nézve is. Az ügyvédelles áramlatot nem az ügyvédi visszaélések, — melyeket nem akarunk tagadni, — okozzák elsősorban, hiszen a nagybirtokosok ügyvédei ezekben leginkább bűnösök, hanem részben felekezeti szempontok, részben pedig az a tény, hogy az utóbbi évtizedekben a városi ügyvédségnek egy jelentékeny része a radikális szabadgondolkodó és szociáldemokrata mozgalmakban vesz részt, a bíráskodás és főleg a közigazgatás zártkörű működését megzavarta és ezért kihívta maga ellen az uralkodóosztály haragját.

Méltó a följegyzésre, hogy Werbőczy István, kinek jelleme és egyénisége a Fraknoi Vilmos művéből teljes tisztaságában áll előttünk, mily megsemmisítő ítéletet mond kora ügyvédeiről. (II. rész, 83. cím.).

„6. §. Mindazáltal ebben a mi időnkben az ügyvédek különböző és sokféle (de üres) kifogásai és szóváltásai meg ellenvetései által nemcsak az imént előadott, hanem más egyéb módokon szokták a pereket leszállítani és megrontani.”

„8. §. Mert ez az a kétélű kard, mely az árvák és özvegyek és más nyomorú személyek szívét átdöfte; ez a fájdalom, mely az elnyomottak lelkét legmélyebben áthatotta; ez továbbá az a tör, mely igen sok embert az örök kárhozat örvényébe taszított: tudniillik a pereknek sokféle igazságtalan leszállítása, melyet mint a bűn kovászát mindenkor kerülnünk kell.”

Werbőczy példája napjainkban is követőkre talál. A mai ügyvédelles irányzat mozgatói között sok oly közéleti férfiút találunk, akinek a keze bent van és volt minden ügyvédi visszaélésben. A XVIII. század elején III. Károly uralkodása alatt a jogállapotok megszilárdultak és többé a tulajdoni vitákat az ökoljog erejével elintézni nem lehetett. A nyers erőszak intézményét ettől az időtől kezdve a bonyolult peres eljárás helyettesítette, amely lehetővé tette a pereknek évtizedes, sőt évszázados elhúzását és amelynek keretében a hatalmas és befolyásos peres fél mindent elérhetett. Ez a szövevényes eljárás növelte az ügyvédek jelentőségét és szaporította a számukat. Ennek a korszaknak ügyvédei uradalmi és egyházi ügyészek voltak, kik a bíróságtól teljes függésben éltek. Mária Terézia, II. József és I. Ferenc szigorították az ügyvédi képesítést, de ez az ügyvédség térfoglalását nem akadályozta meg. 1802 óta a jobbágyok is felperességi jogot nyertek, a kereskedelem és ipar növekedése a forgalmi viszonyokból származó pereket szaporította. Az úrbéri perekről intézkedő jogszabályok kimondták, hogy ily ügyekben az ügyvédi közbenjárásnak minél kevesebb tér engedendő, mert ez csak a per elhúzására szolgál. Ez megint nem volt az igazi ok, mert maguk a földesurak sem tudtak ily bonyolult ügyekben ügyvéd nélkül boldogulni, hanem meg akarták akadályozni, hogy a jobbágyok ügyvédei azok érdekeit az eljárásban kellőképpen

érvényesítsék. Ugyanez a törekvés volt szülőoka Nagy Pál ama indítványának is, hogy az ügyvéd úriszéken ne vehessen részt. A XIX. század elején az ügyvédség gazdasági helyzetében lényeges változás nem állott be. 1849 után számuk erősen megcsökkent, mert azok, akik közülök részt vettek a forradalomban, külföldre menekültek, vagy pedig az üldöztetést elkerülendő, más pályára léptek. 1853 január 1-én az abszolút kormány új ügyvédi rendtartást léptetett életbe. Azok, akik az utolsó öt évben gyakorlatot nem folytattak, nem ügyvédkedhettek, kivéve, ha igazolták a kormány iránti hűségüket és az osztrák törvényekből vizsgát tettek. Ezt a vizsgát azoknak is le kellett tenni, akik 1849 óta állandó gyakorlatot folytattak. Eme intézkedések folytán a gyakorló ügyvédek létszáma nagyon megcsökkent. 1856-ban kormányrendelet útján az ügyvédi képesítés előfeltételül a kötelező jogi doktorátust és a három évi joggyakorlatot állapították meg. Az Országbírói Értekezlet visszaállította a régi törvények hatályát, megadta az ügyvédkedési jogot azoknak, akiknek 1849 előtt is meg volt, de meghagyta benne azokat is, akik az ügyvédi képesítést az abszolút korszakban szerezték, ha a honi törvényekből vizsgát tettek. 1861 után az ügyvédek száma gyorsan szaporodott és nemsokára elérte a régi létszámot.

III. Az ügyvédi pálya előzőnlése

1874-ben nagyjelentőségű fordulat történt a magyar ügyvédi kar történetében, mert az ügyvédi rendtartásról szóló 1874 évi XXXIV. t. c. behatóan szabályozta az ügyvédség jogviszonyait. E fordulóponttól kezdve óhajtunk a kérdéssel részletesebben foglalkozni és kimutatni azon okokat, melyek az ügyvédi pálya előzőnlésére és az ügyvédség proletarizálódásához vezetnek.*

* Forrásul szolgáltak a már idézett műveken kívül: Az ügyvédi rendtartási javaslat képviselőházi tárgyalása. 1872—1875 évi Országgyűlési Napló X. kt. 197—339. 1. Dr. Balog Arnold: *Törvény és bíró*, 1905. Dr. Bleuer Samu: *Az ügyvédség szervezete*. Jogászegyleti értekezések VIII. kt. 79. A jogi szakoktatás reformjáról a Jogászegyletben folyt vita. V. kt. 46., 49., 50., XXIV. kt. 204., 209., 210. sz. füzetek. A 1901 és 1907 évi ügyvédgyűlések jegyzőkönyvei. A budapesti ügyvédi kamara évi jelentései.

A külföldi ügyvédségre: Dr. Edmund Benedikt: *Die Advokatur unserer Zeit*, III. kiadás (kitűnően megírt kis munka). Marcus Ettinger: *Die Advokatur im modernen Verkehre*. Wien 1900. Alfred v. Weinrich: *Zur Reform der deutschen Rechtsanwaltschaft*, 1891. August Sturm: *Die Stellung des Rechtsanwalts im heutigen Leben*. Archiv für aktuelle Reformbewegung VIII. Conrad-Lexis: *Handwörterbuch der Staatswissenschaften* : Anwaltschaft I. kt. 551—556. 1. Bachern Staatslexikon III. kiadás: Advokatur 94—114. 1. Jules Le Berquier: *Le Barreau moderne français et étranger* II. kiad. Edmond Picard: *Paradoxe sur l'avocat*, III. kiadás. Revue Internationale de Sociologie, 1907 ápr.—máj. 262—297., 337—361. 1. Les types professionnels: l'avocat W. W. R. Ball: *The student's guide to the bar*. VII. kiadás. W. J. Loftie : *The Inns*

Az alaptétel — melynek beigazolása e tanulmány feladata — a következő: Az ügyvédi kar túlzásfoklatsága és ebből folyó nagymérvű proletarizálódása összefügg a magyar társadalmi osztályok gazdasági helyzetében beállott változásokkal és eltolódásokkal és következménye annak a társadalmi és gazdasági reakciónak, mely a magyar közéletben az utolsó három évtizedben főleg Tisza Kálmán kormányzásától kezdve hatalmasodott el. Ez a reakció abban leli okát hogy a magyar történeti osztály úgy gazdasági, mint kulturális tekintetben elveszítette jogosultságát és képességét a társadalom irányzására, s vezető szerepét csak mesterségesen képes fentartani.

A statisztikai adatok szerint 1875-ben Magyarországon 4245 ügyvéd vétette fel magát a kamarai lajstromokba, 1900-ban számuk 4806, 1909-ben pedig 6782 volt. Az emelkedés 1875—1900 között csak 14%, 1875—1910 között pedig 60%. De a szaporodás jóval hatékonyabb volt, mint e számokból kitűnnék. Az 1875-ben létezett 4245 ügyvéd jórésze csak névlegesen működött. A régebbi időkben minden nemes ember, aki hivatalt akart viselni, megszerezte az ügyvédi oklevelet. Az 1869 : IV. t. c. és az ezt követő törvények a bíraskodást államosították és a vármegyei táblabírák jelentékeny része, mely állami szolgálatba lépni nem akart, vagy ilyen állásra kinevezést nem nyert, ügyvédi minőségét megtartva, birtokán gazdálkodott. 1875-ben, midőn az új törvény életbe lépett és az ügyvédi kamarák megalkultak, mindenki, akinek ügyvédi oklevele volt, sietett magát a kamarai lajstromokba bejegyeztetni, ha nem is volt szándéka ügyvédséget folytatni, mert a bejegyzés ténye a jövőre nézve minden lehetőséget nyitva tartott. A létszám 1900-ig mennyiségileg lényegesen nem növekedett, de az ügyvédség minőségileg teljesen átalakult. A címzetes, gyakorlatot egyáltalában nem vagy alig folytató ügyvédek helyét a megélhetéssel küzdő ügyvédek tömege foglalta el. Azok, akik 1875 után jöttek, állandóan vagy ideiglenesen az ügyvédségből akartak megélni és valójában a tényleges szaporodás nem 14%, hanem 100%-ot is felül halad. Ez az irányzat különösen a jelen század első évtizedében még rohamosabban érvényesült. A szaporodás 1900—1910 között 41%. A szűkebb értelemben vett Magyarország lakossága 1869-1910 között csak 32%-al, 1900-1910 között pedig csak 8,5%-al szaporodott.

1874-ben már letűnőben volt az a rövid ideig tartó fellendülés, mely az ügyvédi teendők nagymérvű szaporodását idézte elő. Ez a lendület úgy állt elő, hogy 1853 után az ősiségi és úrbéri pátens következtében a zálogviszaváltási perek és úrbéri birtokrendezések egész sorozata indult meg. Másrészt a vállalkozási kedv 1867 után fölélnékvált. De 1874 körül a most

of Court and Chancery 1895-ki kiadása. Dr. Szász János: *Az angol ügyvéd ségről*. Giuseppe Zanardelli: *L'avvocatura*. Discorsi. II. kiadás.

említett perek és eljárások lassankint befejeződtek, az 1873-ban kitört nagy gazdasági válság pedig az ipar és kereskedelem fejlődését hosszú időre megbénította.

Az 1848. évi törvényhozás jogegyenlősítő irányzata jórészt csak 1867 után ment át a gyakorlati életbe és két zsilipet nyitott meg, ahonnan az ügyvédi pálya felé valóságos népvándorlás indult meg. A parasztság köréből azelőtt is váltak ügyvédek, de a jobbágyság leszármazóinak az ügyvédi pályát a jobbágyság teljes megszűntetése nyitotta meg, mert ez nemcsak egyes kivételes esetekben, hanem nagy rétegek számára lehetővé tette a szabad pályaválasztást és a társadalmi emelkedést. Ugyanily hatást idézett elő a zsidóság emancipációja is, s az ügyvédkérdés azóta sok tekintetben zsidókérdéssé, a zsidó intellektuelek társadalmi és gazdasági helyzetének problémájává vált.

Hogy a túlszűfolttság és proletariátus okait megtaláljuk, első sorban fel kell ismernünk, hogy a magyar ügyvédi kar nem egységes egész, hanem két eltérő jellemvonású típusból áll.

1. A feudális típus

Az egyik csoportot nem teljesen szabatos, de kifejező műszóval feudális típusnak nevezhetjük. Körébe ama ügyvédek tartoznak, kik vagy régi nemesi családokból vagy pedig oly társadalmi rétegekből származnak, melyek gazdasági érdekek, életmód, világfelfogás és külsőségek tekintetében azonosak vagy azonosítják magukat a történelmi osztállyal. A mai magyar vezető rétegben az igazi történelmi elemek kisebbségben vannak, a túlnyomó rész — mely egyúttal a lehangosabb — igen rövid múltra tekinthet vissza s származásának alacsony voltát azzal igyekszik elleplezni, hogy sokkal exkluzívebb, türelmetlenebb, mint a történelmi rétegek. A fajmagyar elmélet legbuzgóbb hirdetői, a faji és felekezeti ellentétek kiélesítői rendszerint oly elemek, melyeknek felmenőit még száz évvel ezelőtt minden politikai jogból és közéleti szereplésből az unokáik hangoztatta jelszavak alapján ki lehetett volna zárni. Magyarországon a kiváltságos egyének száma a befolyásnélküliek és jogtalanok óriási tömegéhez képest oly csekély, hogy mindenki, aki az osztályuralom részére szolgálatokat akar teljesíteni, közéjük bejuthat. Még felekezeti akadályok sem döntöek e téren, mert e típus körében — bár korlátolt számban, mint az orosz kormányzóságok ú. n. letelepedési rayon-jaiban — zsidókat is találunk. A feudalizmus ismert házi zsidai ezek, akik többnyire igen szépen érvényesülnek, minthogy a társadalmi és gazdasági reakció részére a legbecsesebb szolgálatokat rendszerint zsidó ügyvédek, újságírók és szociológusok szokták tenni.

Ezen rétegekből 1875 után az ügyvédi pályára egyre erősebb lesz a tódulás.

A magyar gentry a kiegyezés utáni időben gazdaságilag válságos helyzetbe jutott. Míg azelőtt az ősiség és a jobbági

ingyenmunka biztosította megélhetését és vagyona megtartását, most mindkét intézmény megszüntetése folytán belekerült a gazdasági élet áradatába. Minthogy a változott viszonyokhoz okszerű gazdálkodási móddal idomulni nem akart, amint ezer éven át a jobbjágyokkal, ezután az állammal akarta magát eltartatni, Megindul tehát az áradat a közhivatalok felé és a közhivatalnokok száma nagy arányban szaporodik. Bár ez az irányzat még napjainkban is tart, az állami hivatalok folytonos szaporítása még sem volt elegendő arra, hogy az uralkodó osztály összes hajótörött vagy gazdaságilag meggyengült elemeit fölszedhesse, annyid val is inkább, mivel számuk a fentebb említett új elemekkel, — melyek mohósága semmivel sem kisebb — egyre növekedett.

Figyelmük tehát az ügyvédi pálya felé fordul, mert a jogi tanulmányok végzése kevésbé fáradságos és megerőltető, mint az orvosi és mérnöki hivatáshoz szükséges minősítés megszerzése. A közhivatallal szemben nagy előnye az ügyvédségnek, hogy a szabad mozgás hasonlíthatatlanul nagyobb, az érvényesülésnek, a jövedelmek szerzésének sokkal több a módja. A feudális elemek ide tudulásának csak az állja útját, hogy mindeme előnyök mellett az ügyvédnek mégis többet kell dolgozni és tanulni, mint a közhivatalnoknak és mivel e pályára más osztálybeliek is bejuthatnak, az ügyvédség társadalmi tekintélye csekélyebb, mint a közhivatalnokoké.*

A feudális elemek betódulása hátrányosan befolyásolta a többi ügyvédek kereseti viszonyait. Vannak oly ügyvédi teendők és stallumok és pedig rendszerint ezek hajtják a legnagyobb és legbiztosabb jövedelmet, melyek a kormány, a közigazgatási hatóságok és bíróságok kijelölésétől, adományozásától és kinevezésétől függenek. Minthogy pedig a közigazgatási és bírói tisztségeket az uralkodó osztály tagjai tartják megszállva, a fentebbi teendőket és állásokat elsősorban a velők egy osztályhoz tartozó ügyvédeknek tartják fenn. A feudális típushoz tartozó ügyvédek kapják meg a kincstári jogügyek igazgatóságánál, a kincstári ügyészségeknél, az államvasutak és más hatóságok jogügyi osztályaiban szervezett állásokat. Idesorolandók továbbá a városi és vármegyei tisztiügyészségek, a hitbizományi gondnokságok, az uradalmi, főpapi és káptalani ügyészségek. Egymás után alakulnak nagy állami szubvenciókkal és előjogokkal felruházott földhitelintézetek, országos és helyi szövetkezetek, melyekben

* 74-ben a bírói vizsga előfeltételeit sokkal előnyösebben állapították meg, mint az ügyvédét. Králik Lajos, a magyar ügyvédkérdés egyik legalaposabb ismerője szerint (id. m. 366 l.) attól féltek, hogy a gentrysarjadék nem tudja a doktorátust letenni és ugyancsak mondja, hogy 25 év alatt csak szórványosan akadt olyan gentryfiú, aki a bírói pályára lépve, doktorátust tett volna. Az ügyvédi pályát a hosszú tanulási idővel és vizsgákkal igyekeztek lehetőleg elzárni a más osztálybeliek, főleg a szegények elől, ellenben a bírói pályát, mely az ő kizárólagos dominiumok, minden józan ész és igazságsügyi érdek ellenére enyhébb mérték alá vették.

az ügyészi állás nekik van fõntartva. A csõdtõmeg-gondnokságokat, hagyatéki gondnokságokat, árvaszéki megbízásokat, a fizetéssel járó házasságvédelmeket és ügygondnokságokat szintén ezek kapják. A budapesti ügyvédi kamara többször felszólalt e rendszer ellen és számbeli adatokkal mutatta ki panaszai alaposágát.* Minden eredmény nélkül, mert 1906-ban kénytelen volt megállapítani: „Nincs törvény, mely véget vetne annak a protekciós rendszernek, mellyel a bíróságok a tömeggondnokságokat, ügygondnokságokat zár és egyéb gondnokságokat ki osztogatják. Ugyanez vonatkozik az árvaszékekre is.”** Volt oly vidéki bíróság is, mely a helyi kamara ily irányú kérelmét a legmerekvebben visszautasította.***

Nem szükséges bővebben kifejteni, hogy ezen állásoktól eltekintve, mily kedvezményes elbánásban részesül a feudális ügyvéd a bíróságoknál és közigazgatási hatóságoknál, melyek tagjaival a társadalmi érintkezésen kívül az osztályérdek és ideológia egysége kapcsolja õket egybe. Rá kell mutatnunk a tegezõdésnek nagy társadalmi jelentőségére, mely úgyszólván szabadkõmûvesi ismertõtjele az uralkodó osztályhoz való tartozásnak „a felkapaszkodókkal szemben a jutalomnak módja, a büntetésnek eszköze, kisebbfajta nemesítés”† az a rejtett kulcs, mely a legmerekvebb bíró és a legudvariatlanabb hivatalfõnök szívét is megnyitja.

Köztudomású dolog a bíróság és ügyvédség jóviszonya Angliában. Franciaországban ez a viszony minden szokásos frázis dacára már kevésbé jó, Németországban és Ausztriában rosszabb és Magyarországon a legrosszabb. E tény magyarázata abban rejlik, hogy Angliában a bírók és ügyvédek egyazon társadalmi osztályból kerülnek ki. A barristerek†† 0%-a gazdag ember. Az angol ügyvéd nem arra fekteti a fõsúlyt, hogy jó jogász, hanem, hogy elsõsorban gentleman legyen. Már a solicitorokkal az angol bíró nem érintkezik úgy, mint egyenrangú féllel és társadalmilag is elkülöníti tõlük magát. A francia, német és osztrák ügyvédségben több a demokratikus elem és

* Budapesti ügyvédi kamara 1904 évi jelentése, 48 és kõv. 1

** Budapesti ügyvédi kamara 1906 évi jelentése, 13 1.

*** Balog Arnold id. m. 390 1.

† Ágoston Péter és Kerekes Pál: *A magyar közigazgatás*, Huszadik Század. 1908. dec. 549 1.

†† Az angol ügyvédség két különálló karra: barrister és solicitor oszlik. A barrister feladata a bíróságok elõtti tárgyalás és jogi tanácsok adása. A solicitor csak alsóbb bíróságok elõtt tárgyalhat, eljár a hatóságoknál, elkészíti a pereket, ellátja a felek összes ügyeit, részben alsóbbrendû ügyvéd, részben ügynök és vagyonkezelõ. A barrister a féllel közvetlenül nem érintkezik, hanem mindig a solicitor közvetítésével és rendszerint annak jelenlétében. Ugyanezen alapelveken — bár sok az eltérés — nyugszik a francia ügyvédi kar kettõosztása is. A barristernek az avocat, a solicitornak az avoué felel meg.

ezért a viszony rosszabb. Emiatt oly gyakoriak az összeütközések a bírók és az ügyvédek között Magyarországon is. A felelősséget mindegyik fél a másikra tolja. Az ügyvédek szerint a vizsályok oka a bíróságok prepotenciájában és lenéző magatartásában rejlik, viszont a bírák az ügyvédek modortalanságában látják a baj kútforrását. Nézetünk szerint e folytonos összeütközések oka az, hogy az ügyvédek zöme nem abból a társadalmi osztályból kerül, mint a bíróság tagjai. Az ily ügyvédek létezésének már a ténye is modortalanság. A magát felsőbb társadalmi osztályhoz tartó egyén az alsóbb rétegek viselkedését mindig hajlandó modortalannak tekinteni és a szerint elbírálni, viszont ezek a másik egyén magatartásában mindjárt lenézést szimatolnak. A Bach-korszakban, mikor az Ausztriából ideküldött polgári származású hivatalnokbírák ítélkeztek, az ügyvédség tekintélye a bíróságok előtt sokkal nagyobb volt és a surlódások teljesen ismeretlenek voltak.

Ez az ellentét mindjárt megszűnik, mihelyt bíró és ügyvéd ugyanazon társadalmi osztályhoz tartozik. Aki a peres és perenkívüli eljárást, valamint a hatóságok jogkörét ismeri, tudja, hogy a bíróságok jóindulata és a társadalmi érintkezés lehetősége mily óriási jelentőségű. Nem gondolunk itt arra, hogy a bíróság törvénytelen, vagy részrehajló határozatot hoz, hanem csupán a gyorsabb intézkedés lehetőségére, ami gyakran bármely kedvező határozatnál többet ér. Ez pedig a bíróságok túlterheltsége miatt tisztán a bíró jóindulatától és szivességétől függ. A bírói, de főleg a közigazgatási hatósági jogkör túlnyomóan diszkrecionális természetű, a bíró és a hatóság jogosítva van bizonyos cselekményekre, de nem köteles azokat elrendelni. A büntető perben a vizsgálat és nyomozás folyamán az ügyvédi képviselet majdnem teljesen ki van zárva. De úgy a vizsgálóbíró, mint a rendőri hatóság megengedheti, hogy az ügyvéd az ügyiratokba beletekinthesse és a terhelten érintkezhesse. Egy időben rendkívül szokásos volt, hogy magánjogi ügyekben a rendőrség közbenjárását vették igénybe. Ha a hitelező a követelését polgári úton nem tudta behajtani, csalás vagy sikkasztás miatt, ha pedig az adós tartozása elől menekülni akart, ursora miatt tett feljelentést a másik fél ellen, aki hogy a meghurcoltatástól meneküljön, inkább kiegyezett. Ily szolgálatokat a rendőrség természetesen nem hajlandó mindenkinek megtenni, s mint a budapesti kamara 1905. évi jelentése mondja: „A rendőrség magánszolgálatait rendszerint előkelő származású urak szokták igénybe venni.”* Ilyenkor azonban nemcsak az „előkelő urak” hanem a feudális ügyvédek befolyása is működik. Az ügyvédi kamarák állandóan panaszkodnak e miatt, hogy közigazgatási „hatóságok az ügyvédi képviseletet semmibe sem veszik és az eljáró ügyvédekkel igen kurtán bánnak. Ez azonban csak *cum grano salis* értendő, mert az az ügyvéd, aki a tegeződés társa-

* 1905 évi jelentés, 196. 1.

dalmi szárnya alatt jelenik meg, barátságos fogadtatásra és kedvező elintézésre számíthat. Magyarországon az iparfejlesztésnek legfőbb útja az állami szubvenciók megszerzése. A kereskedelmi minisztérium iparfejlesztési osztályának ajtaira hirdetemények vannak kifüggesztve, melyek az ügyvédi közbenjárást eltiltják. „A hirdetemény közzététele óta a miniszteri tisztviselők előszobái ép úgy telvék képviselő ügyvédekkel mint azelőtt.”* A m. kir. Kúriánál, a kir. Táblánál és a m. kir. közigazgatási bíróságnál a bírák informálása egyes ügyvédekre nézve nagy jövedelmek forrása. Ezt a funkciót túlnyomó részben a feudális típusoz tartó ügyvédek végzik. A vasútigazgatás körében évente kártérítési pereknek egész tömege merül fel. Az eredmény attól függ, vajon lehet-e a kincstárral kedvező egyezséget kötni. A fentiekből következik, hogy az eredményre mily ügyvédeknek van kilátásuk.**

Az a törekvés, hogy ezekben a rezervált ügykörökben minden versenyt kizárjanak, annyira megy, hogy a feudális ügyvédek valósággal légmentesen különítik el magukat. Létezik oly ügyészi hivatal (tagjainak a magánügyvédkezés meg van engedve), melynek tagjául nemrégén csak oly ügyvédet vettek fel, aki egy előkelő sportklubnak volt a tagja és volt oly bíróság is, ahol az ügyészi megbízotti állásokat egy kaszinó tagjai foglalták le és a rajtok kivüleső elemek alkalmazása miatt még az igazságügyminisztériummal szemben is érvényesítették akaratukat.

Gondoskodnak az ügyvédi pálya körében az uralkodó-osztály hajótöröttjeiről is. A m. kir. Kúria pl. hosszú időn át az összes ügyvédi kamarák minden tiltakozása dacára állandóan fölvette az ügyvédi lajstromokba a fegyelmi ítélettel elmozdított bírákat. A teljesség okából meg kell jegyeznünk, hogy a Kúria fegyelmi gyakorlata hasonlíthatatlanul enyhébb volt bírák, mint ügyvédek fegyelmi ügyeiben.***

A feudális típusoz tartozó ügyvédek tehát minden rendelkezésre álló pozíciót elfoglalnak és kiszorítják azokat, akiknek nincsenek hasonló társadalmi összeköttetések.

2. A merkantil típus

A második csoport az ú. n. merkantil típus, amely az ipar és kereskedelem körében keresi megélhetését. A mencantil ügyvédek jelentékeny része a zsidósághoz tartozik. A zsidó intellektuelek minden állami és közalkalmazásból (csekély kivételtől eltekintve) ki vannak zárva. Részükre tehát a társadalmi emelkedésnek egyedüli módja az értelmiségi pályákra való lépés, ezek közül legtöbb kilátást az ügyvédség nyújt. De más vallású

* Budapesti ügyvédi kamara 1909. évi jelentése, 49. l.

** Budapesti ügyvédi kamara 1909. évi jelentése, 48. l.

*** Balog Arnold, id. m. 338 l. 1907 óta ügyvédek fegyelmi ügyeiben kúriai bírákból és ügyvédekből alakított vegyes tanács ítélkezik.

intellektueleknek és a polgári származású egyéneknek is nagy száma lép az ügyvédi pályára, különösen városokban, vagy oly vidéken, hol a történeti osztály annyira exkluzív, hogy nemcsak a zsidósággal, hanem a polgári elemekkel és a parasztságból felemelkedettekkel szemben is elzárkózik.

A túltermelés e típus körében arra az alapvető tényre vezethető vissza, hogy az ügyvédi pálya Magyarországon is az utóbbi évtizedekben teljesen kapitalizálódott és kommercializálódott. Ugyanaz a folyamat ment e téren is végbe, mint az iparban, hol a nagyipar háttérbe szorítja a kisipart, a kisiparosok egy jelentékeny része nagy nyomorúságban tengődik, másik része pedig proletárrá válik és mindakettő élet-halál küzdelmében, olcsó ajánlataival egyre jobban nyomja az árakat és béreket. Az ügyvédi pályához bizonyos pénzbeli befektetés szükséges. A jogi tanulmányok végzése, az ügyvédi jelölti gyakorlat, az ügyvédi diploma megszerzése, az első berendezkedés meglehetősen összeget igényel, amihez hozzájárul még az is, hogy az ügyvédek nagyrésze kezdetben nem keres annyit, hogy azonnal az ügyvédi gyakorlatból élhessen meg. Ez az összeg természetesen nem oly óriási, mint Angliában, ahol csak az ügyvédi (barrister) tanulmányok végzése átlag 25.000 koronát igényel, amíg az ügyvéd oda jut, hogy saját keresményéből élhessen meg 72.000 korona (3000 £)* kiadással kell számolnia; vagy Franciaországban, de azért a mi viszonyainkhoz képest elég jelentékeny. Előnyt ad a vagyonos elemeknek és arra indítja őket, hogy az ügyvédi pályára lépjenek, mert a kezdet nehézségeit jobban legyőzhetik, a sovány éveket inkább átbíjtóhatik és ennél fogva már ab ovo előnyben vannak a szegényebb kartársakkal szemben. Ez az előny az ügyvédi gyakorlat folyamán egyre növekedik. Magyarországon — ellentétben a nyugati államokkal — a nagyobb verseny folytán az ügyvédi előlegek adása nem szokásos. A fél bizalmatlansággal viseltetik az ily ügyvéd iránt és inkább fordul olyanhoz, aki nem kér előleget. A pervitel azonban jelentékeny költségekkel jár és ezeket a szegényebb ügyvéd nehezen tudja sajátjából előlegezni. A vagyonskülönbség előnyben részesítéséhez hozzájárul a XI. számú kúriai döntvény, mely a tanú és szakértői díjak előlegezésére az eljáró ügyvédek kötelezi. Még kisebb forgalmú ügyvédi irodáknál is az ilyképpen előlegezett költségek nagy összegekre rúgnak és az ügyvéd gyakran kénytelen inkább terhes adósságokat csinálni, minthogy előlegkéréssel a fél bizalmatlanságát fölkelte.

Az ipar és kereskedelem nem fejlődik oly mértékben, hogy az iparosok és kereskedők gyermekei e körben találjanak foglalkozást és ellátást. A gyár vagy üzlet ritkán olyan méretű, hogy minden családtagot eltarthasson. Új gyárak és üzletek nehezen alakulnak, az ipar körében egyre jobban erősödik a koncentrációs irányzat s az új vállalatok vezetését a nagy pénz-

* W. W. R. Ball: *The Student's guide to the bar*, 61 1.

intézetek ragadják magukhoz. Míg a nyugati államokban a gyáros és kereskedő fia megmarad ezen a pályán, Magyarországon kénytelen más foglalkozást keresni. Az új generáció igényei már sokkal nagyobbak, mint azoké, akik a vagyont megszerezték. Ezek már relatív jómódban nőttek fel és az elért társadalmi színvonalat meg akarják tartani. Ennélfogva figyelmük az értelmiségi és hivatali pályák felé irányul, már csak azért is, mert a magyar úri felfogás az ipart és kereskedelmet másodrangú foglalkozásnak tekinti. A választás lehetősége azonban itt is szűk térre szorul. A közhivatalokat és mindazt, ami velük kapcsolatos, a feudális elemek tartják megszállva. Az értelmiségi keresetek közül pedig, mint már említettük, az orvosi és technikai pályák elvégzése sokkal nehezebb. Minden kereskedőnek vagy iparosnak szüksége van ügyvédre, aki jogügyekben tanácsot ad neki és követeléseit behajtja. Ha most ezt a funkciót egy családtag látja el, úgy annak ellátásáról külön nem kell gondoskodni. Az iparos- és kereskedő-családokból ennélfogva egyre több egyén lép az ügyvédi pályára, a kiházasításnak pedig a legalkalmasabb módja az lesz, hogy a leányokat ügyvédekhez adják férjhez.

Azokra, akik ily családi összeköttetésekre nem támaszkodnak, ez a fejlődési irányzat kettős hátrányt jelent. Elsősorban a le nem foglalt ügyfelek amúgyis csekély száma egyre csökken, de a versenyköre még azért is szűkebbre szorul, mert minden gyárosnak vagy kereskedőnek vannak adóssai és összeköttetései s ezeket presszió vagy üzleti barátság útján igyekeznek a családtagi klientélájának körébe vonni. Valóságos ügyvédi hitbizományok keletkeznek, amelyek családtagról családtagra szállanak. Nemcsak családtagok, hanem idegenek között is előfordul ily jogutódlás, a meghalt ügyvédek irodáit, azoknak minden családi viszonyán alapuló összeköttetéseit az veszi át, aki az irodáért akár készpénzben, akár járadékban nagyobb összeget ad. Gyakori eset az is, hogy a gyakorlattal felhagyó ügyvédek irodájukat készpénzért vagy járadék fejében eladják.* Mindez a tőkeerős elemek előnyét még jobban biztosítja.

A verseny körének e megszükitése folytán az ügyvédek szaporodása gyorsabb lesz, mint az ügyfeleké. Ez arra kényszeríti az ügyvédeket, hogy mesterségesen mozdítsák elő az ügyek szaporodását. Megindul tehát az a művelet, melyet triviális szóval kliensgründolásnak nevezhetünk. Minden ügyvéd valamely vállalatot, részvénytársaságot avagy szövetkezetet igyekszik létesíteni, hogy annak ügyészséget elnyerhesse. Ezeket az új alakulatokat rendszerint valamelyes gazdasági szükség hozza létre s nagyszámú keletkezésük a tőkebőségben és a biztos befektetési értékek alacsony kamatozásában leli magyarázatát, de mégis, ha a budapesti szövetkezetek történetére visszatekintünk és az

* K. Birkenwald: *Enthüllungen aus der Praxis der deutschen Rechtsanwälte*. 1907. 27. 1.

egyre szaporodó vidéki részvénytársaságok geneziséét vizsgáljuk, látjuk, hogy azok háttérében mindig egy ügyvéd is van, aki az érdekelteket összehozza és a vállalat létrejöttét nagy erőfeszítéssel lehetővé teszi. Az ügyvédek mindenféle vállalkozásokba, parcellázásokba, finanszírozásokba kénytelenek fogni, hogy ezen a réven biztosítsanak maguknak jövedelmet. Minthogy mindehhez befektetés és pénz szükséges, a tőkeerős elemek egyre kobbán idetódulnak és a túltermelés a kapitalizálódás folytán a merkantil ügyvédek körében még erősebb lesz, mint ahogy azt a feudális típusra már előzőleg kimutattuk.

A merkantil ügyvédek az uralkodó korrupció folytán pénzügyi összeköttetéseiknél fogva behatolnak a fentartott területekre is, s sok oly állást, megbízást és teendőt szereznek meg, melyek addig kizárólag a feudális elemeknek jutottak osztályrészül, sőt egyes pozíciókból őket valósággal kiszorítják.

(Folytatás és befejezés a következő számban.)

Rónai Zoltán: Szocialista problémák

marxista elméletben beállott változások elsősorban a munkásmozgalom gyakorlatában végbement átalakulásokhoz fűződnek.

Marx még folytonos, erős harcokra, közeli forradalmakra gondolt. Ehelyett a kapitalista államok jórésztében, úgy a szakszervezetek, mint a szocialista pártok alkalmazkodtak a fennálló társadalmi rendszerhez. Végül lezámolás helyett kis javításokért küzdöttek. Közelfekvő volt a gondolat, hogy a kapitalista fejlődésnek Marx által leírt, forradalmi válság felé vivő tendenciái nem fedik a valóságot. A reformizmus elméleti revíziója főleg a kapitalisztikus társadalom fejlődésének marxi teóriája, a tőke haladó koncentrációjának, a vagyon növekvő felhalmozódásának, a tömegnyomor fokozódásának elmélete ellen fordul. S az új taktikát a gazdasági fejlődés másfajta menetével igazolja. A reformista revizionizmus legértékesebb hajtása, a marxi tendenciákkal leginkább harcoló mezőgazdasági fejlődésnek, az agrárkérdésnek vizsgálatából sarjadt.

Az új szocialista elmélet a hosszú ideig békés ipari fejlődés hazájából, Angliából, a fabiánus szocialisták köréből indul hódító útjára. A kontinensen, különösen Bernstein révén, ki Angliában huzamos időn át tartózkodott, igen erősen terjed el. „Az egész világ fabiánizálódott” jelentette ki büszkén Bernard Shaw, a Fabian Society egyik vezető teoretikusa.

A világ fabiánizálódása azonban nem következett be. Franciaországban a gazdasági munkásmozgalomnak az angoltól sok tekintetben elütő, harcos típusa kezd kifejlődni, mely ellentétbe kerül a parlamenti szocialista párttal. Ennek a mozgalomnak az elméleti igazolása a forradalmi revizionizmus, a szindikalizmus. Nem a gazdasági fejlődés tendenciái bírálatából, hanem a demokrácia kritikájából indul ki. Alap-

vetését nem a gazdaságtan, hanem a politika szociológiája s a tömeglélektan köréből vette. Tanítása szerint a szocializmus harcterét az ellanyhuló, könnyen korrumpálódó politikai pártból át kell tenni a szakszervezetekbe; a küzdelem elsősorban ne a képviseltetés útján, hanem a közvetlen akció jegyében folytatódjék. Legfontosabb a harcos munkásság forradalmi szelleme és morális átalakulása s ennek a forradalmi szellemnek és az új morál és új jog megteremtésének legeredményesebb eszköze: az általános sztrájk.

Magyarországon — úgy látszik — ennek a szocialista elméletnek igen csekély az aktualitása. A parlamenti szocialista párt kritikája ott, hol ez még meg sem született: filius ante patrem. A magyarországi szociáldemokrata párt majdnem teljesen munkáspárt, cselekvése elsősorban közvetlen, direkt akció. A megoldandó nagy gyakorlati feladata a demokrácia megteremtése, melyet a szindikalizmus nem egy elméleti képviselője is jóval többre becsül az abszolutizmus különböző válfajainál.* S így valóban érdekes probléma, hogy Szabó Ervin, ki nálunk egyideig a külföldi művek ismertetéseinek határain túlmenő szocialista elmékedésnek úgyszólván egyedüli képviselője volt (ma sem űzi nagyon sokadmagával ezt a mesterséget), fejtegetéseinek minden eredetisége mellett, erős szellemi rokonságban van a francia s olasz szindikalizmussal. De mi nem ezzel a problémával, hanem azokkal a kérdésekkel óhajtunk itt foglalkozni, amelyeket Szabó Ervin vet fel néhány újabb írásában.** S bárha ezekben a művekben a gazdaságtannak, a szociológiának nem egy érdekes problémája vetődik fel, mi mégis

* Lagardelle: *Monarchistes et syndicalistes* c. cikkében (Le mouvement socialiste, 1911 január) kifejti, hogy a demokrácia előnye, hogy ledönti a tekintély fogalmát. *La critique syndicaliste de la démocratie* c. cikkében (ugyanazon folyóirat, 1911 február) azokkal szemben, kik felvetik a kérdést, érdemes-e Oroszországban a demokráciáért küzdeni, a következőket mondja: „Nous avons toujours répondu, que nous repudions les abus d'un principe et non pas le principe; que le point de vue français, n'était pas le point de vue russe; que ce qui est vrai pour une démocratie vieillie, l'est moins pour une démocratie naissante; et que le syndicalisme avait tout à gagner à l'avènement de la démocratie en Russie.” A szindikalizmus két kiváló francia teoretikusa, Sorel és Berth, újabban elszakadtak a Le mouvement socialiste körül tömörült szindikalista csoporttól és hajlandóknak mutatkoztak neomonarchistákkal a demokrácia ellen együttműködni. Úgy látszik, bennük erősebb volt a demokrácia elleni gyűlölet, mint a munkásmozgalom és szocializmus szeretete.

** *Szindikalizmus és szociáldemokrácia*. Budapest, 1908. A szerző kiadása. Marx és Engels válogatott művei. II. kötet. Budapest, 1909. A Népszava könyvkereskedésének kiadása. — *A tőke és a munka harca*. Modern Könyvtár 62—64. szám.

főleg a szindikalizmus elméletét tárgyaló részeket vesszük szemügyre. Nemcsak azért, mert ezek műveinek legjellemzőbb, legsajátosabb fejezetei, hanem, mert nézetünk szerint, látszólagos időszerütlenségük dacára, a fejlett demokrácia problémái aktuálisak a kialakuló demokráciában. A kínai forradalom egyik szellemi vezetője behatóan vizsgálta a kapitalista földkérdést, hogy hazája elkerülhesse azokat a veszedelmeket, melyeket a földmagántulajdon Európában és Amerikában előidézett. A demokrácia kritikája is fontos abból a szempontból, hogy megismerjük a veszedelmeket, melyek a fejlettebb demokráciákban feltűnnek s amennyiben lehetséges, igyekezzünk azokat elhárítani.

A politikai demokrácia kritikája és a forradalmi szellemtől áthatott szakszervezetek apológiája: ez a szindikalista elmélet lényege másoknál, Szabónál is. „A párt-és szakszervezet problémája kétségtelenül egyúttal a szocializmus kérdése is”, mondja Szabó egyhelyütt.* S ennek a kérdésnek centrális problémává való avatása jellemző gondolatvilágára.

Felfogása ebben a kérdésben nagyjában a következő :**

Az osztály harcnak, az osztályszolidaritásnak nem igazi szerve a politikai párt. A szociáldemokrata párt sem.

A párttag funkciója: szavazni, időnkint adót fizetni. Ebben merül ki az ő közvetlen cselekvése. Az igazi politikai tevékenységet csak egy kis réteg fejt ki. Ez a hivatásos politikusok osztálya, melynek egészen sajátos érdekei vannak. Teljesen más a szakszervezet. Ez a mindennapi élet, a mindennapi harc tere. Itt a munkás küzd a munkásokért s teszi ezt különösen a közvetlen akció legsúlyosabb esetében, a sztrájknál. A jövő igazi nagy nevelő intézetei a szakszervezetek s nem a pártok.

A párt lomha, nagy tömeg, hol a többség mechanikus elve az irányadó. A főleg tanult munkásokból álló szakszervezet a munkásosztály elitje, az osztály legkülönbjeinek kiválogatódása útján jön létre. Itt nem a demokratikus többség, hanem az erősek és bátrak kisebbsége uralkodik.

A szakszervezet tiszta osztályképviselő. A párt ellenben nem az. Még a szocialista pártoknál is igen nagy számban vannak félproletár, az intellektuális, a vagyonos osztályokhoz tartozó szavazók. A pártok valójában bizonyos állami intézkedéseknek parlament útján való kikényszerítésére alakult alkalmi egyesülések.

Nézetünk szerint a politikai pártnak és szakszervezetnek ez a szociológiai elemzése felette hiányos.

* *Szindikalizmus és szociáldemokrácia*, 6 l.

** Marx és Engels, II. k. 401—410 p.; *Szindikalizmus és szociáldemokrácia*, 14 és köv. l.; *Tőke és munka*, 65—80 l.

Kétségtelen tény ugyan, hogy a politikai pártokban a tömegből kivált tagok kis rétege viszi a legaktívabb, a vezető szerepet. De ezek mellett a mindennapi pártéletben résztvesznek, a politika ügyeit megvitatják fejlettebb pártélet mellett, így különösen a német szocialista pártban a párttagoknak pártszervezetekben tömörült csoportjai. A szakszervezetekben a tagoknak aktivitása valamivel nagyobb, de Szabónak és a szindikalistáknak erős tévedése, hogy a viszonyok a szakszervezetekben lényegesen mások. A pártból kiválik a hivatásos politikusok ú. n. osztálya, a szakszervezetekből kiválik a szakszervezeti alkalmazottaknak csoportja. A gazdasági élet fejlődésével együtt halad a szakszervezetek centralizálódásának folyamata. A centralizáció növekvése együtt jár a bürokrácia gyarapodásával. S ma már a legforradalmibb szakszervezetek is ragaszkodnak a fizetett alkalmazottak rendszeréhez.* A kispolgári sorba jutott szakszervezeti bürokrácia, ez a külön társadalmi csoport válik mindinkább az ügyek vezetőjévé. A szakszervezeti tagok nagy része alig folyik be a dolgok intézésébe. Bernhard Schildbach a *Die Neue Zeit*-ban** megjelent cikkében a kötelező szavazással, melynek hatályosságát pénzbüntetés biztosítaná, véli megtörni a szakszervezeti tagok közönyét. Franciaországban maguk a vezetők, többek közt Pouget, nem egyszer panaszkodnak a forradalmi szindikalista szakszervezetek tagjainak közönyösségéről, inaktivitásáról.*** S a vezetés tetőpontját éri el a modern osztályharc csatáiban, a sztrájkokban. A csaknem katonai fegyelem itt nélkülözhetetlen előfeltétele a harc eredményességének. S vajon a sztrájjal együtt járó tárgyalásokban, döntésekben résztvesz-e a szervezet valamennyi tagja egyaránt? A direkt akció nem jelenti itt legelső sorban a sztrájk vezetőinek, a szakszervezet alkalmazottainak munkáját? S ez a vezetés még fokozottabb mértékben érvényesül az általános sztrájk hadjáratában.

A „többségi elv” uralma tekintetében sincs lényeges különbség szakszervezet és párt között. A szervezetlenek tömegéből kiválik Szabó szerint a tanultak és szervezettek erős és bátor kisebbsége. Ugyanilyen kiválás megy végbe a pártnál is. A szavazók szürke tömegéből kiválik az áldozatkészeknek és érdeklődőknek a pártszervezetekbe tömörülő kisebbsége. Ezekből a politikusok, képviselők, s még ezekből is a parlamenti bizottsági tagok,* előadók, parlamenti vezérek stb. kisebb csoportja, akikhez úgy viszonylanak a többi képviselők, mint

* L. Cornelissen: Zur internationalen syndikalistischen Bewegung.

** Sombart Archiv für Sozialwissenschaft, 32 k. 1910, 29 k., 327 l.

*** L. Michels: *Zur Soziologie des Parteiwesens*, 333 l.

a szavazókhoz a pártszervezetek tagjai, a szervezetlen munkásokhoz a szervezettek.*

Általában — s ezt Szabó nem figyeli meg, legalább nem hangsúlyozza — minden társadalmi csoportban szükségszerűen kialakul a tagok szerepeinek elkülönülése, egyesek nagyobb aktivitása, mások nagyobb passzivitása. Nem kivétel ezalól a modern demokráciák pártja és szakszervezete sem. Ebben a tekintetben a feudális és abszolutisztikus korszakok és a modern demokráciák közt azonban az a különbség, hogy míg az előbbieken a társadalmi differenciálódás tartós, örökletes és erős uralomra vezet, addig a demokráciákban nem. Minő nagy különbség egy perzsa satrapa s egy német pártvezér „uralma” között! A demokráciákban is megvan az uralom lehetősége, de itt nyílik legtöbb tér az uralom megszüntetésére, a közösség minden egyes tagjának ellenőrzésére, működésének fokozására.

A pártnak s a szakszervezetnek az „osztályjelleg” szempontjából való vizsgálatánál sem írja le Szabó pontosan a két organizáció közötti különbséget. Helyesen állapítja meg, hogy a politikai pártok rendszerint több osztály tagjainak egyesülési bizonyos állami intézkedéseknek a parlament útján való kikényszerítésére. A modern államokban, hol több osztály áll több osztállyal szemben, az osztályönfentartás és érvényesülés elemi parancsa” a szövetkezett ellenséges osztályokkal szemben az egymásra utalt osztályok szövetsége. De nem szabad felednünk azt a körülményt sem, hogy ezekben az egyesülésekben rendszerint egy osztálynak, az egyesültek közül a legerősebbnek, a legtudatosabbnak az érdeke dominál. Így a modern szociáldemokrata pártoknál a munkásságé. A pártszervezetek tagjai között is ezek vannak legnagyobb számmal képviselve. A szakszervezet a párttal szemben kétségtelenül egy osztályhoz tartozók organizációja, de csak akkor, ha osztály alatt a termelésben és jövedelemeloszlásban rokonhelyzetűek közösségét értjük. Ha ellenben osztály alatt — s ez a szó gyakorta ily értelemben használatos — tömeglélektani egységet, a társadalmi helyzetük közösségét átértők, a szolidárisak csoportját értjük, akkor a szakszervezetek tagjai a történelmi fejlődés nem egy fokán nem tartoztak egy osztályhoz. A modern munkásmozgalom előbb

* Az „arisztokratikus kisebbség” teóriája a francia szakegyletekben különösen akkor terjedt el, mikor a meglehetősen nagy taglétszámmal rendelkező reformista szövetségek azt követelték, hogy a szavazatok számánál ne a szövetségekhez tartozó szakegyletek száma, hanem a taglétszám legyen irányadó. Ezt a proporcionális szavazásra vonatkozó indítványt a bourgeois-i kongresszus elvetette. Indokolás: a szervezetek a harcos kisebbségek elitje, itt nem dönt.

fejlődik ki rendszerint, mint az összes bérmunkások együvértartozásának tudata. Az első francia szakegyletek, a forradalmi szindikátusok ősei távol állanak a munkások együvértartozásának, az osztályharcnak tudatától.* Az angol szakegyletek nagy harcokat folytattak egymásközt bizonyos munkák elvégzéseért, így például Angliában a múlt század kilencvenes éveiben az ácsok és hajóácsok szakszervezetei erősen küzdenek egymással. Egyes hajómunkákat mindkét szervezet a maga részére követel. A viszály harmincöt hónapon át folyik, számos sztrájk származik belőle, az eredmény mindkét szervezet erős meggyengülése.** Ismeretesek az amerikai szakegyleteknek a termelőkkel a fogyasztók, munkásfogyasztók hátrányára kötött megállapodásai. Az ily fajta egyesületek a szó szubjektív értelmében alig tekinthetők a munkásosztály szervezetének, csupán az egyfoglalkozásúak csoportjainak.

Érdekes jelenség, hogy a különböző foglalkozási ágak együvértartozását a munkások közt elsősorban polgári írók, nem szakszervezeti vezetők, hanem inkább pártemberek hirdették. A munkásosztály osztállyá szerveződése épúgy idegen osztályok behatására történt, mint valamikor a polgárság szervezése. Az osztályharc, az osztályszolidaritás gondolatai politikai mozgalmak idején vetődtek fel. Első hirdetőik Angliában a chartizmus publicistái, O'Brien, Hetherington, John Bell voltak. És még ma is a többi osztály tagjait magábfoglaló párt szervezetei némely országban osztálytudatosabbak, mint a szakszervezetek. Így pl. Németországban a pártszervezetekben inkább látjuk a munkásság „elitjét”, mint a szakszervezetekben. S a francia doktrína visszajakép ott gyakran halljuk a parlamenti munka olyatén dicsőítését, hogy az a munkásság erkölcsiségét, osztályszolidaritását fokozza*** s a szakszervezetek olyan kritikáját, hogy azok az osztályharc erejét tompítják.

Amint a tiszta osztálytudat nem tiszta osztályproduktum és sokszor nagyobb mértékben van meg felemás pártszervezetekben, mint egészen munkás szakszervezetekben, époly kevéssé a tiszta „osztálylélek” műve a forradalmi szakszervezeti mozgalom ideológiája, mely a szindikalista írók s Szabó szerint is „teljesen hozzáférhetetlen a többi osztályok infiltrációjának”.† Most nem szólunk a szindikalista teoretikusok írásairól, melyeken a főleg polgári származású szocialista s anarchista írók befolyása mellett erősen meglátszik még a nem „proletár”

* L. Lagardelle: *Die syndikalistische Bewegung in Frankreich*. Sombart Archiv, 26 k.

** Webb: *Munkásdemokrácia*. II, k. 69. 1. (Magyar fordítás.)

***C. Pannekoek: *Die taktischen Differenzen in der Arbeiterbewegung*. 70-77. 1.

† *Szindikalizmus és szociáldemokrácia*, 23. 1.

Renan, Nietzsche és Bergson hatása. Csak a szakszervezeti mozgalom vezető eszméiről, mint a közvetlen akcióról, általános sztrájkokról stb. beszélünk. Ezek sem merültek fel az osztálytudat homályos mélyéből, hanem kialakulásuknál hathatósan közreműködött néhány erősebb egyéniség, így különösen Pelloutier, a polgári származású szakszervezeti titkár. Az általános sztrájk eszméjének kifermálódásánál nem szabad kicsinyelnünk az Aristide Briand szerepét sem, ki John Burns-sel együtt a direkt akció lajtorjáján jutott a burzsoa-politika egébe. A szindikalista írók előtt az osztálylélek, az osztályeredetiség olyan színben tűnik fel, mint a romantikusok előtt annak idején a néplélek, a nemzeti eredetiség. Szem elöl tévesztik a különböző társadalmi rétegek és képződmények nagy kölcsönhatását. Osztályeredetiség olyan mértékben van, mint aminő mértékben nemzeti eredetiség. Az osztályok ideológiája igen jelentős részben kölcsönzés s amint hátramaradottabb nemzetek sokat kölcsönöznek fejlettebbektől, úgy különösen sokat vesznek át az alsóbb osztályok a felsőbbektől. Korunkban óriási fontossága van minden feltörekvő társadalmi réteg küzdelmeiben s eszméi kiforrasztásában a polgári intellektueleknek. Születésüknél, nevelésüknél fogva a középosztályhoz tartozó férfiintellektuelek a társadalmi *Einfühlung* révén a nők, a parasztok s a munkások érdekeinek szóvivői. S ők a legélesebb előharcosai mindennemű „antiintellektuel” és „tisza proletár” mozgalomnak. Époly fanatikus proletárok tudnak lenni, mint aminő fanatikus magyar pl. a beolvadott zsidó, német vagy tót.

A szakszervezet és a párt társadalmi szerkezetének ez az elemzése, mely különösen a két alakulat szervező princípiumainak a rokonságára mutatott rá, nem dönti el azonban azt a problémát, hogy a két organizáció közül melyiknek van nagyobb szerepe a szocializmus felé vezető társadalmi fejlődésben.

Szabó a szakszervezetek elsőrangú fontossága mellett az említettekén kívül különösen két érvet sorakoztat.

Az egyik történeti. Párt nincs mindenütt, hol munkásmozgalom van. A szociáldemokrata-párt fejlődése nem egyéb, mint a demokrácia fejlődésének a visszája, ahol a burzsoázia a demokráciát megcsinálta, ott nincs szocialista párt. A szocialista pártnak nincs egyéb célja, mint a politikai demokrácia megteremtése, mert a politikai demokrácia a gazdasági munkásmozgalom mozgásszabadságának szükségszerű előfeltétele.* A párt tehát nemcsak a demokratikus fejlődésnek, hanem A szakszervezeti mozgalomnak is függvénye.

* *Tőke és munka*, 54—58 l.

A másik érvet Szabó a történelmi materializmus elméletéből vette. A marxizmus szerint a társadalmi fejlődésben a termelési erők elsősorban fontosak. Nem lehet tehát döntő jelentőségű az államnak pártnak, ezeknek az ideologikus képződményeknek az ereje. A gazdasági mozgalomban a termelő erők képviselői állnak egymással szemben; az államban, a parlamentben a jövedelemelosztás, az osztozkodás körül forog a harc*

Ezek az elméletek nem fedik a valóságot.

A szociáldemokrata-párt fejlődése nem a demokratikus fejlődés függvénye. Igaz, hogy a világ egyik legdemokratikusabb államalakulatában, az Egyesült Államokban igen gyenge a szociáldemokrata-párt. Ahol pedig a legerősebb, Németországban, ott a demokrácia meglehetősen gyenge. De a fejlett francia demokrácia mellett elég erős szocialista párt van. S ezzel szemben nem lehet ellentetni, hogy Franciaországban a bürokrácia mérsékli a demokráciát, mert Angliában, hol egész az utóbbi évekig hosszú időn át nem volt szocialista párt, a lordok hatalma, Amerikában pedig a trösztök hatalma mérsékli a demokráciát. Nem szólva arról, hogy Szabó leírása nem illik sok demokratikus országnak, mint Svájcnak, a skandináv államoknak szocialista mozgalmára.

Szabó történelmi érve bizonyos ellentétben van az elméleti szociológiai megállapításával. Mert, ha a parlamenti küzdelem hathatós fegyver a munkásság mozgásszabadságának, a demokráciának kivívására, megtartására, akkor a parlamentnek van ereje más munkásérdekek védelmére, biztosítására is. Ily körülmények közt problematikus: mért szorítkozott és mért szorítkozzék a parlamenti munkáspárt csak a demokratikus keretek megteremtésére?

Az állam és a parlament relatív jelentéktelenségére nem lehet egyébként a történelmi materializmus elméletéből következtetést vonni. A történelmi materializmus csak azt vitatja, hogy a gazdasági élet, elsősorban a termelési mód változásával változik az állam rendje. De nem állítja, hogy az állami szervezetnek nincs igen nagy társadalmi jelentősége, hogy maga a gazdasági élet nem függ igen nagy mértékben az államtól és jogától. S maga az állami élet változása a gazdasági élet változásával kapcsolatban a legnagyobb erőfeszítések, társadalmi harcok közepette megy végbe. Ez a történelmi materializmus forradalom-teóriája. Ne törődjünk sokat az állammal s a parlamenttel, mert azok a termeléstől függenek, ez körülbelül annyit jelent, mintha azt mondanók: ne izgassuk magunkat, ne törődjünk sokat a világgal,

* Marx és Engels, II. k. 408. 1.

hisz minden ügyis meghatározott rend szerint történik! Ez a determinisztikus quietizmus álláspontja s távol áll az akció filozófiájától, mint ahogy magát a szindikalizmus nevezni szereti.

De akármit mondanak a szociológiai elméletek, a valóság az, hogy az állam igen reális valami, ha az elméletben ideológiának nevezzük is (az elnevezésekből nem szabad a valóságra következtetni!) S nagy hatalma nemcsak a jövedelemmegosztás terén nyilvánul meg, elsősorban az adók és vámok képében, hanem korunkban mind erősebben a termelés birodalmában is. S egészen téves a megosztó állam s a szakszervezetben csoportosult termelőerők szembeállítására. A szakszervezet harca elsősorban harc a jövedelemért, küzdelmeinek jelentős hányada a jövedelemelosztás módosítására irányul. Ezzel szemben a tulajdonjogot, a termelés jogát szabályozó, s a maga is nagy mértékben termelő állam ma nyilvánvalóan döntőbben befolyásolja a termelést, mint a szakszervezetek.

Igaz, hogy az állam erejéből, mely demokráciákban is főként a dinasztia, a bürokrácia, a hadsereg ereje, még nem lehet a parlament erejére következtetni. De demokráciákban kétségtelenül van és nem csekély befolyása van a nagy néptömegeknek is, és a parlament bizonyos mértékben tükrözi a tömegek politikai felfogásának, egy politikai népszámlálás, egy politikai statisztika eredményét tünteti fel. Súlya körülbelül annyi, mint azoknak a szervezett tömegeknek a társadalmi súlya, amelyeknek küldöttei a parlamentben ülnek. S miután benne a tömegek politikai befolyását általában gazdaságosabban és ott, ahol valamely kérdés törvényhozási szabályozásának sokszor fontos részleteiről van szó, eredményesebben lehet felhasználni, mint a közvetlen politikai akciókban, nincs semmi oka a munkásságnak, hogy ezt a fontos eszközt ne használja ki annyira, amennyire csak teheti. Azok a veszedelmek, amelyek használatával járnak (oligarchia kialakulása, korrupció stb.) nem kisebbek a társadalmi harc más eszközeinél sem.

Tagadhatatlan, hogy mindenható ereje nincs az államnak, annál kevésbbé a parlamentnek. De a szakszervezeteknek sem. A társadalmi összeműködésnek mai, viszonylag fejletlen korszakában egyik szervezettel sem irányíthatjuk teljesen és biztosan a fejlődés menetét. Pontos társadalmi dinamóméterünk nincs. Azért körülbelül látjuk a parlamenti s a szakszervezeti küzdelem hatékonyságának határait. S a parlament erejét túlzó hit, a parlamenti „cretinizmus” kártékony voltával versenyezhet a szakszervezetek erejét túlzó felfogás. Amelyik szem elől téveszti, hogy nemcsak a gazdasági harcaik eredményessége függ a gazdasági konjunktúrától, hanem a politikai küzdelmeik sikere a politikai konjunktúrától, a többi osztályok magatartásától. S amelyik elfelejti

amint a szakszervezetek gazdasági harcainak zsákmányát lefölözi föld- és házbirtok járadéka, épügy csökkentheti politikai sikereiket a szervezetlen munkásság, a kispolgárság s a parasztság tehetetlensége.

A szindikalizmus nem egy tévedését részben az magyarázza meg, hogy a szindikalisták helytelenül általánosították a francia viszonyokból levont következtetéseiket.

Franciaországban a demokrácia fejlettsége, több-kisebb parlamenti párt blokká alakításának szüksége, a szocialista pártnak a parlamentben jelentős szerepet biztosított. Ebben a lanya, kompromisszumos parlamenti levegőben sikerült a polgári pártoknak egy-két nagynevű szocialista vezért a soraikba vonni abban a hiszemben, hogy nevükkel nagy hatást érnek el majd a munkástömegeknél. De néhány vezér elpártolása, „a millerandizmus” előidézhette, hogy pár intellektuel és munkás a politikát megutálja, de távolról sem magyarázza meg magát a forradalmi szindikalizmust. Hisz Amerikában hány áruulás történt a munkásvezérek soraiban anélkül, hogy egy a francia szindikalizmushoz hasonló erejű és jelentőségű mozgalmat váltott volna ki. A forradalmi tradícióknak volt e mozgalom kialakításában valami szerepük, de nem hisszük, hogy ez döntő fontosságú lett volna. Valószínűleg nagyban közre hatott kiformalásában a francia ipar fejletlensége és ezzel összefüggően a vállalkozók organizációjának nehézsége. Ha hozzávesszük még, hogy az ország demokratikus szervezete, a munkásság nagy politikai befolyása, a hatóságok kisebb nyomása lehetővé teszi a sztrájkokkal kapcsolatos tüntetések rendezését, akkor megértjük a nagy anyagi erőforrások nélkül működő francia szindikátusok u. n. forradalmi propagandájának nem egy sikerét. Különösen hangzik, de a forradalmi szellemre nagy súlyt helyező szakszervezeti propagandát előmozdították azok az állami és községi segélyek is, melyeket a munkásság szervezetei Franciaországban politikai befolyásuk miatt kaptak. Az egy város szakszervezeteit egyesítő munkástözsédék (*bourse du travail*) a község rendszerint helyiséget, pénzbeli szubvenciót ad.* A munkástözsédék elterjedése elősegíti az egy községben levő szervezetek tagjainak szolidaritását és kisebb mértékben utalja őket a munkások anyagi támogatására. S a nagy ellentétek, a forra-

* L. P. Delesalle: *Les bourses du travail et le C. G. T.*

az ellentétet csak erősítette a két szervezet vezetősége társadalmi eredetének a különbsége. Azonban a szakszervezeti mozgalomnak ez az iránya nem maradt sokáig hatástalanul a pártra. A szakszervezet, melyet erős gazdasági szükségletek kovácsolnak össze, hatalmasabb organizáció, mint a párt és magában foglalja a párt választóinak tekintélyes részét. A párt reformista vezetőiből, pl. Jaurès-ből, forradalmárok lesznek, a párt kongresszusai, a limogesi, a nancy-i, szindikalista-szellemű határozatokat hoznak s a párt lapja, az *Humanité*, kritika nélkül megnyitja hasábjait a szindikalista szakszervezeti vezetőknek. A szindikalisták kifejezetten neutrális álláspontot foglalnak el a politikában, de a párt azért jórészt az övék. Ha ez nem volna így, talán csinálnának egy külön pártot. Amint az olasz szindikalisták körében, kik az olasz pártra kisebb erejüknel fogva kisebb nyomást gyakorolhattak, fel is merült az önálló szindikalista párt alakításának eszméje.* A francia forradalmi szakszervezeti szellem Franciaország egy fejlődési szakának speciális terméke. Németországban jelenleg a helyzet csaknem fordítottja a franciának. Midőn a szakszervezeti mozgalom igen erőtlén volt, a politika azonban a burzsoázia és junkerek harca miatt kilátással kecsegtetett, a lassalleánusok nagyon kevésre becsülték a szakszervezeteket. Marx szeme előtt Anglia és Franciaország lebeg, hol a szakszervezeti mozgalom már elég fejlett, midőn erősebb pártmozgalomról még szó sem lehet. A szakszervezeteket nagyra becsüli, ezekből akarja kifejleszteni a pártot.** Mikor szakszervezet és párt egyaránt megerősödik Németországban, keletkezik a két organizáció egyenlő értékének az elmélete. De míg a párt, elsősorban jelszavaiban, intranzigens volt, addig a szakszervezetek, különösen az utóbbi időben, erősen hajlottak a reformizmus felé. Az okok: az uralkodó-osztályok magatartása, a demokrácia hiánya főleg Poroszországban, az engedékeny, kompromisszumos politikának útját állják. A párt ezért a demokratikusabb déli országok kivételével „forradalmi”. Németország erős gazdasági föllendülése a szakszervezeteket nagyokká, gazdagokká tette. Politikai viszonyok az erőszakos sztrájkokat csaknem lehetetlenné teszik, a szakszervezetek főcélja a pénzgyűjtés lesz. Új munkásarisztokrácia van kialakulóban. A vagyonukat féltő szervezetek óvatosan haladókká, reformistákká lesznek. S míg a szakszervezetek Franciaországban a

* L. Pezotti: *Un parti syndicaliste en Italie* (Le mouvement socialiste. 1911 márc. szám).

** L. Kampfmeier: *Wandlungen in der Theorie und Taktik der Sozialdemokratie* (88 és köv. 1.) és Kautsky: *Die Internationale über die Gewerkschaften*. (Die Neue Zeit 24. évf. 2. k. 52. szám.)

pártot balfelé, addig Németországban jobbfelé szorítják. Jaurès forradalmibb, Bebel békésebb húrokat penget.

Amerikában (nemrég még Angliában is így volt) a probléma nem a szakszervezet és a szocialista párt viszonya, hanem az erős szocialista párt hiánya. Az ok nem az Egyesült Államok demokráciája, mint ezt Szabó kifejti, hanem az amerikai gazdasági és politikai viszonyok együttes hatása. Amerika kedvező gazdasági helyzete elősegítette egy a kispolgársághoz igen közel álló exkluzív munkásarisztokrácia kialakulását. S ennek az új osztálynak az elzárkózottságát lefelé még csak növelték azok a kulturális és nyelvi különbségek, melyek az amerikai tanult munkást a bevándorló tanulatlan munkástól elválasztották. Ennek a munkásarisztokráciának nem volt oly nagy szüksége külön pártra, már azért sem, mert az Egyesült Államok két nagy egymással vetélkedő politikai pártja sokszor versengett kegyeiért. S mikor az önálló pártalakítás szüksége fel-felmerült, akkor elriasztották őt e párt megcsinálásának a nehézségei. A két hatalmas párt mellett egy harmadik erős párt szervezése óriási akadályokba ütközik. De azért nem kell hinni, hogy a munkásság, sőt a szakszervezetek Amerikában nem politizáltak; csak nem alakítottak külön pártot. A politikájuk a polgári pártok segélyével űzött reformizmus volt. Az angol viszonyok a munkáspárt megalakítása előtti időben nem egy pontban hasonlítanak az amerikaiakhoz.

Az elmondottakból következik, hogy a párt és szakszervezet viszonya, a különböző mozgalmak radikalizmusának foka s az ezeket az állapotokat magyarázó elméletek a gazdasági és politikai helyzet szükségletei szerint módosulnak. A szakszervezetek nem szocialista munkásokat, a pártszervezetek nem munkás szocialistákat is akarnak tagokul szerezni. Ez az oka a különválásuknak. Ahol két erős organizáció fejlődik, rendszerint más-más társadalmi osztályból származó vezetőséggel, ott gyakorta támadhatnak ellentétek a két szervezetnek mélyebben fekvő társadalmi okokból keletkező taktikai differenciái miatt, melyeket még növelnek a vezetőségük társadalmi ellentétei. Az erősebb szakszervezet, úgy látszik, rendszerint magához vonzza a pártot.

A munkásmozgalom érdekében szem előtt tartandó cél azonban csak az lehet, hogy mindkét organizáció, amennyiben jórészt ugyanannak az osztálynak közös végső célokért küzdő szervezete lehetőleg kisebb sűrűdással és minél nagyobb összeműködésben dolgozzék egymás mellett. Miután mindkettő igen fontos a munkásságra nézve, építse ki az mindkettőt oly mértékben, amint az adott helyzetben erőviszonyai megengedik. Egyéb elvi formulát itt alig lehet felállítani. A párt és a szakszervezet csaknem teljes függetlenségének francia

gondolata a párt lebecsüléséből ered és előidézésében része van annak a kedvezőtlen hatásnak is, melyet a több pártra szakadt politikai mozgalom a gazdasági mozgalomra gyakorolt. Azt állítani, hogy a munkásság gazdasági osztályérdekeiből ne engedjen egy hajszálnyt sem politikai elv kedvéért*, helyes annyiban, amennyiben a munkásság politikai elve csak az lehet, ami gazdasági vagy egyéb érdeke. Ekkor azonban tautológia. Ha ellenben azt értenők alatta, hogy a munkásság közeli osztályérdekeiről ne mondjon le távolabbiak javára, akkor ennek az elvnek felállítása, eltekintve attól, hogy nem messzelátó politika, következetlenség ép azok részéről, akik a munkásmozgalom főszereplőinek a szocialista társadalomért küzdő általános sztrájkot tartják, mely szintén pillanatnyi gazdasági érdek ellen folya „politikai elv” kedvéért. A szakszervezetek és politika viszonyánál — úgy véljük — vannak jelenleg a szocializmusnak mélyrehatóbb gyakorlati kérdései is. Inkább csak jelezni óhajtjuk őket, mint megoldásukat megkísérelni. Egyik ilyen kérdés, mint lehet a nagy társadalmi átalakuláshoz szükséges forradalmi lendületet a munkásságban fokozni, ébrentartani? Ma, egész birodalmakra kiterjedő általános sztrájkok és nagy forradalmi politikai átalakulások korszakában a lassú, békés fejlődés utópiáiban már alig hisznek. A békés korszakokat felváltják a forradalmi átalakulás időszakai, ez a fejlődés képe. De mint teremthető meg a munkásosztályban a hévnek az a foka, amely a régi világot egy nagy lendülettel átviszi az új világba?

A francia szindikalisták szerint, — és Szabó is osztja ezt a nézetüket — ez az általános sztrájk gondolata. Egyik legkiválóbb teoretikusuk, Sorel szerint a jövő pontosan előre nem látható. Az emberi cselekvést élénk képek és nem kidolgozott projektumok vezetik. Ezeknek a bergsoni gondolatoknak segítségével vezeti le Sorel, hogy korunkban is a nagy társadalmi átalakulás előidézésére az átalakulás módját nagy körvonalakban sejtető képre, az általános sztrájk mítoszára van szükség és nem az utópiák előbb-utóbb kiábrándulást keltő részleteire. Ilyen mítoszok vitték az emberiséget a nagy vallási küzdelmek, a nagy politikai szabadságharcok idején és élesztették a küzdelmek forradalmi tüzet.**

Az általános sztrájk kétségtelenül a munkásság egy igen erős fegyvere és valószínű előkészítője a bekövetkező nagy társadalmi átalakulásnak. De igen kétséges, hogy magát a forradalmi általános sztrájkot a folytonos hirdetése révén elő lehet-e idézni? A propaganda egy-

* Szabó: *Szindikalizmus és szociáldemokrácia*, 17. 1.

** L. Sorel: *Reflexions sur la violence* (85—125 l.) és *La decomposition du marxisme* (56 és köv. 1)

magában még alig vált ki tetteket. Ha a forradalmi ígék harsonái ledönthették volna az uralkodó társadalom falait, akkor a kapitalista társadalom Németországban és Franciaországban már rég romokban heverne. A forradalmi propaganda mellett azonban úgy Németországban, mint Franciaországban — s itt alig van különbség a szocialista parlamentarizmus klasszikus hazája és a közvetlen cselekvés földje közt mindaddig elsősorban a békés pozitív munka folyt. A francia szakszervezetek működésének dereka bérek emelésére és meghozataluk idején elítélt szociálpolitikai törvények végrehajtásáért vívott küzdelemre esett. Németországban a május elseje megünnepléseért, Franciaországban a nyolc órás munkaidő kivívásáért nagy áldozatokat hozni nem voltak hajlandók a szakszervezetek. (S nem nagyon következetes eljárás, hogy a gazdasági élet kis eredményeiért küzdő francia szindikalisták elítélik a parlament pozitív részletmunkáját.)

A nagy tömegeket kétségtelenül hevítik nagy eszmék, mondjuk mítoszok, de a ma számos tényezője működik a holnapért küzdő ideálokkal szemben. Minden szocialista pártnak legfőbb kérdése, mint kössön kompromisszumot a napi munka és a forradalmi törekvések között. A demokrácia, mely a politikai pozitív munkát részesíti előnyökben és a kedvező gazdasági helyzet, mely a gazdasági téren kecséget vívmányokkal, megteremtői a reformisztikus, a mával megelégedő hangulatoknak. Minden országban a legjobban szituált, a leg-erősebben szervezett munkások hívei elsősorban a reformizmusnak. Így pl. világszerte a könyvnyomdászok.

Ezekkel a tendenciákkal szemben a forradalmi propaganda egymagában nem elég erős. Társadalmi osztályok nagy szavakra, erős társadalmi nyomások nélkül nem igen jönnek mozgásba. Csak a munkások elért politikai és gazdasági eredményei ellen intézett támadások, melyek a kapitalisták növekvő szervezkedése mellett kikerülhetetleneknek látszanak és a munkásságnak kultúrájával együtt haladó érzékenysége lehetnek azok a tényezők, melyek a nagy tömegek figyelmét megkapó politikai vagy gazdasági eseményekkel kapcsolatban kiválthatják a forradalmi elkeseredést.

A forradalmi lendületnek, a heroizmusnak a problémakörébe tartozik az antimilitarista propaganda kérdése is. Sokkal könnyebben lép fel ott, ahol a hatóságoknak, a militarizmusnak nyomása kisebb, úgy Franciaországban, mint az erősen bürokratikus és militarisztikus Németországban. De döntő fordulatok idején a lappangó antimilitarizmus minden előzetes propaganda nélkül ép úgy kitörhet, mint a hogy kitört az általános sztrájk hosszas előkészítés nélkül Angliában.

Még csak néhány megjegyzést az általános sztrájk szindikalista

teóriájára. Sorel, aki szerint a jövő nem látható előre, a mítoszok erejében hisz, mert azok a múltban is hatottak. De nem veszi számba pl., hogy a múltban a mítoszokat nem úgy terjesztették, hogy hirdették azok mítosz-voltát. A vakhit helyét korunkban mindinkább felváltja a kritikus gondolkodás, amely vizsgálja, mit váltanak be az ideálok. S azonkívül a lendület nem tart örökké. Nemcsak az utópia hozhat kiábrándulást, hanem a sokáig eredményre nem vezető harci eszköz is. Sorel, aki rövidesen kiábrándult a szindikalizmusból, maga is példája annak, hogy az élan, a lendület nem örökkévaló. *Begeisterung ist keine Heringsware, die man einpökelte auf einige Jahre*, mondja Goethe. Az egy jelszónak minden változás nélküli folytonos ismétlése mindig levon valamit a lendület erejéből. Svájcban, ahol nagyon sok választás van, a választások minden különösebb emóció nélkül folynak le.* S még egyet: az örökké a jövő felé irányított tekintet nagyon könnyen arra vezethet, hogy a ma igen fontos érdekéiről feledkezünk meg. Pedig a ma munkája a jövőbeli átalakulás szempontjából is a legjelentősebb. Az újabb szocialista teória igen helyesen helyez oly nagy súlyt arra a lelki átalakulásra, amelyen a munkás átmegy a mai társadalmi szervezetekben, a jövőnek eme nevelőintézteiben. Ebből a folyton folyó nevelőmunkából két komoly gyakorlati problémája támad a szocializmusnak. Az egyik: mint lehet a mai organizációkat, pártot és szakszervezetet egyaránt olyatén módon megreformálni, hogy a munkások minél nagyobb aktivitásával, minél nagyobb részvételével folytatódjék munkájuk. A másik: milyen módon sikerül majd biztosítani a proletariátusnak úgy a jövő társadalmáért folyó küzdelemben, mint ennek a társadalomnak megteremtésében, a többi feltörekvő osztályok támogatását. Ma, amikor tudjuk, hogy az általános sztrájkok sikeréhez mennyire szükséges a többi társadalmi osztályok nem kis részének szimpátiája, mind világosabb előttünk, hogy egy az egész társadalomra kiható forradalmi átalakulás alig mehet végbe a kispolgárság és parasztság széles rétegeinek ellenségeskedése mellett. És nemcsak a nagy átalakulásért folyó küzdelemben van szüksége ezekre az osztályokra a munkásságnak, hanem a jövő társadalmá kiépítése érdekében is igen nagy mértékben szükséges, hogy ezen társadalmi osztályok jelentős rétegei átmenjenek bizonyos nevelő szervezetek tisztító tüzén. A szindikalizmus az első kérdést nem oldja meg a harcos kisebbségek arisztokratikus teóriájával. A másik kérdést pedig meg sem közelíti az exkluzív-proletárság hangsúlyozásával. Pedig, hogy mint oldja meg ezeket a problémákat a szocializmus, attól függ jó részben sikere.

* Greulich: *Partei und Gewerkschaft in der Schweiz*. Soz. Monatshefte 1907. 8. füzet.

Jelen sorok célja a Szabó fölvetette néhány problémának az írójuktól elütő nézőpontból eredő megvilágítása volt és nem a Szabó műveinek minden irányban való értékelése. Távolról sem jellemeztem a Marx és Engels műveihez írott bevezető tanulmányok szempontjainak sokoldalúságát, gondolatébresztő voltát. Sem a *Tőke és munka* dús tartalmát és művészi formáját, amely nemcsak a mi szegényes szociálpolitikai irodalmunk értékes termékévé teszi, hanem — hogy egy-két hasonlócéjú külföldi munkával vessem egybe — a formája szépségénél, a tartalma gazdagságánál fogva bátran kiállja a versenyt akár Tönniesnek a szociális kérdéstről, akár Sombartnak a proletariátusról írott művével. S ha a Szabó eredményei és e sorok írójának nézete sokban eltérnek, feltétlenül megegyeznek abban a pontban, hogy a harcnak igen nagy jelentősége van a társadalmi fejlődésben. S a tudományos gondolkodás fejlődésében is. S az a kutató, ki mint Szabó, egy csomó problémát vet fel, s ezeket melléktekintetektől nem félve, nagy morális bátorsággal — s ez még ma a társadalomtudományi irodalomban a vizsgáló legszükségesebb felszereléséhez tartozik — vizsgálja és kényszerít meggyökeresedett nézetek revíziójára, kétségtelenül igen nagy szolgálatot tesz a tudománynak, bármekkora is legyen megállapításainak igazságértéke.

SZEMLÉK ÉS JEGYZETEK

Erdélyi Viktor: Tanulmányok a román nemzetiségi kérdés köréből

I.

Az 1437-iki forradalom

A kincses Erdély véres történetének van néhány nagyon kevésbé ismert fejezete és nem véletlenség, hogy éppen azok a fejezetek a legkevésbé ismertek, amelyek a legjellemzőbbek Erdély egy-egy korszakának társadalmi életére és amelyek hű vázolója alapján legközelebb juthatunk sok ma is vajúdó kérdés magyarázatához. Hogyha végig olvassuk, ugyanarra az eseményre vonatkozó magyar, román és német munkákat, úgy csodálkozva látjuk, hogy a kép mindenütt egészen más. Különösen áll ez az erdélyi parasztmozgalmakra és az unio trium nationum keretén kívül álló románság mozgalmaira nézve. Ezekre vonatkozólag maradt fenn a legkevesebb írásos emlék és ezért a történetírók ezen a téren engedték a leginkább szabadjára fantáziájukat.

Talán a legsűrűbb homály az 1437-iki parasztlázadás történetét fedi. Erről a mozgalomról mindössze két okirat maradt meg és az ezekben foglalt adatok oly hiányosak, hogy belőlük kiindulva tiszta képet egyáltalán nem szerezhettünk. Pedig a történetírók nagy része csak ezt a két okiratot tartja szem előtt, amikor az 1437-iki mozgalmakkal foglalkozik. Slavici és Papiu Ilarianu* az erdélyi románok és a magyarok élethalál harcának tartják az 1437-iki forradalmat, Engel szintén a románság lázadásáról beszél, amelyhez szerinte csak később csatlakoztak a magyarok is.** Kövály László*** foglalkozik a legalaposabban ezzel a kérdéssel, de a mozgalom okait ő sem domborítja ki. Jancsó Benedek† odáig megy, hogy a mozgalom román jellegét is kétségbe vonja.

* Joan Slavici: *Ardealul*. Bucuresti, 1893. Papiu Ilarianu: *Istoria romanilor din Dacia superioare*. 1860.

** *Geschichte des ungarischen Reiches*. II.

*** *Erdély történelme*. 1859. II.

† A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota. 1896. I.

Ilyen körülmények között csak úgy ismerhetjük meg ennek a mozgalomnak valódi indító okait, hogy ha foglalkozunk az előzményekkel és figyelemmel kísérik a több mint másfél évszázad óta egyre fokozódó elégedetlenség okait és ezen az úton közelíthetjük meg a kérdést.

* * *

Az 1437-iki lázadás első idejében a felkelők megbízottai és az erdélyi vajda kiküldöttei Kolozsmonostoron fegyverszünet-szerű békét kötöttek és ekkor* többek között azzal okolták meg a felkelést, hogy az erdélyi püspök „nagy és súlyos péntben akarta vala kizsarolni a tizedet. Ez a panasz legkevésbé sem újabb keletű, sőt a papi tized körül több mint másfél évszázadokon keresztül nem volt rend Erdélyben. 166 évvel előbb, 1271-ben a szászok támadtak fegyveres kézzel a tizedet követelő erdélyi püspökre. A szászok megtagadták a tizedfizetést és azzal érveltek, hogy ők csak a magukválasztotta papoknak kötelesek tizedet fizetni, de az erdélyi püspöknek nem. Az erdélyi püspök nem tágitott és erősen követelte a tizedet, de a szászok sem engedtek. Különösen Alárd vízaknai bíró buzdította a szászokat a püspöki tizedfizetés megtagadására, mégpedig teljes sikerrel. A püspök azt hitte, hogyha elteszi az útból a vízaknai bírót, akkor rendbe jön a szászokkal is. Ezért minden formaiasságot félretéve elfogatta Alárdot, kanonokjaival törvényt ült fölötte és miután a bírót így sem tudták megpuhítani, kivégeztették. Megjegyzendő, hogy az erdélyi püspöknek 1277-ben még nem volt bíraskodási, annál kevésbé pallosjoga. Természetes, hogy ez az erőszakosság nagy elkeseredést szült a szászok között. A kivégeztetett bíró fia, János fellázította a vidék szászágát, azok fegyvert fogtak és remiscere vasárnapján megrohanták Gyulafehérvárt. Az egyházi kincseket elrabolták, a székesegyházat és a többi templomot felgyújtották és mindent feldúltak. A felgyújtott templomokban 2000 hívő pusztult el papjaival és négy kanonokkal együtt. A püspök maga Magyarországra menekült, de nem mert a királyhoz fordulni panaszával, hanem ehelyett magyarországi püspökökkel együtt egyházi átokkal sújtotta a szászokat. Hogy ennek az átoknak komoly következményei lettek volna, annak nem találjuk nyomát. Annál kevésbé, mert az interdictum ebben az időben mindennapi esemény volt. Úgy látszik, nagysokára a király is érdeklődött a gyulafehérvári események iránt, mert 1282-ben Kun László bíraskodási jogot adott az erdélyi püspöknek, hogy a jövőben meg ne ismétlődjen a vízaknai bíró esete. De a tized körüli harc tovább tartott, sőt egyre szélesebb körben mozgott. Úgy látszik, azért a gyulafehérvári püspökség nagyon jól jövedelmezett, mert valóságos harcok folytak a püspöki székért. A harcokba a pápa is beleavatkozott és két ízben,

* Teleki József: *Hunyadiak kora*. X. kötet, 1. oklevél.

1319-ben és 1331-ben nem erősítette meg a káptalan választotta püspököket, hanem ellenpüspököket nevezett ki. Természetes, hogy az ellenpüspökök versengve hajtották be a tizedet és így csakhamar harcba keveredtek mindenkivel. A vajdával éveken keresztül hadilábon állottak a gyulafehérvári püspökök, különösen András püspök. Egymás birtokait feldúlták, jobbágyaikat kölcsönösen öldösték. De csakhamar összetűzött a gyulafehérvári püspök az egri érsekkel is a mármarosai tized miatt. Egyízben maga a pápa is megsokalta a püspök erőszakoskodásait és kiátkozta, a király pedig jószágaitól fosztotta meg. De a püspök kiegyezett a pápával is, a királlyal is és most már teljes erejével híveire vetette magát és kíméletlenül sarcolta őket. Végre Tamás vajda megsokalta a dolgot és kétízben is megtámadta a püspököket, birtokait feldúlta és a tizedet lefoglalta, az alvajda pedig azzal fenyegetődött, hogy feldúlja Gyulafehérvárt, hogyha a püspök nem marad békén. 1318-ban újra fellázadtak a szászok és most már a király maga vette kezébe a rendcsinálás ügyét. A béke azonban csak addig tartott, amíg a király el nem távozott Erdélyből.

Különösen azóta vadultak el a viszonyok Erdélyben, amióta Zsigmond a hussziták ellen harcolt. Az erdélyi püspök kedvezőnek találta ezt az alkalmat arra, hogy híveit kissé megfélemlítse és engedelmesebb adófizetőivé tegye. Elhittette Zsigmonddal, hogy Erdélyben, különösen a románság körében erősen terjed a husszizmus és az „átkos eretnokség” az oka a sok zavarnak meg a tizedfizetés megtagadásának. Zsigmond elhitte ezt a püspöknek és Marchia (Monte Brandone) Jakab minorita hittérítőt küldte Erdélybe a „megrendült hitbuzgalom” helyreállítására.

Jakab minorita nevét nagyon jól ismerték abban az időben országszerte. A fanatikus hittérítőtől nemcsak a nép remegett, hanem amerre megfordult még a papság is lázongott ellene. Amikor Pécssett már tűrhetetlenné lett, Zsigmond Erdélybe küldte nagy papi segédlettel. Jakab minorita különösen a román vidékeken dolgozott jobb célra méltó buzgalommal. A nép nyelvét nem értette, szokásait nem ismerte és ortodox keleti vallásukat gyűlölte. „Sabaoth Isten segélyével úgy küzdött az anyaszentegyházért, mint egy diadalmas harcos ... a dögleletes eretnokség kiirtására . . . Papi dandárral verte le az ellenszegülőket és szigorú inkvizíciót tartott.”*

Pedig Erdélyben nyoma sem volt a husszizmusnak, amint azt az 1437-iki, fentemlített békeokmány is bizonyítja. És ez az első eset, amikor az erdélyi románok azért szenvedtek, mert a nyelvüket nemértő egyén bíraskodott felettük. És méltán emelik ki úgy Slavici, mint Kőváry, hogy míg a román Hunyadi a török becsapások ellen védi Magyarországot, addig* Erdélyben egy

* Kőváry László: *Erdély történelme*. II.

fanatikus pap vérpadra hurcolja a románokat és ezáltal idéz elő nagy veszedelmet.

Úgy látszik, hogy az erdélyi püspök és a király még ezzel sem elégedtek meg, mert 1427-ben Zsigmond az erdélyiek élénk tiltakozása dacára, a német lovagrend tagjai közül hív be néhányat Erdélybe és azokat a határszélen letelepíti, sőt a következő évben az erdélyi pénz- és sókamrák ispánjává nevezi ki a német lovagok vezérét.

Természetes, hogy a zavarosban a nemesek is halásztak tehetségük szerint. Ebben az időben kezdenek a románok is panaszkodni a tűrhetetlen helyzet miatt. Igaz, hogy már 1290-ben fellázadtak a románok helyzetük javítására,* de ez a mozgalom csak helyi jelentőségű volt és hamar elnyomták. A lázadás következtében a helyzet csak súlyosabbá lett, mert uraik érezve az általános elégtelenséget, lefelé irgalmatlan kegyetlenséggel, fölfelé pedig rémképek festése által igyekeztek hatalmukat növelni és mennél több előjogot szerezni. Erdélyben eddig kétféle nemesség volt: az erdélyi nemesek és a Magyarországról átköltözött nemesek. Az előbbieket a vajda fenhatósága alá tartoztak és bíraskodási joggal bírtak, míg az utóbbiak, a jöve vény nemesek, nem voltak a vajdának alárendelve, de bíraskodási joguk sem volt. Természetes, hogy mindent elkövettek ezért a jogért, de a vajda ellenkezésén hajótörést szenvedett minden igyekezetük. Végre 1342-ben, Tamás vajda elnöklése alatt, gyűlést tartottak, úgy az erdélyi, mint a magyarországi nemesek és ezen a gyűlésen a jövevénynemesek elismerték a vajda fenhatóságát, míg a vajda viszont megígérte, hogy támogatni fogja az ő kérésüket és nem ellenzi tovább a királynál a bíraskodási jog kiterjesztését. Természetes, hogy miután a nemesek megegyeztek, már a királyi jóváhagyás előtt is éltek a jövevénynemesek a bíraskodási joggal, mert hiszen most már attól nem kellett tartaniuk, hogy emiatt meggyűlik a bajuk.

Sajnos, erről az érdekes gyűlésről nem maradt részletesebb adat, de a következmények nagyon élénken jellemzik az itt hozott határozatok jelentőségét. A gyűlés határozatainak pusztán hírére, az erdélyi románság tömegesen menekült át Moldovába, két nagyobb csapatot Drágos és Bogdán vajdák vezettek Máramaroson keresztül.

A bíraskodási jog kiterjesztéséhez Lajos király 1365-ben járult hozzá és a következő évben maga jött át Erdélybe, hogy a bajok természetét a helyszínen tanulmányozza. Május 9-én gyűlést hívott össze Tordára, és itt terjesztették elő az egybegyűlt nemesek panaszait. Úgy látszik, hogy a gyűlésen nemképviselt románokat okolják az állandó felfordulásért és a király június 28-án rendeletet is ír alá az „oláhok megfékezésére”.** A zavar, az elégedetlenség pedig egyre növekszik, a gyulafehér-

* Al. Xenopol: *Romanii si maghiarii*. Bucuresti, 1900. II.

** Fejér: *Codex diplomatic*. XI. III. 532.

vári püspök, a káptalanok és a nemesek egyre jobban sanyargatják a népet, amely már alig bírja a sok bajt elviselni.

Teljessé akkor lett a felfordulás, amikor Zsigmond 1395-ben a „borzalmas Stibor”-t tette Frank vajdatársává. Ez a lengyel nemes, mint pozsonyi főispán lett hirhedtté, kegyetlenül erős keze irányította felé Zsigmond figyelmét. Zsigmond azt hitte, hogy az erélyes Stibor hamar rendet teremt Erdélyben, de nagyon csalódott. A kegyetlen, kéjenc lengyel nagyon jól érezte magát Erdélyben és alig törődött mással, mint a hangos dáridókkal. Ez az oka annak, hogy Stibornak Erdélyben nem kelt olyan rossz híre, mint a Vág völgyében. Duhaj természetével megnyerte az urak rokonszenvét, a néppel pedig egyáltalán nem törődött. Vajdaságának egyetlen emléke maradt meg, egy 1399 január 3-án* Szebenből keltezett rendelet, amelyben meghagyja a hátszegi és a hunyadvári parancsnokságoknak, hogy a vándorkereskedőket védjék meg az utonállók ellen. Erre a védelemre ugyancsak szüksége volt déli Hunyadnak, mert a földönfutóvá tett és megszökött jobbágyság az őserdőkben barangoltak és rablások által tartották fenn magukat. Az urak valóságos hajtó vadászatokot tartottak a megszökött jobbágyokra és bár 1405-ben újra törvénybe iktatták a szabad költözködési jogot,** a valóságban ez sohasem volt érvényben. A jobbágy csak szökve távozhatott ura birtokáról és ezért máshol nem talált menedéket, mint az őserdők rablótanyáin.

Míg a hegyek között, a szegény nép körében egyre tűrhetlenebb lett a nyomor, addig a vajda kerek egy évig ülte meg leánya lakodalmát.*** A vajda a legjobb cimborra, a legvígabb ember az egész országban, rajta legfeljebb Zsigmond király tesz túl, aki abban az időben külföldön mulat. Parisban egy este száz dámát vendégel meg és a dús vacsora végén valamennyit briliáns ékszerekkel ajándékozza meg.†

Természetes, hogy nem nagyon ért rá az erdélyi bajokkal törődni, pedig azt újabb veszedelem fenyegette. 1420-ban legelőször lépik át határát a törökök és végigpusztítják Hunyad déli részét. A következő évben Barcaságot látogatják meg és ezután egyre gyakoribb vendégei a határszéli részeknek. És hogy a felfordulás teljes legyen, 1423-ban a vajda megengedi a cigányoknak, hogy Erdély lakatlan részein letelepedjenek. László vajdájuk vezetése alatt számosan jöttek be Erdélybe és annak egyes részeit valósággal elözönlítették. A félvad cigánycapatok végigkóborolják az országot és mindenfelé lopnak, rabolnak és gyűjtogatnak. Velük versenyt pusztítanak a törökök ellen készülődő hadak.

Amikor már tűrhetlenné lett az anarchia és egyre több panasz hangzott, Zsigmond újra Erdély felé fordította figyelmét.

* Fejér: *Codex diplomaticus*. X. II. 719.

** Ugyanott: X. IV. 367.

*** Ugyanott: X. II. 395.

† Kőváry László: *Erdély történelme*. II.

1427-ben megrendszabályozza a táborozókat és szigorú büntetések terhe alatt megtiltja a nép zsarolását, a szándékos kártételt, a gyilkolást és a nőrablást. Ugyanakkor megrendszabályozza a korhelykedő, kicsapongó papokat is, a szebeni prépostságot eltörli, az abrudbányai káptalantól pedig megvonja a járulékokat. A rendszabályok azonban keveset segítettek, a nép elkeseredése egyre nőtt és 1430-ban nyílt lázadásban tört ki. A székelyek fogtak fegyvert és feldúlták, felégették uraik birtokait. Ezt a lázadást azonban könnyű szerrel el tudták még fojtani és így csak helyi jelentőségű maradt. De az általános elégedetlenség oly nagy volt, hogy egy országos felkelés jelei egyre tisztábban mutatkoztak.

Az utolsó lökést Zsigmond pénzrontása adta meg. A husszita-háborúk és Zsigmond kedvtelései roppant sok pénzt igényeltek és miután a jövedelmeket nem tudta fokozni, kevesebb ezüstöt tartalmazó pénzt veretett. A nép valahogy viselte ezt a csapást is, de nem így a gyulafehérvári püspök. Nem akarta az alacsonyabb értékű ezüstpénzben elfogadni a tizedet, hanem aranyat követelt. A nép nem bírta ezt a kettős sarcot és a szlatinabányaiak* egyenesen meg is tagadták a tizedfizetést. Lépes György püspök érezte, hogy a tizedszedés kemény munka lesz és ezért furfangos tervet eszelt ki. Közel három évig nem szedetett tizedet és az egész összeget egyszerre akarta behajtani, így meg akart szabadulni három tizedszedés bajaitól és költségeitől és egyszerre túl akart esni minden nehézségen. Csakhogy a püspök nem vette tekintetbe, hogy a nép a súlyos adót egyáltalában nem képes fizetni. A szlatinabányaiak elűzték a püspök tizedbeszedőit és fegyvert fogtak. Ennek a fegyverkezésnek már országos visszhangja támadt, egy csapat paraszt Kardos János vezetésével betört a Királyföldre és a felkelők száma folyton emelkedett. A püspök egyházi átokkal sújtotta azokat, akik megtagadták a tizedfizetést, de ez csak olaj volt a tűzre. Az egyházi átokkal való fenyegetésre általános lett a fölkelés: a magyarok és a románok, parasztok és a köznemesek egyaránt fegyvert fogtak. A lázadás csakhamar áttért a határos magyarországi részekre is és a felkelők valósággal elárasztották a Maros völgyét. Az erőszakos tizedbehajtás, a bíraskodási jog kiterjesztése, a szabad költözködési jog megtagadása, a kegyetlen sarcolások és Jakab minorita inkvizíciója megteremték gyümölcsüket. A felkelők tábora pusztítva, gyűjtogatva vonult Alparét felé és a Bábolna-hegyen várták be a nemesek seregét.

A nemesek Csáky László vajda körül gyülekeztek és a felkelők ellen vonultak. A Bábolna-hegyen táborozó felkelők követeket küldtek a vajdához, hogy tudomására hozzák panaszait, de a vajda azt hitte, hogy csak egy gyülevész csapattal van dolga, ezért elfogatta a követeket, lenyakasztatta és szétarabolhatta őket. A felkelők körülárvolták táborukat és most

* Mai Abrudbánya.

már elkészültek a harcra. Az első összeütközések meggyőzték a vajdát arról, hogy nagyon is számbaveendő ellenfelekkel van dolga és most már ő maga kereste a békét, amelynek közvetítésére néhány nemes és a kolozsmonostori káptalan tagjai vállalkoztak. Az ellenfelek megbízottai július 6-án egyezséget is kötöttek a kolozsmonostori káptalan előtt és esküvel fogadták, hogy az egyezséget mindkét oldalon meg fogják tartani. Az egyezés pontozatait írásba foglalták és a káptalant bízták meg az okirat megőrzésével.

Ez az okirat* egyike Erdély története legérdekesebb emlékeinek. Bevezetésében fel van sorolva a felkelés néhány közvetlen indító oka. A püspök a három év óta összegyűlt tizedet „nagy és súlyos pénzben akarta vala kizsarolni” és „igaztalanul interdictumot vetett rajok, mely tilalom alatt az illetők szüleit, nővéreiket, fiaikat és lányait, valamint más hozzájuk tartozókat az oltári szentség és más egyházi szentségek felvétele nélkül e világból elköltözötteket, az egyházon és temetőn kívül temették el a legelkeseredettebb szívvel és legkeserűbb fájdalommal”. Ez már magában is bizonyítja, hogy Erdélyben ugyancsak nem volt szükséges Jakab minorita buzgólkodása és Szaóth Isten segítségével vívott harca nem a hitbuzgalom helyreállítására irányult. A husszitizmus Erdélyben majdnem ösmeretlen volt és a nép még akkor is bigott maradt, amikor fegyvert fogott papjai ellen. És még akkor sem tagadták meg a tizedet minden vonalon, amikor fegyveres kézzel egyezkedtek, csak azt állapítják meg és foglalják a megállapodásba, hogy a tizedet rendes folyó pénzen kelljen fizetni.

A nemesek nagylelkűek voltak az ígéretésekben. Megígérik és a békeszerződésbe foglalják, hogy jobbágyaikkal, akik eddig „mint vásárolt rabszolgák nehéz szolgaságra voltak vetve”, a jövőben jobban fognak bánni és Szent István szabadságlevelében foglaltakat szigorúan meg fogják tartani, „hogyha Szent István szabadságlevele megtalálnék, ha pedig nem, úgy” mindkét fél megbízottai együttes tanácskozáson állapítják meg a jogszokásokat, amelyek a békét állandóvá tennék.

Vagyis a győztes felkelők egyáltalán nem törekedtek több jogot szerezni, mint amennyivel addig bírtak, hanem éppen az addig is érvényben álló törvények megtartásáért fogtak fegyvert. Új dolog talán csak egy van a szerződésben: az úrnapi gyűlés. Azt is rendelik és szigorúan megtartandónak határozzák, hogy évenként ezentúl folytonosan mindig Urunk mennybemenetelének ünnepe előtt minden egyes tanyából, uradalomból és községből két-két értelmes és szavahihető ember . . . Bábolna-hegyen megjelenjenek . . . az öregektől megkérdezzék és megtudakolják, vajon az ő uraik őket szabadalmaikban meghagyták vagy nem? És ha úgy találnék, hogy a nemesek közül valaki az előre-bocsátott rendeletet az alább írt záradékkal egészben vagy

* Teleki József: *Hunyadiak kora*. X. köt.

valamely részében megsértette volt . . . esküszegőnek tartassák és a többi nemesek annak védelmezésétől tartózkodjanak és óvakodjanak.”

Az urak azt hitték, hogy ezzel a kevesetmondó szerződéssel az ügy el van intézve, hogy a felkelők szét fognak oszolni és hazatérnek, akkor pedig minden ott folytatódik, ahol a felkelés előtt abbanmaradt. Csakhogy ez nem történt meg, a felkelők a táborban maradtak, hogy megvárják és biztosítsák a részletes tárgyalásokat. Az urak erre egyáltalán nem mutattak hajlandóságot és amikor látták, hogy a felkelők nem teszik le a fegyvert, szeptember 6-ára gyűlést hirdettek Kápolnára. Az itt összegyűlt magyar, székely és szász urak kötötték meg szeptember 10-én a híres unió trium nationum-ot*, amely nemcsak újabb véres felkelést okozott, hanem megteremtette Erdélyben a román nemzetiségi kérdést. 1437-ben Erdély összes urai, elnyomói kötöttek véd és dacsövetséget a nép ellen, aminek természetes következménye volt egy általános lázadás — az összes elnyomottak lázadása — de a legmélyebb nyomokat a románságnál hagyta. Egyedül ők, a lakosság többsége nem voltak az unióban képviselve és ez az oka annak, hogy 1437-től kezdve Erdélyben az elnyomottak minden mozgalmát román nemzetiségi mozgalmaknak tekintik. Az unió trium nationum fordulópontot jelent Erdély társadalmi életében és ezért talán a legfontosabb és legmesszebb kiható esemény.

A Kápolnán összegyűlt magyar, német és szász urak elsősorban megegyeznek, hogy egymást támogatni fogják minden esetben, kivéve akkor, hogyha valamelyikük a király ellen fogna fegyvert. A király ellen lázadót nem támogatják, legfeljebb „térden állva kérnek bocsánatot számára”. Elhatározzák továbbá, hogy az eddigi ügyes-bajos dolgokat, amelyek közöttük és az erdélyi püspök között fennállanak, megszüntetik. Vagyis az erdélyi urak mindent félretéve szövetkeztek a nép elnyomására. És jellemzésül ki kell emelni, hogy az indító okot a kolozsmonostori szerződés adta meg, az a szerződés, amelyben a fennálló törvények megtartása volt kimondva.

A határozatokat Lépes Loránd alvajda foglalta szerződésbe és az urak most már nyugodtan hazatértek, hallani sem akartak többé a parasztokkal és a köznemesekkel való tárgyalásokról. A kolozsmonostori táborban együttmaradt felkelők erre újra megrohanták az urak birtokait, de most már a „három nemzet” falánxát találták szemben. Csáky László egyesült nemesi seregével a Szamos mentén megverte a felkelők seregét, de miután a lázadás egész Erdélyben elterjedt, jobbnak látták újra békét kötni. A második egyezséget október 6-án kötötték meg Apátiban és a békeokmányt újra a kolozsmonostori apátság előtt fogalmazták. A részletkérdések itt is függőben maradtak

* Eredeti oklevél a nagyszebeni szász nemzeti levéltárban 79 szám alatt. Közölve Szabó Károly: *Székely oklevéltár* I. 134.

és a döntést Zsigmond királyra bízták. Az urak nagyon jól tudták, hogy Zsigmondot egyhamar nem találják meg, mert Csehországban tartózkodik és így elérhetik azt, hogy a felkelők télire hazatérnek és a lázadás csendes elnyomása lehetséges lesz. Egy küldöttség a forma kedvéért felment Budára és ott várták Zsigmondot. De az erdélyi felkelés ügye nem került soha Zsigmond elé. December 9-én meghalt és a legnagyobb fejtelenségben hagyta az országot.

Az erdélyi nemesek elérkezettnek látták az időt arra, hogy a hazaszállingózó parasztokat kegyetlenül sarcolva, teljesen lenyűgözzék és elvegyék a kedvüket az esetleges újabb felkeléstől. De újra csalódtak a számításaikban, mert az elnyomatás következménye nagyon hamar mutatkozott. Még 1437 végén újra kitört a lázadás és most már általánossá lett. A felkelő pórokat Nagy Antal „parasztkirály” vezette és a hatalmas parasztsereg pusztítva, gyűjtogatva vonult Kolozsvár felé. A parasztsághoz most is csatlakoztak köznemesek, de ezt a harmadik felkelést különösen fontosá a városi polgárság csatlakozása tette. Ezáltal a városok egy része is a felkelők hatalmába került és az unió trium nationum egész erejére szükség volt, hogy a lázadást elfojtsa. Az egyesült nemesi sereg legelőször a parasztok seregét támadta meg és 1438 január 8-án Kolozsmonostornál szét is verte azt. A győzők kegyetlen bosszút álltak, az elfogottakat karóba húzták és most már a városok ellen fordultak. Enyedet rövid ostrom után bevették, feldúlták és az elfogottakat szintén karóba húzták. A legtovább Kolozsvár tartotta magát és csak akkor tudták bevenni, amikor a szászok friss csapataival megerősödött táboruk.

Kolozsvár bevételével a lázadás minden vonalon le volt verve és a válogatott kegyetlenségek által a népet megfélemlítették. A győzők február 8-án Tordán újra gyűlést tartottak és megújították az uniót,* hogy „a parasztok dühös lázadása ellen védelmet biztosítsanak”.

* * *

Odobescu, Slavici, Papiu és a román kutatók legnagyobb része úgy állítja be az 1437-iki parasztlázadást, mintha az elnyomott románság fogott volna fegyvert a magyar urak ellen. Csakhogy az első kolozsmonostori békeokirat azt mutatja, hogy a felkelők vezetői nagyrészt magyar köznemesek voltak. Az 1437. július 6-iki békealkudozásoknál Bíró László, Bíró Vince, Bana László, Nagy Antal, Tamás mester Székről, János Jakab mester fia, László Gábor fia, továbbá Vajdaházi Pál voltak a megbízottak. A harmadik felkelésnél a városi polgárság is fegyvert fogott. 1437-ben tehát a nemesekkel szemben egy táborban találjuk Erdély összes elnyomott elemeit. Együtt harcolnak a román parasztsággal a magyar, székely és szász parasztok is,

* Eder: *Supplex libellus Valachorum*. 1791. 24—25.

továbbá az abban a korban még nagyon kevés jogot élvező köznemesek és a városi polgárság. De azért a román nemzetiségi mozgalmak szempontjából is nagyon fontos ez a felkelés, mert következményei révén kiinduló pontja lett a románság sérelmeinek. Különösen két jelenség érdemel ebből a szempontból figyelmet, a felkelés kezdete és az unió trium nationum.

A felkelés amint láthattuk, Szlatinabánya — a mai Abrudbánya — vidékéről indult ki. Az itteni románság fogott legelőször fegyvert és amikor ők kitörték az erdélyi Érchegységből, akkor lett a Maros völgyében is általánossá a felkelés. Ez a jelenség azért fontos, mert ötszáz éven keresztül ez a vidék, az erdélyi Érchegység északi és a Biharhegység déli része volt Erdély viharfészke. Eltekintve a kisebb jelentőségű lázongásoktól, innen indult ki 1784-ben a Horia-Closca-Crisán-féle felkelés és ez volt 1848-ban is a román felkelés kiindulási pontja, pedig ezen a vidéken egyáltalán nem volt és nincs tere az úgynevezett nemzetiségi izgatásnak, ez a vidék Erdély legcsendesebb része, de a Balázsfalván és a Maros völgyében hangos elégedetlenség itt gyűjt legelőször. Ezzel a különös vidékkel éppen azért kell, hogy behatóbban foglalkozunk, mert mindeddig senkisémmel tette meg. Ez a viharfészkek nemcsak a múltban, hanem jelenleg is kiváló figyelemre érdemes. Valósággal idegen test az ország testében, amely sem gazdaságilag, sem pedig kultúra tekintetében egyáltalán nincsen kapcsolatban még a legközelebbi környékével sem.

Ez a vidék elsősorban bányavidék. Északi része tele van hatalmas vasérctelepekkel, rézércelőfordulásokkal, míg középső és déli részének hegyei aranyércekkel vannak tele. Ennek a vidéknek arany gazdagsága már a rómaiak idejében világhírű volt, Dácia meghódításának éppen az volt a célja, hogy az aranytermő vidéket elfoglalják. A gazdag vidék, amelyért az ókorban véres háborúkat vívtak, a középkorban tönkre ment: nem tudtuk gazdaságilag meghódítani. A vidék magyar földesurai egyáltalán nem értettek a bányászathoz, legnagyobbbrészt az ország olyan vidékeiről kerültek ide, ahol a hírét sem halottak a bányászatnak. És míg a többi bányavidékek lakóit királyi szabadalmakkal támogatták, hogy ez az elsőrendű fontosságú őstermelési ág fellendüljön, addig az erdélyi Érchegységben a nép még jobban el volt nyomva, mint az Alföldön élők. Ahelyett, hogy a gazdaságilag és kulturális szempontból nagyon elmaradt népet támogatták volna és kedvezményekkel fejlesztették volna a bányászatot, amint az a többi bányavidéken történt, itt a kulturális és gazdasági elmaradottságon a nép lenyűgözése által akartak segíteni. Egyik-másik uralkodó néha gondolt ugyan az erdélyi Érchegységre, olykor, amikor a hadiköltségekre kellett pénz, de azután újra elfelejtették és az erdélyi Érchegység mai napig is úttalan vadon maradt, Magyarország Transvaalja, de kihasználatlan Transvaalja. Ötszáz év óta, a mai napig, ez a vidék a

nem ért el és ma sem ér el a kormányhatalom keze. És ezen a vidéken, ahol a leggazdagabb földön a legszegényebb nép él, természetesen állandó az elégedetlenség és minden felkeléseknek természetes központja alakult ki. Azon a vidéken, ahol egyik községből a másikba csak ösvények vezetnek, villámgyorsan terjedt minden lázadás, itt csaptak fel az első lángok és itt ömlött az első vér. Pedig ez a vidék soha sem volt és ma sem színhelye az úgynevezett nemzetiségi izgatásnak.

A nemzetiségi mozgalmak szempontjából azért különösen érdekes az 1437-iki felkelés, mert a nemzetiségi kérdést ez élezte ki legelőször. Mert mi történt 1437-ben? Erdély elnyomottjai fegyvert fogtak elnyomóik ellen, mire az elnyomók megcsinálták az unió trium nationum-ot, amelyben részt vettek a magyarok, a székelyek és a szászok, csak a lakosság többségét alkotó románság volt kizárva. Ezáltal minden időkre a románság lett Erdélyben a demokratikus mozgalmak szerepvivője. És ezáltal született sok félreértés és ennek kapcsán sikerült sok hazugság terjesztése. Hogy milyen végzetesen nagy arányokban, azt az 1784. és 1848-iki román mozgalmak mutatják meg, amikor azzal gyengítették a demokratikus küzdelmet, hogy nemzetiséginek nevezték el.

KORTÖRTÉNETI JEGYZETEK

Külföldi szemle (*Anglia, Franciaország, Németország*).

1. Az angol parlament történelmi jelentőségű első ülészaka befejeződött. Munkája úgy a szociális törvényhozás, mint az alkotmányjog terén fordulópontot jelent. Az általános munkásbiztosítás, melyet a pénzügyminiszter fáradhatatlan energiával hajszolt keresztül, az európai államokban nem új intézmény, legfeljebb a munkanélküliség elleni állami biztosítás kísérlete a nívum benne. De annál nagyobb jelentősége van Nagybritanniában, hol az 1907. évi aggkori nyugdíj-törvény mellett az individualista liberális politika teljes bukását jelenti. Amint megszűnt Nagybritánia a szerzett jogok, a hagyományok közjogi mumifikációjának, úgy megszűnt szociális téren a laissez faire klasszikus hazájának lenni. A munkásbiztosítás megvalósításánál, keresztülérőszakolásánál a politikai szempontok uralkodtak. A liberális párt, melyet helyi szervezeteinek bizalmi emberei egyre figyelmeztettek, hogy a javaslat miatt a legtekintélyesebb híveit elveszíti, nem lelkesedett, nem lelkesedhetett érte. De kellett szociális téren valamit tennie, annál is inkább, mert a munkáspárttal meghasonlása alig rejtegethető többé. A munkáspárt ama kívánságát, hogy az Osborne ítélet következményét, a szakszervezetek politikai akciójának megkötését, törvénnyel szüntesse meg, teljesíteni nem hajlandó. A szakszervezetek politikai akciójának szabadsága most már époly kevéssé érdeke a kormánynak, mint a konzervatív pártnak, mert ez a tevékenység csakis a liberalizmus rovására, gyengítésére szolgál. Ha gazdasági engedményeket tesz, avval a szakszervezeteket lekötelezi, lekenyerezi magának, de a szakszervezetek politikai agitációja végeredményben mégis csak egy munkáspárti többség megteremtésére irányulna, amely nem merne és nem tudna a gazdasági harcban, a tőke és a munka összeütközése esetén oly drasztikus eszközökhöz folyamodni, mint a liberális párt. A munkáspárt, jobb javaslat lehetősége ki lévén zárva, a kormány mellett tartott, eltekintve egynéhány tagjától, akik nyíltan a javaslat ellen szavaztak, főleg a munkásság megadóztatása, a kötelező járulék miatt. Az írek annál is inkább a kormány mellett voltak, mert a koalíció fentartása a *Home rule* létfeltétele, egyébként is ők megkapták az engedményeket, mindent, amit csak követeltek. A kormány kész volt akár arra is, hogy a biztosításból Írországot kizárja, ha az ír képviselők

ezt akarták volna. Ismét bebizonyult, hogy a helyzet urai tulajdonképpen az írek. A konzervatívok nem mertek nyíltan a javaslat ellen foglalni állást, mert nem akarják, hogy a liberális párt a nép előtt, mint az alsó osztályok érdekeinek képviselője szerepelhessen velük szemben. A javaslat folytán a liberális párttól elfordult iparos, kereskedő, kispolgári elemeket maguknak akarták megnyerni. Követelték tehát a javaslat elodázását, s mikor a kormány ezt nem teljesítette, tartózkodtak a szavazástól. A lordok házáat a konzervatívok természetesen megszerették volna nyerni a javaslat visszautasítására, miután előbb a speaker megnyugtatta őket, hogy a biztosítási javaslatot nem tekinti pénzügyi törvénynek, mely tudvalevőleg a lordok háza állásfoglalására való tekintet nélkül szentesítés alá kerül. A lordok háza azonban nem volt hajlandó magára vállalni az ódiomot, noha a liberális párt titkos kívánsága is az volt, hogy elvesse a javaslatot. Cserben hagyta a konzervatívokat és a benne reménykedő liberálisokat, amint azok politikai hatalmának elkobzásakor őt hagyták cserben. Ismét nyilvánvaló lett, miért kellett buknia a lordok házának, mennyire nem a gazdasági élet konzerválására szolgáló hatalmi eszköz. Az ipar és kereskedelem az újabb megterhelés ellen époly hiába folyamodott hozzá, mint az orvosok, kispolgárok vagy cselédek. Egyiknek époly kevésbé az érdekképviselője, mint a másoknak.

A munkásbiztosítás így törvényerőre emelkedett. Most az orvosok fáradoznak azon, hogy amíg kívánságaiknak eleget nem tesznek, a törvény gyakorlati keresztülvitelét lehetetlenné tegyék. Szervezeteket alakítanak, melyek tagjai megtagadnak minden orvosi közreműködést a biztosítási törvény végrehajtásánál. De alakult már ellenszervezet is, mely ép a biztosítási intézmény megvalósítását, illetve az orvosi kar közreműködését kívánja biztosítani.

Az egykamarás rendszerre való áttérése kívül (mert a *Parliament Act* valójában ezt jelenti) még egy igen érdekes és nem kevésbé jelentős fejlődés nyert befejezést. Ez a képviselőház hatáskörének megszüntetése a törvények technikai, de általában részletkérdéseit illetőleg. Az írektől eltekintve, a kormány ép a biztosítási javaslat tárgyában mindenkivel tárgyalt a javaslat részleteit illetőleg, csak ép a politikai pártokkal nem. Amint másképp és másképp egyezett meg az érdekeltségekkel, akként módosította javaslatának egyes rendelkezései[^] sőt ugyanazon rendelkezéseket többször is, ha más-más kívánság jutott kifejezésre. A képviselőháznak módjában sem állott a javaslatot végre leges formájában tenni konsziderációja tárgyává. A liberális kormány eredetileg az obstrukció letörésére hozott intézkedéseket, különösen az ú. n. guillotinet a lehető legtovább fejlesztette. Most már nemcsak egy bizonyos idő alatt volt letárgyalandó egy javaslat, nemcsak egyes részek letárgyalására volt megállapítva a rendelkezésre álló idő, hanem a képviselőház valóságos órend mellett tanácskozott, megléven határozva, hogy ezen és ezen §§-ok felett ezen és ezen órákban fejezendő be a vita. Így az egyes rendelkezéseket megvitatni a képviselő_T háznak még csak módjában sem állott, legfeljebb néhány elvi kérdést vitathatott meg. És a kormányelnök kijelentette, hogy ezen intézkedés most már állandósulni fog.

A biztosításon kívül két nevezetesebb szociálpolitikai törvényt hoztak. Az egyik az üzletekben a munkaidőt, zárórát stb. határozza meg; a másik a bányamunkát szabályozza, illetve a szabályokat kodifikálja. Egyik törvény sem teljes, nem állván elég idő a kormány rendelkezésére a vitás kérdések megoldására. Különben is láthatóan félt újabb politikai bonyodalmak előidézésétől, melyek ismét választói számát csappantották volna meg.

A tőke és munka harca az év vége felé ismét erőszakos jelleget öltött, a kormány ismét fegyveres erőhöz folyamodott. Ez és az Osborne ítélet kezdetében való álláspontja arra bírta egy pótválasztásnál a kerületbeli munkáspárti szervezetet, hogy a liberális párt jelöltjével szemben az unionista mellett foglaljon állást. Ismét egy jel, hogy a liberális párt és a munkáspárt fegyverbarátsága a vége felé közeledik.

Végül nem volt minden humor nélkül való, hogy a miniszterelnök, aki a nőszavazat esküdt ellensége, mikor a nőszavazat elleneseinek küldöttsége felkérte, vegyen részt a nőszavazat elleni agitációban, amint miniszterei azok mellett szónokolnak: kijelentette, hogy ő reménységét a lordok házába vetette, a lordok házának vétője fogja megakadályozni majd legvégső esetben a nőszavazat törvényerőre emelkedését.

2. Franciaországban a marokkói egyezmény tárgyalása foglalkoztatta a parlamentet. A parlament különösen szereti a meddő vitákat, hol drámai jeleneteket rendezni, érzelmi, hazafias ömlengésekkel minden következmény nélkül lehet magán könnyíteni. Így a marokkói egyezménynek szentelt egy hetet, noha eleve tudva volt, hogy el kell fogadni. A vita során a kormány minden színt játszott: adta a bús hazafit, aki vérkönnyeket hullat a francia Kongó nagyrészének átengedéséért, melynek pedig semmi hasznát nem látta Franciaország; az ügyes üzletembert, aki megmentette, ami elődei mulasztásai dacára még menthető volt; a nagylelkűt, aki hatalmával a szegény Spanyolországgal szemben nem akar visszaélni (mikor nógatták, hogy csak éljen vissza, be kellett vallania, hogy nem lehet). Végül azzal is kérkedett, hogy becsapta Németországot, de hangoztatta áldozatkészségét is. A vita végén jött a görögtüzes apoteózis: a francia lotaringiaiak tüntetése, akik Németországgal barátságos egyezményt nem szavazhatnak meg. Az elzászi Származású gyarmatügyminiszter könnyei, hogy állása miatt ebben a lélekemelő tüntetésben részt nem vehet, mert neki meg kell szavazni az egyezményt. Egyébként a kormány jobbra-balra ingadozik és híveinek száma és összetétele az ingadozásoknak megfelelően változik. Eddig egyes zsonglőrnek bizonyult, mindig többséget tudott kapni, akár a *gréviculteur*-ök („sztrájkgyártók”) ellen dühöngött és a fenyegetett társadalmi rend védelmére drasztikus eszközök alkalmazását helyezte kilátásba, akár az alsó osztályoknak ígértett milliókat. Az oudjai botrány (a legfőbb francia polgári tisztviselők szédelgése a pénzbevéltésnél, a katonai hatalom önkényessége, a kormány hallatlan negligens eljárása, végül a legszabálytalanabb eljárás) a francia gyarmatigazgatást nem a legkedvezőbb színben tünteti fel.

A három rivális hatalom parlamentjeiben a marokkói egyezmény körül lefolyt vita beigazolta, hogy úgy Franciaország, mint Német-

ország gyarmatpolitikai téren még mindig Nagybritánia mögött messze elmaradnak, a konfliktusból győztesen egyedül Nagybritánia került ki, mely Marokkó földközi-tengeri részét Spanyolországnak biztosítván és Közép- Afrikában Németországot a tengerparttól elútvén, veszedelmessé válható konkurrenssekkel szemben megtudta védelmezni érdekeit és emellett valósággal hegemon államként szerepelt Európában.

3. Németországban a birodalmi gyűlés a hivatalnok-biztosítás, az ipartörvény novella megszavazásával fejezte be munkálkodását. Mindkét javaslat még Bülow szociálpolitikai hagyatékának liquidálása volt. Az a remény, hogy a birodalmi örökösödési adó és egyéb privilegizált jövedelmek megadóztatása lesz a választások programja, meghiúsult. A kormány a konzervatívok segítségére sietett s a pénzügyi helyzetet oly rózsás színben festette meg, hogy a nagy földbirtokosoknak beígért önfeláldozására immár nincs szükség. A közelgő választások a politikai pártok szempontjából kétségtelenül igen jelentősek, a konzervatívok és a centrum szövetségének letörését remélik, ámde egyetlen nagyobb szabású kérdés sincs a választásokkal felvetve és a politikai pártok küzdelmének jelentőségét nagy mértékben tompítja, hogy Németország nem parlamentáris állam, a kormányzatra a pártárányok megváltozásának nagyobb jelentősége alig lehet. Valami túlságos élnkséget a választási harcok nem is igen tanúsítanak, legalább eddig nem. A kormány természetesen szeretné, ha mostani kényelmes pozícióját megtarthatná és szívéhez nőtt engedelmes többsége megmaradna. Mindenkép próbálkozik is a választások eredményét befolyásolni. Így legutóbb hivatalnokait nyomatékosan figyelmeztette» hogy el ne mulasszák jogaikat gyakorolni. (S. K.)

Az erénycsöszök mithosza

Abba a vásári lármába, melyet a pornográfiával csapnak a fogadott és fogadatlan erénycsöszök, éles dialektikával szól bele a kiváló olasz szociológus, Vilfredo Pareto nemrég megjelent *Le Mythe vertuiste* (Paris, Marcel Rivière & Cie.) című munkájában. Lehet, hogy könyvének — melynek magyar címe *Az erénycsöszök mithosza* lehetne talán — nem lesz foganatja a reakció fanatikusainál; de viszont bizonyos, hogy a progresszív és liberális elmék meg fogják gondolni a könyv elolvasása után: nincs-e már itt az ideje, hogy összefogva, komoly akcióval figyelmeztessék a reakciós fanatikusokat, hogy az államok támasza és talpköve nem a „tisza erkölcs”, melynek nevében a szabad gondolat elfojtását követelik, hanem a nemzetek szabadságszeretete, a jövőjükbe és hivatásukba vetett erős hit, amelynek a „morálhoz” és pornográfiához semmi köze.

Általános és közös eszmeáramlat szorította a nemzeteket a szabadság felé a XIX. század két első harmadában — magyarázza Pareto — de aztán megváltozott ez az irányzat s ma már egyre inkább a közszabadságok megszorításában, megnyirbálásában nyilatkozik. Legelőször érezte meg ezt a reakciós áramlatot a közgazdaság. A védvamos politika lassanként a fiskálistermészetű, prohibítív tétel-ekkel dolgozó vámrendszerre fajult s a szabad-kereskedelem ma már

klasszikus hazájában, Angliában is, végnapjait éli. Az egyes országokban az ipari termelés meg a kereskedelem egyre jobban a trösztök, a kartellek és szindikátusok monopóliuma lesz s végkép megfojtja a szabad versenyt az ipar és kereskedelem legkezdetlegesebb viszonylataiban is.

Az irányzat határozottan az egyéni akció-szabadság megnyirbálására tör minden téren. Magát a higiéniát is beállították ennek az áramlatnak a szolgálatába. Itáliában, például — s nálunk, Magyarországon is — üldözik a szacharint, avval a hazugsággal, hogy árt az egészségnek s ekképpen asszisztál a törvényes hatalom ahhoz, hogy a cukorbárók milliókat milliókra halmozzanak monopóliumuk kizsákmányolásával; Németországban a fináncok minden palackbor-küldeményből visszatartanak két palackot, melyeknek tartalmát bizonyára a fogyasztók egészségére isszák meg; Svájcban rájöttek, hogy a sáfrány is árt az egészségnek: tehát eltiltották az árusítását. Finnországban a törvény eltiltotta a bor élvezetét — természetesen egészségügyi okokból! — s ha a „zsarnok” orosz cár meg nem tagadja a szankciót ettől a törvénytől, akkor most Finnországban „csak” sört és pálinkát „szabadna” inni, mert a törvény célja nem az alkohol elleni harc, hanem csak a honi sör- és pálinkagyárosok monopóliuma volt.

A szabadságellenes reakció lassanként átterelődött a közgazdasági térről máshová is. Olaszországban a Cavour-féle „szabad Egyház a szabad Államban” csak papiroson van meg ma már, mert a valóságban a klerikalizmus terrorizálja a világi hatalmat, amit nemcsak az bizonyít, hogy a legislatív hatalom deferál az Egyháznak a házasságnak, mint szentségnek fölbonthatatlanságát illetőleg, hanem abban is, hogy az úgynevezett „erkölcstelen és káros” irodalomnak az üldözését a végrehajtó hatalom a miniszteri székből szükségesnek hirdette, sőt de facto el is rendelte. Viszont Franciaország az ellenkező végletbe esett a szervezetek föloszlatásával és a papi vagyon szekularizációjával, de következetes azért csak a közszabadságok megszorításában volt; mert, míg egyfelől bűncselekménynek minősítette azt, ha három vagy négy katolikus összeáll, hogy közösen, társasan éljen és imádkozzék, addig másfelől szintén üldözi az úgynevezett „erkölcstelen és káros” irodalmat. Németország megtiltja a Borromei szent-Károlyra vonatkozó pápai enciklika publikálását, de ugyanakkor kizárja a szocialistákat a berlini egyetemről.

Folytathatnék ezeket a paradox példákat Vilfredo Pareto nyomán, de talán már ez is elég annak bizonyítására, hogy az „erkölcstelen és káros irodalom” üldözése csak egyik szimptomája az általános reakciónak. Mint ilyen, már ex asse is elítélendő, mert axióma az, hogy a szabadságnak semmiféle túlhajtása nem okozhat olyan károkat, mint a mekkorákat a szabadságnak bármily megszorítása okoz. Ezt az axiómát ugyan sehohsem találjuk meg ily precízen formulázva Pareto könyvében, de egész gondolatmenete és tendenciája elárulja, hogy neki is ez a meggyőződése. Könyvét különben két részre lehet osztani; az első, nagyobbik felében, azt bizonyítja, hogy az „erkölcs” nevében semmiféle irodalmat üldözni és tűzve vetni nem lehet, mert az erkölcs fogalma a történelem és kultúra folyamán egyre változott s ami tegnap

bűn volt, az holnap erény lehet és viszont. Az utolsó fejezetben pedig a történelemből vett példákkal bizonyítja azt, hogy az erénycsöszök értelmezése szerint felfogott „tisza erkölcs” — a nemi absztinencia — egyetlen egy nemzetet se tett naggyá: sőt éppen a „kicsapongó” egyének vergődtek „történelmi” hírességre.

Arról, hogy az erkölcs fogalma nemzetek és korszakok szerint nagyon különböző volt, talán vitatkozni se érdemes. A babilóniai Mylitta templomában összegyűltek a nők valamennyien s az idegenek választottak közülük, kinek amelyik tetszett: a nő pedig szótlanul követte az „isteni” követet és odadta magát neki. A szíriai Hieropolis templom-ligetében férfiruhás nők és nőruhás férfiak egyesülnek a tavaszi ünnepen, papi felügyelet mellett s a templom kapujánál két óriási, kőből faragott phallus áll, melyek mindegyikére fölmászik egy-egy ember s hét nap, hét éjjel imádkozik, míg odalent az orgia folyik. Túl a kékvízű tengeren, Hellász kultúrájának virágkorában, a phallophorák — fiatal leányok — nyilvános körmenetben hordozzák körül város-szerte a férfi nemző erejének szimbólumát és Sokrates maga vezeti tanítványait a courtesane-okhoz, Aristophanes pedig a világirodalomban páratlan humorral aranyozza be kora erkölceit, melyek akkor nem voltak erkölcstelenségek, bár a modern büntető-kódex súlyos börtönnel sújtja őket.

Kelet-Indiában Nari és Nara ünnepén a hívők tömege száz-ezrével tódult a szentelt pagodákhoz, külön a férfiak oda, ahol a papnők táncoltak s ismét külön a nők a papok pagodájába. Istenisztelet volt ez, tömjénnel, imával és tánccal, kilenc napig tartó szerelmi ünnep, az összevissza-nemzés orgiája, melyről mindenki avval a jámbor hittel tért haza, hogy megtisztult bűneitől, az istenisztelet fölmagasztosulásában. Jön aztán Róma, a szigorúan erkölcsös köztársaság, melynek egyik „ideális” alakja, az öreg Cato, megdicséri azt az ifjút, akivel éppen akkor találkozik, mikor ez kijön a lupanarból; és ugyanennek a Catónak, mikor szemére veti Cicerónak, hogy száz-ezer sesterciuszt dobott ki egyetlen egy intarziált asztalkáért: a fórum gyöngye avval vág vissza, hogy hallgasson, mert ő meg — már mint Cato — pénzért árulja rabszolgáinak a rabszolganői szerelmét.

Íme, az erkölcs színeképe, amint a történelem prizmáján elemeire bomlik. És ez erkölcs egy cseppet se jobb vagy rosszabb, annál a hipokrata morálnál, melynek nevében az erénycsöszök a pornográfia ellen tüzelnek. Ha a rendőr férfiruhába öltözött nőt talál az utcán, bekiséri s a nőt megbüntetik; a színházban ellenben, a színpadon nemcsak férfi-ruhában, hanem trikóban is megjelenhetik a nyilvánosság, előtt, éppen úgy, mint otthon is kedvére fogadhatja vendégeit férfiruhában. Pedig a színház is csak ép oly nyilvános hely, mint az utca! Hasonlóképpen: ha mélyen dékolletált ruhában sétálna egy nő az utcán, a törvény megbüntetné, mint közbotrány okozót; a bálban, pedig — amely szintén nyilvános hely, kivált ha nem zártkörű a bál — akár övig meztelenül jelenhetnek meg a hölgyek, közbotrány okozása nélkül. Aki meztelen nőt lefotografál s ezt a képet árulja, össze-ütközésbe kerül a törvénnyel és bezárják; de aki elcsábítja a fiatal leányokat, elég ha arra ügyel, hogy a szerencsétlen áldozatok túl

legyenek a „tilalmi” koron: a hajszála se görbül meg. A könyvkereskedések kirakatában nem tűr meg a hivatalos morál se meztelen képet se pornografikus könyvet: de azért aki kíváncsi ezekre a a fotókra, úgy szólván minden mellék-utcában in natura megkaphatja, pedig ugyanannak a társadalomnak a kegyes jóvoltából, mely a könyvet és a képet büntetéssel sújtja. Hiszen a prostitúció állami felügyelet alatt s egyenesen rendőri engedéllyel kufárkodik! Hol itt a morál?

A zsidóknak volt egy bakjuk, amelyet megraktak az egész nép bűneivel s aztán kikergették a pusztába. A modern társadalomnak két ilyen bakja van: az egyik a pornográfia, a másik a „káros” irodalom. Meg fognak egy tolvajt vagy betörőt; a vallatásnál kiderül, hogy olvasta Nick Cartert s egyéb detektív-históriákat. Miután újszólván mindenki olvasta és olvassa ezt az irodalmat: az lenne a furcsa és ritkaság, ha éppen a tolvaj nem olvasta volna. De erre ügyet se vetnek, hanem egyszerűen fölajdulkak, hogy: ime az a „káros” irodalom vitte bűnre a betörőt! Ez az okfejtés éppen olyan gonosz, mint amilyen ostoba. Valamikor azt mondták, hogy a nevelés hiánya, az analfabetizmus szüli a sok bűnözőt, s ennek bizonyítására citálták azt, hogy a legtöbb bűntevő írástudatlan. Ez is ép oly ostoba és gonosz logika volt; mert a hol a nép nagyobb része írástudatlan, ott — ha találomra kimarkolunk belőle egy csomót — ennek a csomónak nagyobb része is írástudatlan lesz. Építsünk iskolákat, tanítsuk írni-olvasni a népet, volt akkor a jelszó: minden új iskolával, amit kinyitunk, bezárul és fölöslegessé lesz egy börtön. Hát azóta sok új iskola nyílt meg, de nem zárult be egy börtön se, sőt újakat kellett építeni, mert a régiekbe már nem fért el a sok bűnös.

Hát azelőtt, amikor nem volt Nick Carter — vagy akár ma is, ahol nincsen Nick Carter — kevesebb volt talán aránylag a gonosztevő. Volt idő, amikor még nem találták föl a könyvnyomtatást s a nép „erkölcsait” nem mételyezte meg semmiféle „káros” irodalom; akkor talán kevesebb volt a bűn, a rablás, gyilkosság, mint most? ki meri ezt állítani, ha olvasta a középkor történetét? . . . Vannak nemzetek, amelyek egyáltalában nem olvasnak, nem ismernek más irodalmat, mint a koránt: ki meri állítani, hogy ezekben az országokban, Konstantinápolyban vagy Szmírnában, jobb a közbiztonság, tisztesebbek az erkölcsök, mint nálunk, ahol nemcsak Nick Cartert, hanem „pornográfiait” is olvasnak az emberek?

A magyar képviselőházban Kenedi Géza hallatta a reakció szavát a szerinte — ringy-rongy, vagy még elmésebben rongy-ringy irodalom ellen. Ez a „kiváló” író, ügyvéd, szociológus és filozófus egy személyben — a mandátum csak afféle vitézkötés vagy boglár az érdemeknek ezen a díszmagyarján — még közhelyeknek is banális Elszólásokkal jajdult föl a „káros” — a jövő nemzedékre „káros” — és „erkölcstelen” irodalom ellen s áperthe fölszólította a kormányt, hogy „kösse be végre a kolbászt”, instituáljon valami hivatalos irodalmi szaktanácsot, melynek az legyen a föladata, hogy megbélyegezze, eltiltsa a forgalomból a véleménye szerint „káros és erkölcs-irodalmat. De avval adós maradt, hogy melyik ez a „káros és

erkölcstelen” irodalom, amelyből — s ez nagy önmegtágadás volt részéről — kivette Shakespeare-t, hogy többet ne mondjunk.

Renato Fucini egy igen csinos költeményében elmondja, hogy egy kis fiú megkérdi édesanyját: mi a paráználkodás? Az anya megharagszik, összeszidja a fiút s vallatja, kitől hallotta ezt a szót. A tízparancsolatban tanultam, feleli a kis fiú. Ennek folytán eltiltandó lenne első sorban a katekizmus, mely nemcsak a paráználkodásról beszél, hanem a más ember feleségének a megkívánásáról is. Még inkább eltiltandó továbbá az Ó-Testámentom, mely mindjárt az első lapokon vérfertőzéssel kezdődik, később pedig a trágárság és nemi perverzitás legocsmányabb példáival izgatja a jámbor olvasó fantáziáját; természetes, hogy az Új-Szövetség, ugyanezen erkölcsi okokból, mint a jövő nemzedékre „káros és erkölcstelen” irodalom, szintén konfiskálendő; hiszen — hogy a Mária Magdolnának rossz példáját ne is említsük — a szeplőtlen fogantatásnak sokszoros emlegetése önként fölkelti a naiv gyerek fantáziájában a kíváncsiságot, hogy: milyen is lehet tehát a szeplős fogantatás, ami pedig bizonyára erkölcstelen.

A klasszikus irodalomból alig lesz megmenthető valami. Aristophanes vígjátékainak gyönyörű fordítása semmi esetre se; igaz, hogy ezt Arany János fordította, a magyar tudományos Akadémia megjutalmazta és saját költségén ki is adta, de némuljon el Kenedi Gézával szemben az a törpe minoritás, mely Periklestől Ciceróig, Horatiustól Goetheig azt vallotta, hogy Aristophanes minden időknél egyik legnagyobb vígjátékírója volt. Sappho és Tyrtaeus szintén elkobzandók; hogy Tyrtaeus miért? . . . Mert arról énekel, hogy a csatában elesett öreg hős markában szorongatja nemző szerveit: s ezt a hasonlatot Homértól kölcsönözte, aki tehát — még egyéb okokból is — szintén indexre való. Hogy hamar végezzek a görögökkel: Anakreon, Xenophon, Sophokles, Euripides és Aischylos, hogy csak az ismerteket említsük, mind pornográfusok többé-kevésbé; ezeket tehát vagy meg kell fosztani eredeti szépségeiktől, vagy nem szabad az ifjúság kezébe adni.

A latin klasszikusok közt még szörnyűbb pusztítást kell véghez vinnie az irodalmi tanácsnak. Itt legfőlebb csak Vergiliust szabad közkézen hagyni, a többi mind indexre kerül: Horatius és Tacitus, Plautus és Terentius, Petronius és Seneca, Sallustius és Ovidius. . . de minek soroljuk föl valamennyit? Ezek mind máglyára valók, az Egyházatyák nagy részével: akik közt ott van Aquinói szent-Tomás, aranyszájú szent-János, Origenes stb., akik mind pornografikus képekben, buja hasonlatokban prédikálták a tisztaság és önmegtartóztatás erényét. Igaz, hogy a tridenti zsinat elnézőbb volt, mert kivételt tett a latin klasszikusokkal propter sermonis elegantiam et proprietatem, de hát micsoda a tridenti zsinat tekintélye és judiciuma egy Kenedi Gézához képest, aki már vagy 20 éve oktatja és neveli gyalogjáró filozófiával a vidéki kaszinók és olvasókörök publikumát — a Sámbar Máttyás nyelvén és dialektikájával? . . .

De gyereünk tovább: indexre Dante, Petrarca és Boccaccio indokolás nélkül; indexre mind a többi quattro- és cinquecentisták: a derék Machiavelli *Mandragora*-ja* és a híres Suppositi, a Bibbiena

is trágár vígjátéka, melyen annyi pápa és prelátus nevetett, hogy a könnyei is kicsordultak. Nincs irgalom mester Ariostónak és tragikus végű Tassónak se — hiszen Armida szerelmei tele vannak bujasággal! Chaucer és Shakespeare szintén elkobzandók: — ha tabula kell és minden trágárság kiirtandó, akkor nem szabad kímélni a brit szellemóriást se, aki bizony igen furcsa dolgokat talál föl szóban és akcióban — csak Romeo és Julia drámájában is. Molière és Diderot szintén nem kerülhetik el sorsukat s hogy nagy ugrásokban haladjunk: Flaubert, ez a színes és páratlan realista, Manzoni, az istenhívő romantikus, akinek vetéséből Sienkiewicz sarjadt, evvel a nagy tanítványával együtt szintén indexre kerül, aminthogy oda jut Zola is, meg Maupassant is és velük az emberi szellem legkiválóbb képviselői.

Bonnechose párisi érsek annak idején pörbe akarta fogatni Renant a Jézus életéről írott könyve miatt, s így okoskodott a francia kamarában: Jézus azt állította, hogy ő Isten fia és kijelentette, hogy föl fog támadni halottaiból. Evvel szemben Renan azt bizonyítja könyvében, hogy Jézus nem volt Isten fia, és halottaiból sem támadt föl; következésképpen Renan azt állítja, hogy Jézus hazudott: ez pedig blasphemia. Körülbelül hasonló okfejtéssel mondhatjuk mi is a következőket. Kenedi Géza, a „hosszújártú szociológiai rögtönző” azt állította, hogy a pornográf-irodalom megrontja az ifjúságot és kiöli az idealizmust; evvel szemben az igazság az, hogy mindazok az írók, akik csak egy szikrával is előbbre vitték a haladást, többé-kevésbé pornográfusok voltak a Kenedi ítélete szerint; következésképpen Kenedi Géza ellensége a haladásnak. Amit különben, a képviselőházban elmondott beszéde után, bizonyítanunk is fölösleges volt. És, ha nekünk nem hiszi el ezt Kenedi Géza, hát olvassa el Vilfredo Pareto könyvét; higgye el: okos és becsületes könyv, s ami a fő: igaz meggyőződés, őszinte liberalizmus sugallta minden szavát, nem olyan „öt perc múlt tizenkettő” liberalizmus, amellyel csak reakciós hajlandóságait takargatják a Kenedi Gézához hasonló talmi-liberálisok. (Zigány Árpád)

Scotus Viator gentleman lett

Néhány év óta egy kellemetlen angol férfiú zavarja meg a magyar kormány közvéleménygyártó műhelyeinek nyugalmát. Ez az *undistinguished foreigner*, ahelyett, hogy a pózeni lengyelség, a finnek avagy más, a fémjelzett magyar tudomány által is „elnyomott”-nak elismert nemzetiségek sorsával törődnek, éppen a magyarországi tótokra, románokra és horvátokra vetette magát, akiknek panaszokra semmi okuk nincsen, nemzetiségi problémákról mer beszélni egy olyan országban, ahol nemzetiségi kérdés sohasem létezett és csak néhány lelketlen wगतónak találmanya. A magyar kormány a külfölddel szemben állandóan úgy tünteti fel ezt az országot, mint a szabadság szigetét, a parlamentarizmus mentsvárát és a demokrácia megtestesülését, s ezért rendkívül érzékenyen reagál minden olyan külföldi kísérletre, mely a valódi állapotokra akar fényt deríteni. 1906-ban az ellenzéki sajtó a leggyilkosabb támadásokat intézte Polónyi igazságügyminiszter és ezzel kapcsolatban az egész kormány ellen, a ténybeli adatok és bizonyí-

tékok egész tömegével támogatott vadakat emelve. A kormány a fülebotját sem mozdította, sajtópert nem indított, a támadásokat meggyengíteni meg nem kísérelte. Csak amikor a *Justice*, az angol szociáldemokrata-párt lapja, melyet Angliában is csak igen kis réteg olvas, szellőztette az igazságügyminiszter viselt dolgait, támadt fel egyszerre a kormány lelkiismerete és lázas igyekezettel próbálta cáfolni a *Justice* közleményeit. Képzeltető tehát, hogy a sajtóirodában mily idegességet okoz Scotus Viator munkássága, mely nem elégszik meg általános vádak hangoztatásával, hanem a helyszínen gyűjtött, sőt hivatalos kiadványokból vett adatok segítségével támasztja alá a magyar oligarchia visszaélései ellen intézett támadásait.

A múlt hónapban a képviselőházban ellenzéki oldalról szóvá tették a horvátországi választások alatt elkövetett visszaéléseket és erőszakosságokat, mert a báni kormány eljárása a legnagyobb mértékben alkalmas arra, hogy még jobban kompromittálja Magyarországnak a választási eljárás tisztasága tekintetében különben is erősen megtépázott hírnevét. A miniszterelnök úr nem is igyekezett megcáfolni a felhozott vádakot, hanem azokat előkelő gesztussal utasítva vissza, azt kérdezte a felszólalóktól, hogy Scotus Viatornak akarnak-e szívességet tenni? A miniszterelnök úr is a védekezésnek azon módját használta, mellyel hosszú évek óta szokták az ország legégetőbb bajairól a figyelmet elterelni. Nem szabad az adórendszer hibáit feltárni, tilos a választójogi rendszer igazságtalanságait bírálat tárgyává tenni, hazafiatlanság a birtokmegosztás aránytalanságára rámutatni, mert ezzel csak a Scotus Viatoroknak teszünk szívességet. A horvát választások szóvátétele a magyar parlamentben, tehát illetékes fórum előtt történt, s még azt az olcsó kifogást sem lehetett alkalmazni, hogy a panasztevők külföldre mentek árulkodni. De a miniszterelnök úr nem azzal foglalkozott, igazak-e a vádak vagy nem, bizonyítást nyertek-e vagy nem, mert talált egy kényelmes, sőt zseniális kifogást: Ne örüljön Scotus Viator!

A *Magyar Figyelő* 1911 december 15-iki számában Hg. F. *Scotus Viator és a budapesti radikálisok* c. cikkében szintén ezt a nótát fűjja. Hazafias műfelháborodással szörnyűködik azon, hogy „egy magyar nyelven megjelenő folyóirat” — a *Husadik Század* — „dicsekedve azonosítja magát Scotus Viatorral”. És mint akinek abban a pillanatban hull le a hályog a szeméről, egyszerre felismeri, hogy az általános választójog megvalósítása kinek a malmára hajtaná a vizet. „Egy vadul hadonászó ököl hasznossá tette magát, midőn betört egy elzárt ablakot és világosságot árasztott a homályba. A jóhiszeműek a félnékek . . . főleg a vidékiek . . . ha a Scotus Viator gúnyos és megvető arcát látják, talán észbe fognak kapni, hogy hová jutottak.” Ebből a költői lendületből, a teremtő fantáziának ebből a villámszerű fellobbanásából lehetetlen rá nem ismerni a Gyurkovics fiúk karrierjének lángelkű írójára. Az intuíciónak ez a tökéletessége, a költői *clairvoyance* eme végzetfelismerő sejtelme, jobban bevilágít a magyar nemzet jövő fejlődésének szövevényébe, mint a politikusok, szociológusok, közjogászok minden fejtörése, búvárkodása, praktikája. Scotus Viator „gúnyos és megvető arca” amint a sötétbe világít, lesz az a lidérc-

fény, melyet el kell kerülni annak, aki nem akarja romlásba dönteni nemzetét. Nem kell többé az általános választójog. Ne örüljön Scotus Viator!

A cikkből még egy nagy horderejű kijelentés ötlük szemünkbe. Hg. F. úr hivatalosan elismeri a *Huszadik Század* létezését. Eddig ugyanis nem méltóztatott tudomást venni róla. A *Huszadik Század* szerkesztősége hónapokkal ezelőtt felszólította őt, hogy nyilatkozzék, mi is van azzal a választójoggal? Az előkelő író a plebejusi és hazafiatlan helyről jövő felszólításra természetesen nem válaszolt, hanem helyette — Kossuth Lajos szavaival élve — egy névtelen félisten jelentette ki, hogy a Magyar Figyelő nem vesz tudomást a *Huszadik Század*-ról, s nem érdeklő az, hogy ki ennek a lapnak a szerkesztője? A Magyar Figyelő Feljegyzések c. rovata, a zsargon-szellemesség egész arzenálját vitte állandóan ellenünk harcba, de a lap előkelő részének hivatalos álláspontja továbbra is az volt, hogy a *Huszadik Század* nem létezik. Akárcsak a Herczeg Ferenc Bizánc c. darabjában, ahol a görög császári udvar főudvarmestere, minden nap délutánjára a Prinkopo-szigetekre tervez kirándulást. Mikor aztán valaki aggályoskodik, hogy hiszen a szigetek már húsz éve a törökök hatalmában vannak, a főudvarmester azzal felel, hogy a szent császári udvar erről a bitorlásról nem vesz tudomást. Az evolúció azonban végre is utat tör magának. Hosszas hallgatás után megszólal Hg. F. is, most már tudomást vesz a *Huszadik Század*-ról, sőt azt is kegyeskedik kijelenteni: „kár volna különben tagadni, ez a radikális csoport bizonyos fokig tényleg befolyásolja politikai és társadalmi fejlődésünket”. Szóval elismer bennünket, amint a spanyolok is csak a westfáliai békében ismerték el Hollandiának, mint független államnak a létezését, miután már 70 évvel ezelőtt mindenestől kidobták őket Hollandiából. Ezen elismerést kétségtelenül előmozdította az a tény, hogy Scotus Viator, tehát egy külföldi — is tudomást vett a *Huszadik Század*-ról — éppen úgy, mint Polónyi Géza, aki a nemzeti államnak ép oly önzetlen híve, mint Hg. F., szintén csak a *Justice* közleményeire reagált.

Ez a hosszú meggondolási idő úgy látszik arra volt szükséges, hogy végre egy mutatós kifogást találjon, miért is hagyta cserben az általános választójogot. Nehéz munka lehetett; egy királyságot egy kifogásért! ... de az eredmény minden fáradságot megér. Dobd be honfiúi aggodalmad terhét Szent Antal perselyébe, s azonnal megjelenik lelki szemeid előtt a kifogás: Scotus Viator gúnyos és nevető arca! Tíz évvel ezelőtt — mondja — még az országos közvélemény a demokratikus jogkiterjesztés alapján állt, de ma már napról-napra sorakoznak ugyanezen elemek a radikalizmus ellen, mert észreveszik, kinek használna az általános választói jog. Le vele tehát! Ne örüljön Scotus Viator!

Kijelenti továbbá Hg. F. úr, hogy a *Huszadik Század* minden védelme sem képes eltéríteni őt attól a gyanútól, „hogy Scotus Viator tényleg zsoldosa az osztrák imperialistákból és a magyar nemzetségekből összezsúfolt koalíciónak.” Úgy látszik, nem is tudja elképzelni, hogy valaki írhat politikai és társadalomtudományi problémákról anélkül is, hogy ezért megfizetnék. Mindjárt nyomoz is abban az

irányban, hogy kinek a zsoldjában áll az angol író. Hogy a nemzeti-ségek pénzelik, ez még Magyarországon sem található hitelre. Mindenki tudja, hogy a nemzetiségi pártszervezetek nincsenek oly bőviben az anyagi eszközöknek, hogy állandóan fizethessenek egy gazdag és előkelő származású angol embert. Igazságszeretete és fantáziája tehát rögtön társul szegődötteti a nemzetiségekhez az osztrák imperialistákat. Így már sokkal valószínűbb a dolog. A jámbor olvasó képzeletében megjelennek az osztrák-magyar bank pincéiben heverő aranyrudak, s az a vadul hadonászó ököl, amely betört egy elzárt ablakot és világosságot árasztott a homályba, egy sugárcsövát vetett a gúnyos és megvető arcú skótra, amikor bérencszolgálatának díjául felnyalából ezekből az aranyrudakból egy-két szakajtóra valót. Sejtelemszerűen bontakoznak ki a háttérben a Belvedere körvonalai, az a mesebeli elvarázsolt kastély, ahonnan a magyar állam összes külső és belső ellenségeit láthatatlan drótokon rángatják.

Hg. F. úr utolsó műveit olvasva, megértjük mindennek az okát. Az író, akinek vénája kiszáradóban van és egykor oly kelendő műveinek pénztári egyenlege évről-évre kedvezőtlenebb, minden áron a felszínen akar maradni. Mivel az újabb írók már túlszámnyalták, arra az útra lépett, amely Magyarországon mindenkinek lehetővé teszi, hogy jogcíme megszűnése esetén is megtartsa előbbi pozícióját: beáll a mai osztályuralmat és kiváltságokat védők gárdájába.

A cikk megírása után a veterán író valószínűleg azzal a jóleső öntudattal hajtotta álomra a fejét, hogy Scotus Viator a magyar radikálisokkal együtt ki van végezve. És mégis minő fordulat! A B. H., mely eddig szintén a zsoldos elmélet alapján állott és egyrészt mint futóbolondot, másrészt mint kibéreltlelkű pamfletistát kezelte Scotus Viator, váratlanul más hírokat penget. December 22-iki számában vezércikkben foglalkozván az angol írónak legújabb könyvével, melyet az már saját neve R. W. Seton-Watson alatt adott ki a délszláv kérdéstről, egészen más hírokat penget. A gyanúsítás hangja helyett komoly igyekezettel akarja Watson álláspontját megcáfolni és nem hiszünk szemeknek, amikor a következőket olvassuk:

„Egy szavunk azonban még lenne Watson úrhoz. Watson úr anyagilag független, nagyműveltségű ember, aki minden tekintetben egy kifogástalan gentleman életét éli. Vajon nem érzi-e kötelességének, hogy miután Magyarország valamennyi népfaját végig tanulmányozta, miután élt a tót, oláh és horvát-szerb ellenségeink között, végre a magyarokat is tegye tanulmányai tárgyává? Biztosítjuk, hogy a magyarok között is fog sok érdekes dolgot tanulni. Sőt olyat is, ami jobban fog hatni érzékeny lelkére, mint a nemzetiségi elégedetlenek panaszai. Egy tömérdek áldozat és szenvedés árán, annyi századon át fentartott, sőt elsőrangúvá fejlesztett nemzeti kultúra, szociális és gazdasági berendezkedés vajon nem bírna annyi beccsel egy brit tudósra nézve, mint a tót, oláh és horvát-szerb politikai desperádok vádaskodása és jajveszékélése.”

Tehát Scotus Viator többé nem osztrák imperialista bérenc, hanem anyagilag független, nagyműveltégű ember és kifogástalan gentleman. Sőt — uram bocsá — a B. H. még meg is

invitálja az utazó skótot, hogy látogasson el Magyarországra és itt a helyszínen tanulmányozza a viszonyokat. Nem fog-e a magyar föld felháborodásában megdobbanni, úgy mint a nyáron Kecskemét alatt, hogy levesse hátáról a magyarság eme gonosz ellenségét! Vagy talán arra számít a B. H., hogy Scotus Viator, mint a hivatalos Magyarország vendége, a mezőhegyesi kirándulás, a pezsgős bankettek és Apponyi Alberttel való személyes megismerkedése hatása alatt majd kormánysubvenciók alapon dicshimnuszokat fog a magyar kormányzatról zengeni? Az osztrák imperialista bérenc brit tudóssá lépett elő akit bírónak szólítanak fel a magyarországi nemzetiségi viszályokban. Mi úgy hisszük, hogy ily meghívásra Scotus Viatornak szüksége nincs. Ő adatait mindig a helyszínen kereste, megtanulta nyelvényt is. Hogy az elfogultság mennyire távol áll tőle, azt mindenki, aki munkáját elolvasta és azokat nem meghamisított kivonatokból ismeri, igazolni tudja. A *Racial Problems* c. munkájának előszavában kifejti, hogy mielőtt Magyarországra jött, Kossuth Lajos bámulója volt és szentül meg volt győződve, hogy a magyar nemzetiségek panaszai alaptalan vádaskodások és hogy a magyarság a nemzetiségekkel szemben kulturmissziót teljesít. Csak mikor a helyszínen megismerte a viszonyokat és megtanult magyarul, akkor látta, hogy ezek a panaszok nem alaptalanok. De megtanulta azt is és ebben a tekintetben az érdemet a *Huszdik Század* büszkén vindikálja magának, hogy itt nem a magyarság nyomja el a többi nemzetiségeket, hanem egy korrupt és vezetésre képtelen csekély számú kiváltságos réteg nyomja el egyformán, nemzetiségi különbségre való tekintet nélkül, a lakosság millióit, legfeljebb a tótok és románok a nyelvi különbség miatt egy fokkal jobban érzik ezt az elnyomást, mint a magyar polgárság, munkásság és parasztság. Megtanulta azt is, mint Hg. F. mondja, hogy „a magyarságot en bloc támadni nem célszerű dolog, jobb éket verni a testébe és különbséget tenni egyrészt a nép és az önérzetes polgárság, másrészt a feudális Magyarország és szolgahada között”. Akik a *Huszdik Század*-ból szerzik információikat, azok többé nem szólnak otromba szitkokat az egész magyarságra, mint a reakciós érzület tekintetében a fajmagyarokkal vetélkedő pángermán írók teszik, hanem a felszabadulásért küzdő magyar produktív rétegek harcát ép oly rokonszenvvel és megértéssel kísérik, mint a nemzetiségek kulturális törekvéseit.

Scotus Viatorról a rágalmak mérgezett nyilai lesiklanak. Angliában nem találnak a sajtóiroda közleményei hitelre, sőt ez a lázas igyekezet, hogy adatainak megcáfolása helyett őt becsületében és szeszélyében támadják, az elfogulatlan angol közvélemény előtt azt bizonyítja, hogy az írónak igaza van. Ezt a hangulatot úgylátszik, észrevette a B. H. és ezért változtatott taktikát.

Szóval Scotus Viator meghívást kapott, hogy jöjjön Magyarországra. Hát a B. H. nem fél Scotus Viator gúnyos és megvető arcától?

Scotus Viator gentleman lett! (Sz. P.)

Kalózok a közgazdaságban

Mióta a történelmi osztály, az igazi nemzet rovására, megcsinálta a 67-es kiegyezést a koronával, azóta gombamódra szaporodtak Magyarországon az olyan üzérkedő vállalatok, melyeknek semmi más céljuk nem volt, minthogy a produktív munka nélkül szerzett zsíros üzletekből megfelelő koncokhoz juttassák a közgazdaságilag tevékeny politikusokat.

Bank, földhitelintézet, takarékpénztár és hitelszövetkezet cím alatt egyre bujábban virulnak az improduktív, jórészt uzorauzletekkel foglalkozó vállalatok. Az ilyen szipolyozó intézetbe kellene igazgatósági és felügyelő-bizottsági tagok, akik nem dolgoznak, csak panamákat hoznak, nem szakértők semmiben, csak „elsőrendű” hazafiak s politikai összeköttetések révén irányítani tudják a hatalom varázsvesszejét, melynek suhintására aranyforrások fakadnak még a kősziklából is. S ebből az aranyforrásból isznak — még elgondolni is képzelenség! — ugyanannak a hatalomnak fizetett hivatalnokai is, amely hatalom a zsíros koncessziókat adja. Miniszteri tanácsosok és államtitkárok ülnek számos oly vállalatnak igazgatósági stallumában, amely vállalatoknak jövedelme és prosperálása attól függ, hogy minél jobban kizsákmányolja az állammal kötött szerződését az állam, tehát a közvagyon rovására. S ha érdekellentét merül föl az állam és a vele szerződéses viszonyban álló vállalat között: ugyan melyiket fogja megkárosítani vagy favorizálni a mindkét féltől javadalmazott hivatalnok?

Néha fölfakad egy-egy állami asszisztenciával nagyra növelt panama kelevénye. És egy pillanatra mintha undorodás fogná el a közvéleményt; de a műfölháborodás hamar lohad: a közvélemény szócsövei gyorsan siklanak el a botrány fölött: hiszen, ahol mindenki bűnös, ott senkise bűnös! — és kinek volna kedve, bátorsága szélmalom-harcot indítani a rettentő korrupció ellen, melyet maguk az aktív miniszterek is védenek és takargatnak.

A Magyar Bank botránya egy igazgatósági ülésen kezdődött, amelyen föllált Elek Pál vezérigazgató és bejelentette, hogy tud egy pompás üzletet — vulgo: panamát — a bank részére, de ennek megszerzése kereken két és fél millió koronába kerül. Az új üzlet állítólag a gyufamonopólium lett volna s a két és fél milliót „diszkrét célokra” — vulgo: megvesztegetésre — kérte Elek Pál. Az igazgatósági ülés följogosította Elek Pált, hogy a munkálatokat „előkészítse” — vulgo: hogy a vesztegetéseket megkezdje — s egyúttal kiutalta neki a két és fél millió koronát is. Mielőtt tovább mennénk, le kell szögeznünk azt a szomorú igazságot, hogy a Magyar Bank igazgatóságában két aktív államtitkár ül; nem húzzuk alá ezt a fölháborító tény: csak konstatáljuk, hogy a magyar kormány két aktív államtitkárijának nem volt egyetlen tiltakozó szava se egy olyan igazgatósági határozat ellen, mely két és fél millió koronát szavazott meg — a magyar államkincstár megvesztegetésére!

Durván és brutálisan kell arcába vágni a magyar közvéleménynek azt a kegyetlen igazságot, hogy két aktív államtitkár asszisztálásával — vagy, legjobb esetben: hallgatag beleegyezésével — oly hatá-

rozatot hozott egy pénzügyintézet igazgatósága, melynek értelmében a vezérigazgató két és fél millió koronát kapott egyenesen arra a diszkrét célra, hogy ezen a pénzen megszerezze a magyar kincstártól a gyufamonopóliumot. Kinek szánta ezt a pénzt a vezérigazgató? Kit akart megvesztegetni vele? Mindezt a „diszkréció” titokzatos fátyola borítja; de egy távolabbi eset, mintha némi fényt vetne fátyol alá. Lukács László, aki 1900-ban is pénzügyminiszter volt, tíz évre bérbeadta a sósóvédéket a Magyar Banknak, avval a hihetetlen kedvezményrel, hogy a bank a sósóvédék kezelése fejébe a félévi kamatmentes hitelt élvez. Mivel pedig a sóforgalom évi értéke a 40 milliót meghaladja, ez a félévi kamatmentes hitel, csak 6 százalékkal számítva is, évi 1,200.000 koronának, tíz éven át tehát, a kamatok kamatja nélkül, kereken 12 millió korona ajándéknak felel meg. Nem hisszük, hogy Perzsiát és a Balkán államokat kivéve, volna ma ország a földön, amellyel ilyen üzleteket lehetne kötni; a kincstárnak föntartott regále-jog igazi elzálogosítása volt ez, aminőre még Magyarországon se volt példa a Fuggerek óta. Annyira fölháborító volt ez az „üzlet”, hogy maga Wekerle Sándor, a kispesti homokváros alapítója, az aurániai perjelség birtokának eladója és a Makray-féle birtok, meg az állami szénbányák megvásárlója se tartotta megengedhetőnek a sósószóvédék meghosszabbítását ... de közben megbukott a koalíciós uralom, a nemzeti munkapárt választásokra készült, és Lukács László ismét meghosszabbította tíz évre az 1910 december 31-ikén lejárt sómonopóliumot, és pedig már 1910 elején, közvetlenül a választások előtt.

Nem keresünk semmiféle nexust se az események, se a személyek közt; csak regisztráljuk a tényeket, hogy ugyanaz a Magyar Bank, mely a m. kir. dohányjóvédék, a sósóvédék és az állami gépgyár képviselője, azon a nevezetes igazgatósági ülésen két és fél millió koronát szavazott meg a gyufamonopólium megszerzésére. Ezt a pénzt a vezérigazgató föl is vette s elutazott vele — Bécsbe. Két igazgatótársa azonban utána ment, hogy megnézzék: mit csinál a vezérigazgató úr; s mikor látták, hogy semmit se csinál: érdeklődni kezdtek a két és fél millió korona iránt. A vezérigazgató úr nagy zavarba jött s rövid dadogás után följánlott mindegyik igazgatótársának külön-külön 250.000 koronát. Ezek azonban nem fogadták el a sápot, mert — legalább az egyiknek — az volt a szándékuk, hogy kido- batják a vezérigazgató urat, hogy a helyére ülhessenek. Visszautaztak hát Budapestre, ahová utánuk jött a vezérigazgató úr is s mindjárt másnap egy millió koronát helyezett el saját nevére a bankban, még pedig ugyanazokkal a „slájfnikkal”, melyek akkor voltak a bankokon, mikor ő fölvette azokat a pénztárból.

A többi mellékes itten; hogy a két detektív-igazgató közül az egyik később visszapártolt a vezérigazgató úrhoz s hogy a másiknak mennie kellett, mert összepofozkodott a vezérigazgató úrral: a közmorál szempontjából igazán közömbös. Annál fontosabb azonban az, hogy a távozó igazgató, amikor a bankból kilépett, 800.000 korona végkielégítést kapott, sőt a bankhoz tartozó összes vállalatokban viselt igazgató-tagsági állásait is biztosították neki, de azzal a kikö-

téssel, hogy a bank üzleteiről szólni nem fog. Ahol ekkora hallgatási díjat fizetnek, ott bizonyára sok az elhallgatandó gazság; és ahol ekkora hallgatási díjakat lehet fizetni a részvényesek előtt eltított nyereségből, ott irtózatossá válik a korrupció, csalás, panama és zsarolás folyhatik, még pedig nem csupán a részvényesek rovására, hanem egyenesen a közvagyonból, mert hiszen ez a bank a magyar kir. dohányjövődék, a sójövődék és az állami gépgyárak vezérképviselősége révén harácsolja össze azokat a számolatlan százezreket és milliókat, melyeket igazgatói részben zsebre vágnak, részben pedig „diszkrét célokra” fordítanak. S ami több: mivel ezek a „diszkrét” kiadások és külön sápok a bank mérlegében sehohol nincsenek föltüntetve és elszámolva: kétségtelen, hogy a Magyar Bank nyereség- és veszteség-számlája, tehát egész mérlege is hamis. Amit különben az Österreichischer Volkswirt már 1911 október havában meg is állapított, a magyar üzleti és kereskedői becsület nagyobb dicsőségére.

És aztán, mikor a képviselőházban egy nagyon is félénken tapogatózó és felületes interpelláció hangzott el a Magyar Bank botrányáról, akkor Lukács László pénzügyminiszter azt mondja, hogy azokról a bizonyos diszkrét kiadásokról nem nyilatkozhatik, mert nincs róluk tudomása, a bank egyéb dolgairól pedig nem akar nyilatkozni, mert ennek oly hatásai lehetnek, amit nem akar előidézni: értsd, hogy a nyilatkozat megingatná a magyar állam hitelét! . . . Hát ezek is lehetnek „szempontok”. De miért nem tud a pénzügyminiszter azokról a diszkrét kiadásokról? Vajon az a két államtitkár, aki a Magyar Bank igazgatóságában a kincstárt képviseli, nem akart fölvilágosítást adni róla, vagy csak pictus masculus mindkettő, nem is tudott erről a panamáról? S fődözte mégis a kincstár tekintélyével a vesztegetéseket, a részvényesek meglopását? Sőt még akkor se követelt világosságot, mikor a csalás, mérleg-hamisítás és lopás nyilvánvaló lett, hanem futni engedte a vezérigazgató urat s a másik igazgatót a közel két millió koronával, amit az egyik jogtalanul megtartott a vesztegetésre szánt pénzből, a másik pedig hallgatási díjként kapott?

Oly kérdések ezek, melyek minden igazán parlamentáris országban elemi erővel söpörnek el azt a kormányt, mely ezekre a kérdésekre nem „akarna” vagy nem „tudna” megfelelni. De a „67-es alap”, a liberális rendszer nem törődik az ilyen kicsinységekkel. A parlament többsége — és pedig talán pártkülönbösg nélkül — Lukács Lászlóban látja a jövő emberét: s ugyan ki merne szembeszállni a jövő emberével akitől a közgazdasági tevékenység sikere függ? Ki merné megmondani neki, hogy a magyar kincstárnak egy percig sem szabad „üzleti összeköttetésben”, szerződéses viszonyban állania egy olyan bankkal, amelynek vezérigazgatója nyilván bevallott vesztegetéssel akarta megszerezni a magyar kincstártól a gyufamonopóliumot. Mert az a „diszkrét”-kiadásokra megszavazott két és félmillió korona nemcsak előre, hanem visszafelé is veti árnyékát, a dohányjövődékre, a sójövődékre, az állami gépgyárak vezérigazgatójára, sőt malomszegi Elek Pál és bajmoki Vajda Imre nemességére is, amelyek mind gyanús eredetűek, éppen amiatt a két

és félmillió miatt, amelynek „diszkrét” rendeltetéséről a pénzügyminiszter úr nem tud. És semmiféle hatás nem lehet oly szégyenteljes, megalázó a magyar kormányra s a magyar állam hitelére — se külföldön, se belföldön — mint az a hallgatás, melybe a pénzügyminiszter burkolózik, mikor „tudva hallgat el” oly manipulációkat, melyeket a magyar kincstárral szerződéses viszonyban álló bank követett el.

A morál pedig mindebből az, hogy a Rhyliczkyek börtönbe jutnak, de a főnökeik szabadon tömhetik meg zsebüket — nemcsak a részvényesek pénzéből, hanem a közvagyonból is. Mert az államtól — akár ingyen, akár „diszkrét” kiadások fejében — osztogatott minden koncesszió közvagyon, s aki ebből milliókat elharácsol, éppen úgy börtönben a helye, mint az apró sikkasztóknak, akiktől ráadásul még a lopott pénzt is elveszik. A nagy kalózok ellenben „visszavonulnak” pár évre a magánéletbe, de a milliókat megtartják; mint a két meg-nemesedett zsidó: Elek Pál és Vajda Imre. És a harmadik Jellinek Henrik is, akinek külön fejezet dukálna, mint a municipális korrupció egyik főalakjának. Valóságos „földi isten” volt ez az ember is: oly göggel járt-kelt a magyar fő- és székvárosban, mint hajdan Nagy Sándor Babylonban, mert volt hozzá bátorsága, hogy — mint a Közúti Társaság vezérigazgatója — percentet, külön hasznót biztosítson magának minden üzlettől, melyet a társaság nevében kötött. Elnöke volt a Kereskedelmi Csarnoknak, igazgatósági tagja a Kereskedelmi Banknak, vezérképviselője a székesfővárosi klikkeknek.

Ez a fehér rabszolgatartó, aki 18—20 óráig dolgoztatta, nyúzta „alkalmazottaknak” csúfolt nyomorult páriáit olyan éhbérért, amelynél a fegyencek is többre kerülnek az államnak, s ezalatt Ő maga száz-ezreket vágott zsebre az általa megkötött üzletek „províziója” fejében s az egyenruhákat, a kócot, a törlőrongyot, a szemet meg az olajat 20%-kal drágábban számolta föl a részvénytársaságnak, melyet igazgatott, s a többletet hidegvérűen zsebrevágta. Így halmozta egymásra a milliókat, mitse törődve azzal, hogy a közönség kényelmére szolgáló közúti vállalat egyenesen a közönség gyötrelme, kizsákmányolója lett, egészen addig, míg egy „kétmillió-s szakaszjegy” őt is elgázolta.

Hogy ez megtörténhetett Magyarországon, ahol a görbe utakkal senki sem törődik, igazán csoda. De még nagyobb csoda, hogy akad ember Magyarországon — Sándor Pál a neve — aki visszszedte Jellinektől, legalább kis részét azoknak a millióknak, melyeket ez a vakmerő közgazdasági kalóz évek hosszú során át összeharácsol. Hogy ez közviszonyaink javulását jelenti-e? ... Aligha; mert nem a purifikáló közfelháborodás, nem a közvélemény elitélő verdiktje adatta vissza Jellinekkal az elharácsolt pénzeket, hanem csak Sándor Pál. Holott ez inkább Sándor Jánosnak — a rendőrkapitánynak — lett volna tiszte, akinek fóruma elé magának a közvéleménynek kellene oda hurcolnia a Jellinek- és Elek-féle alakokat. Hogy odakerüljenek a cápák is, ahová a csukák: a Rhyliczkyek mellé, akiknél sokkal nagyobb stílu és sokkal lelketlenebb fosztogatók! (*Observer.*)

Választójogi állásfoglalások

A választójog a politikai érvényesülés leghatalmasabb eszköze lévén, mindazok állást foglaltak a becsületes választójog ellen, akik hatalmi pozíciójukat féltik az eljövendő népparlamenttől.

Legelső helyen áll e tekintetben az OMGE, mely a mainál is sokkal rosszabb választói jogot kíván. Az OMGE meg van elégedve a fennálló helyzettel, mely a népparlamentből földesúri kaszinót teremtett, s azért a jövőben is a földesurak számára akarja biztosítani a parlamentet. E cél elérése végett nem adna választói jogot az OMGE „a teljesen vagyontalan vagy állandó tűzhely, állandó kereset vagy jövedelem nélküli megbízhatatlan proletár elemeknek.” Ellenben azokat, akik mégis kapnának szavazati jogot, földesúri ellenőrzés alá helyezné. Eddig a nyílt szavazás mellett előfordult kivételesen, hogy a paraszt nem földesúr jelöltjére szavazott; ennek a szégyenletes állapotnak meg kell szünnie, s azért az OMGE a községenkénti nyílt szavazást követeli. Községenként! nyílt szavazás mellett tökéletes lehet a földesúri ellenőrzés, és, mint ahogy az OMGE mondja, „az ezeréves magyar állam nemzeti jellegének, közéletünk nyugodt fejlődésének nagy szempontjai” ezt követelik. De nemcsak ezt követelik ezek a magasztos szempontok, hanem azt is, hogy az ország 70%-át kitevő mezőgazdasági lakosság számarányának megfelelően legyen képviselve a parlamentben. Igaz ugyan, hogy már 1900-ban is az ország néppességének csak 67%-a foglalkozott mezőgazdasággal, s ma, mint azt majd az új népszámlálás is bebizonyítja, lényegesen kevesebb. Ezt a kis tévedést azonban megbocsátjuk és helyeseljük azt a kívánságot is, hogy a mezőgazdák számuk aránya szerint legyenek képviselve a parlamentben. Csak azt nem értjük, hogy miért vészi az OMGE egy kalap alá az egész mezőgazdasági népséget? Hiszen a mezőgazdák között a közép- és nagybirtokosokon kívül cselédek, napszámosok s kiscsászák is akadnak! S ha már a számokhoz ragaszkodunk, akkor követeljük azt is, hogy ezek is számuk aránya szerint legyenek képviselve a parlamentben. Akkor megszűnének az a képzelenség, hogy a képviselői székeket a néhány száz földesúr s azok ügyvédei foglalják el, s a munkás nép millióinak egyetlen szószólója sincs a magyar parlamentben. Ha tehát a számok álláspontjára helyezkednek az OMGE urai, legyen bennük annyi becsület és bátorság, hogy a számok minden konzekvenciáját levonják.

Az OMGE mellett a Gyáriparosok Országos Szövetsége a reakciós választójogi bokréta másik virága. Nyugateurópában a gyárosokat a haladás barátai között találjuk. Ez természetes is. Minden kulturális haladás és demokratikus reform az igények s a fogyasztás növekedésével jár együtt, ez pedig lehetővé teszi az ipari termelés kiterjesztését. A fejlődés gyümölcseinek tekintélyes része tehát a gyárosok javára van. Ezért barátai a nyugati nagyiparosok a demokráciának, s ezért kellene különösen Magyarországon támogatni a gyárosoknak minden haladást. Hiszen a magyar gyáripár fejlődésének legnagyobb akadály a népségünk nagy tömegeinek elmaradottsága s igénytelensége, s az, hogy ugyanezen okból a gyáripárt

megfelelő tanult munkaerővel ellátni nem képesek. Nyugateurópában azonban van a gyáriparnak egy konzervatív csoportja is. Az úgynevezett „nehéz ipar”, főleg a vasipar és a szénbányászat, mely az állami szállításokból él és ezért függ a mindenkori kormánytól és uralkodó kisebbségtől. Ez a része a gyáriparnak konzervatív politikát folytat. Németországban a konzervatív porosz választójog s az agráriusok ellen bátran harcoló *Hansabund*-ből ezért vált ki a *Zentralband Deutscher Industrieller*, mely főleg a nagy német vasgyárakat egyesíti magában. Ez a konzervatív nehéz ipar nálunk is megvan s úgylátszik a GyOSZ-ban ezek a kormánytól és az agráriusoktól függő (cukoripar) nagy iparágak, a Chorinok és Hatványak jutottak döntő befolyáshoz. Súlyosbította a helyzetet az, hogy iparunk nagy része szubvenciókból él s valósággal az állam kitartottja. Ezért azoknak a kisebb gyárosoknak is, kiknek érdeke volna a demokratikus haladás, inába szállt minden bátorsága, midőn a radikális választójog szóba került s a kormány ellen lehetett volna állást foglalni. Ezért sikerült, bárminő és hatalmas ellenmondások közepette, a Hegedűs Lóránt határozati javaslatát elfogadtatni, mely gyárosaink zsebéredekével is ellenkezik s amely méltán az OMGE-nél is reakciósabb. Míg ugyanis az OMGE egészen nyíltan és határozottan kijelentette, hogy nem akar adni választójogot a megbízhatatlan proletár elemeknek, addig a GyOSZ arra a kényelmes álláspontra helyezkedett, hogy nem foglalkozott csak az iparosok és ipari munkások választójogának kérdésével. Nyilvánvaló, hogy a magyar gyáripar szempontjából az a legnagyobb jelentőségű, hogy milyen lesz a népesség sokkal nagyobb részét képviselő parasztság s mezőgazdasági munkás választói joga? A GyOSZ-ban azonban nem volt annyi bátorság, hogy erre a kérdésre nyíltan és őszintén megfeleljen, hanem a hallgatás óvatos álláspontjára helyezkedett, abban a hiszemben, hogy így nem vesz össze sem az agráriusokkal, sem a radikálisokkal. Ha azonban a GyOSZ a maga körére korlátolta feleletét, akkor tartózkodnia kellett volna attól is, hogy az ipari munkások választójogának kérdésébe beleszóljon s választójoguk korlátozását kérje. Az ipari munkások nem szervezkedtek a GyOSZ keretében s a miniszter külön megkérdezte az ipari munkásokat is. Ha a GyOSZ csak a saját körének választójogával akart foglalkozni s nem az egész országgal, akkor meg kellett volna elégednie az összeférhetlenségi törvény reformjának követelésével. Ez az, ami a választójogi reformból csakis a gyárosokat érdekelheti, mert igazán csak nekik állhat érdekükben, hogy a kedvezmények és kijárások kissé korlátolt folyójának összes gátjait felszakítsák. Mindebben pedig az a legérdekesebb s egyszersmind a legszomorúbb, hogy a GyOSZ választójogellenes tüntetését az a Hegedűs Lóránt rendezte, aki néhány évvel ezelőtt könyveiben, cikkeiben, beszédeiben a legpompásabb érveket hordta össze a magyar radikális program igazolására, leírta a latifundium s az adórendszer pusztításait s fanatikus ellenfele volt a magyar agrárius rémuralomnak. Igazán nem tudjuk megérteni, hogy hogyan képzei el Hegedűs Lóránt az agráriusok elleni harcot, a magyarországi produktív erők felszabadítását, ha nem követeli a kisparasztság s a mezőgazdasági proletariátus felszabadítását és politikai érvényesülését, ellenben korlátozni akarja

annak az ipari munkásságnak választójogát, amely legkövetkezetesebben küzd az agrár hatalom ellen.

Méltó kiegészítője az OMGE és a GyOSZ választójogi állásfoglalásának a Magyar Társadalomtudományi Egyesület választójogi felterjesztése. Ez egy speciális nemzeti mű. Megvan benne a nemzeti társadalomtudomány két legfőbb princípiuma. Először olyan konzervatív, amelyet csak az OMGE urai kívánhatnak, másodsor csak úgy hemzseg a Budapesti Hírlap frázisaitól. A radikális választójognak a nemzeti tudomány nem barátja. „A nyers általános választói jog mellett a közép és felső réteg szavazatának hatása teljesen megsemmisül. A legtöbb tudással és belátással bíró elemek rendszerint kénytelenek a politikai élettől visszavonulni s átengedni a tért a feltétlen úrrá lett alsó néposztályok politikai iskolázatlanságára, alacsony szenvedélyeire spekuláló üzletszerű politikusoknak.” Ezzel a bölcs kijelentéssel intézi el a magyar társadalomtudomány az általános választói jogot, holott egy pillantás Nyugateurópára elegendő ezen állítás teljes megcáfolására. De ez nem a legnagyobb hibája a felterjesztésnek. A baj ott kezdődik, hogy figyelemmel elolvasva a memorandumot, igazán nem lehet tudni, hogy tulajdonképpen mit is akarnak a magyar társadalomtudósok. Szegény Khuen, ezúttal rossz helyről kért tanácsot. A felterjesztés egyik helyen brutálisan támadja az általános választójogot, másik helyen azt állítja, hogy feltartóztatlanul az általános választójog felé halad a modern állam. A választójognak helybenlakáshoz kötése szerinte a mozgékony ipari munkásság szempontjából méltánytalan, de azért máshol a választójogot az anyagi függetlenséghez kötné, melynek egyik eleme az állandó lakás. Ép így ajánlja is, meg nem is a többes szavazati rendszert, a titkos szavazást s minden egyéb kérdését a választói jognak. Szóval ez a felelet teljesen zűrzavaros s csak arra jó, hogy az utolsó kételkedőt is meggyőzze arról, amit mindenki tudott: a Magyar Társadalomtudományi Egyesület engedelmes és szolgálatkész ideológiai eszköze a magyar osztályuralomnak. (K. A.)

A vidék átalakulása

Ama tünetek között, melyek a magyar társadalom mélyreható változásait jelzik, egyik legérdekesebb, a vidéki magyarság lelki tartalmának átalakulása. Vagy tíz évvel azelőtt a vidéki magyar úr élete napi elfoglaltságán kívül teljesen kimerült a kártyában, cigányban, borbán és a legdurvább szoknyakergetésben; az úrinők élete pedig a konyhában, bálokban és gyermekszobában. Szellemi táplálékul a fétisként tisztelt napilap mellett legfeljebb Tolnai Világlapja s az Új Idők szolgáltak, ezeken kívül a hölgyek számára Beniczkyné és Herczeg Ferenc. Problémák, egyéni vagy társadalmi kételyek, feljebb vagy jobbra törekvés az emberi hivatásban, művészi vagy tudományos elcsodálkozás nem zavarták ezt a tunya, alkoholista, nyegle és műveletlen társadalmat. Egy-egy finomabb kedély vagy emelkedett elme ha akadt közöttük, úgy élt, mint valami fehér Robinzon, egy afrikai, szigeten. Aki nem ivott, nem tivornyázott, nem kártyázott velük, az gyanús, lenézett vagy megvetett

volt. Így van ez még most is az ország nagyobb részében. De a legszírosabb és legporosabb „magyar ugarba” is kezd behatolni a modern idők szelleme: a kutató, a kételkedő, a szépet kereső kulturás emberi lélek. Itt és ott, a legelmaradottabb városkák vendéglői asztalai körül álmétkodva hallhatod, hogy akadnak emberek, akik lelki- és szociális problémákról hozzáértéssel és eredeti kritikával beszélnek. Persze még nehéz és hálátlan szerep az övéké. Bár nem fehér Robinzonok már ők többé, de még mindig valami gyanús, idegen szekta, akiket bizalmatlanul néz a régi istenekre esküvő igazhívó. Sok keserű ürömben és rosszindulatú túsúrásban van részük naponta. Ha az ember Budapesten is még mindig érzi a nyugati kultúrától való szörnyű távolságunkat: elképzélhetjük, hogy mennyivel fájóbb és hasogatóbb lehet vidéki eretnek-testvéreink sorsa. Mégis nagy öröm és vigasz, hogy a magyar föld legelrejtettebb pontjain is kezdenek kialakulni a kultúra keresők disszidens egyházközségei. S irántuk való rokonszenvünket nem lohaszthatja le, ha olykor a meglátásuk még bizonytalan, a tudásuk hiányos, a beszédük modoros. A fődolog az, hogy az élet méltó kérdései iránt érdeklődnek és egyéniségük feláldozása nélkül keresik a jót és a szépet. A magyar vidék eme kulturpionirjai között különösen elismerésre méltó Gonda József, ki Hódmezővásárhely óriás falu-városában évek óta hinti el az új szociológiai és művészeti meglátásokat. *Jövendő* című lapja, mely immár harmadik évfolyamába lép, egyike a legérdekesebb magyar sajtótermékeknek: valószínűleg visszaverődése a *Huszdik Század* és a *Nyugat* törekvéseinek egy oly miliőben, mely történelmi múltjánál és jelen alkatánál fogva látszólag a legtávolabb áll ezektől az irányzatoktól. Aki ismeri a magyar falu-városok lélektanát, az nem nézheti aggodalom nélkül a Gonda József vállalkozását. S ő mégis bátran megy előre a maga útján. Legújabb könyve (*Semper Idem*, Békéscsabán, 1912) érdekes bepillantást enged az új vidéki kultúremberek lelkivilágába, életnézésébe, akcióprogramjába. Lehetetlen észre nem venni ezen új, eredeti, olykor nyugtalan és szertelen cikkekből, hogy nagy, forradalmi erők dolgoznak ezen a mi elmaradt országunkon, melyeknek szele az ázsiai nemtörődomség legelzárkózottabb várait is végigsöpri. Az a fejezet például, melyben Gonda a jövő feladatait boncolja, különös erővel domborítja ki azt a szomjúságot, mely már az ország becsületeselemében mindenütt él egy átfogó, népies szociálpolitika után. Nem izolált véleménye például, hanem az új emberek valószínű *communis opinion*-ja, mikor így szól:

„A radikális törekvéseknek tehát ez idő szerint nincsen gazdájuk. Nincs meg a jegecesedési pont és sem a párt, sem az egyének nem ponderálnak. A legigazabb lelkű demokraták sem tudják magokat elhatározni, hogy hova csatlakozzanak. Minden párt kifejezetten a mai osztály- és hatalmi érdekek fentartásán dolgozik, a programja szerint való körütekintő ravaszsgal. És ami különösen érthetetlen és lehangoló ebben a fanyar, áldatlan, erkölcstelen politikai hangulatban, az a lateiner-osztály akcióképtelensége. Ha a *Társadalomtudományi Társaság* és a nemzetközi szocialista párt nem volna az országban, mint amely két fórum a maga hatalmas progresszív törekvéseivel állandóan

nyugtalanásban tartja, következetesen foglalkoztatja az enervált hatalmi köröket, az opportunus sajtót és a gondolkozni nem akaró közvéleményt, — igazán el lehetne mondani, hogy ebben a szerencsétlen, a Nyugatról elzárt bagolyfészkekben pozitív értékeket már nem termelnének az agyvelők, sem a gazdasági, sem a társadalmi, sem a kulturális, sem a politikai téren. Mindenki megadta magát, mindenki behódolt, s az ország szellemi és gazdasági fluktuációjára végigterpeszkedett a feudális és klerikális sötétség beláthatatlansága és sötétsége.

Ha ez az állandóan kitartással, lélekkel, tudással, nyugati fegyverekkel dolgozó Társaság, nem dobtá volna oly sűrű egymásutánban a modern evolúciós gondolatok tömegét a közvéleménybe, ha tíz év óta nem tartotta volna nyilván az európai társadalmakat és politikai kultúrákat restauráló kérdéseket és evolúciós eszméket, ha nem izgatta volna mindig az általános választói joggal, latifundiumok eltörlésével, szekularizációval, progresszív adóval az álmos társadalmat és a konzervatív politikai gerincteleneket, a magyar társadalom lateiner- és középosztálya a kuli robotos nyugalomával és megadásával, a láncos eb hűségével húzta volna azt az iszonyú igát, melyet a beteg gazdasági, politikai rendszer a vállaira rakott, s amely igának a lerázásához tulajdonképpen nem kellene más, mint éppen ennek az elnyomott középosztálynak, a magyar intelligenciának, lateinereknek, radikális és demokratikus alapon való szövetsége, petyhüdt mozdulatlanságából, érzéketlenségéből való előretörése.”

Nem lehet kétséges, hogy ez az újstíliú és termékeny politika csak akkor válhatik egyszer valóvá, ha a Gonda Józsefek kicsiny, lenézett szektája szerte elterjed mindenütt ebben az álmos országban. Ez azonban csak úgy következhetik be, ha a magyar intelligencia nemcsak a saját elnyomottsága tudatára ébred, hanem arra is, hogy az ő elnyomottsága csak függvénye a magyar parasztság és munkásság még nagyobb elnyomottságának. Gonda Józsefek ezt már észreveszik. A következő nemzedék feladata lesz a falvak és a tanyák szervezésével reális erőforrásokat teremteni egy ma még inkább esztétizáló és moralizáló kedélyhangulatnak.

Gróf Zichy Nándor

A néppárt ösz vezérének most bekövetkezett halála élénk világitásba helyez egy fontos tanulságot, melyről a progresszív, radikális és szabadgondolkodó körök minduntalan megfélelkeznek. Ezek a többékevésbé forradalmi irányok bizonyos megvetéssel szoktak az ellentábor erkölcsi szerkezetére gondolni. A klerikális-feudális világ mai uralma, szerintük, kizárólag politikai és gazdasági hatalmán alapszik, dacára annak, hogy erkölcsi értékei már rég szétfoszlottak. Kényszer vagy becsapás ennek az egész világnak az erkölcsi levegője.

Ennek a naiv, türelmetlen küzdelmi tannak legékesebb cáfolata volt a gróf Zichy Nándor nemes és tiszta élete. Cáfolhatatlan bizonyítéka annak, hogy a konzervatív táborban még mindig a meggyőződés, az áldozatkészség és az erkölcsi küzdelemvágynak egy igen tiszteletreméltó és a társadalmi harcokat komolyan befolyásoló tömege

él. A vallás és a történelmi tradíciók ápolása nem pusztán frazeologikus alátámasztása egy a múltból élő osztály privilégiumainak, nem pusztán porhintés a duzzogó tömegek szemébe, hanem még mindig sok és olykor kiváló embernek ép oly heves és a személyi érdekek salakjától tiszta meggyőződése, mint nekünk a szocializmus, a szabad föld vagy a tudományos etika.

És ha valamely irány erkölcsi erejének mértékéül a céljai érdekében önként rendelkezésre bocsátott anyagi és szellemi erőforrásokat vagyunk hajlandók elismerni: akkor arra a szomorú következtetésre jutunk, hogy a klerikalizmus aránytalanul dúsabban táplálja az ő küzdelmi szervezeteit, mint a polgári radikalizmus. Persze első sorban azért, mert aránytalanul gazdagabb és a radikális átalakulás félelme sokakat az erkölcsileg közömbösek közül is adakozókká tesz. De ez nem teljes magyarázat. Mert míg a radikális szabadgondolkodó irányzatnak számos előkelő és meggazdagodott hívei sorában nem akadt egyetlen egy sem, aki politikai és társadalmi propagandája érdekében asztali morzsáinál túlmenő áldozatokat hozott volna, avagy politikai és társadalmi pozícióját veszélyeztetni hajlandó lett volna: addig Zichy Nándor közel négy évtized alatt megújuló bizonyítékait szolgáltatva annak, hogy meggyőződéséért nemcsak anyagi, de társadalmi-presztízsbeli érdekeit is mindenkor kockára tenni, sőt feláldozni kész. Nemcsak anyagi egyensúlyát borította fel politikai áldozatkészségével; nemcsak három uradalma: Mindszent, Szikola és Szarvas úszott el a néppárti szellemi és politikai erő kifejtések javára, hanem a tetőtől-talpig konzervatív és tradicionalista főúr nem habozott grófi társainak és a ráuszított liberális sajtónak minden gúnyját, lenézését, mérgezett vádjait elviselni, mikor elvei megvalósításáról volt szó. Sőt erkölcsi teherviselési képessége még nagyobb próbát is elbírt: lelki berendezése legérzékenyebb pontján, a királyi kegy és elismerés oldaláról is igyekeztek nyomást gyakorolni a harcoss főúrra, kinek „demagógiája” az akkori liberális kormány köreit kellemetlenül kezdte zavarni. Hasztalan volt, Zichy Nándort ép oly kevéssé befolyásolta a királyi kegy, mint a felbérelt sajtó kopóharapása, mint a mondain társadalom gúnyos vállvonogatása, mint anyagi egyensúlyának felbillenése, mint az egész közvélemény neki-mordulása. Egy ilyen férfiú életével szemben nem furcsa-e, ha meggazdagodott gyárosok, börziánerek és kereskedők a kávéházi és klub-beli összejövetelek intim és szentimentális óráin mártírpókok mellett népről, haladásról és szabadságról deklamálnak, de arcuk egyszerre beborul az első száz koronánál, amelyet propaganda célokra kérnek tőlük. És ki mer közülük a nyilvánosság porondján szembehelyezkedni a néppárti sajtó ártatlan heccelődéseivel? És ki mer közülük a mindenkori miniszterelnök vagy pénzügyminiszter egyetlen görbe tekintetével dacolni?

De Zichy Nándor nemcsak személyi érdekeit volt képes háttérbe szorítani, hanem osztály érdekeit is. Mihelyst átlátta, hogy vallása javát nem lehet a nép ereje nélkül megvédelmezni, nem habozott ezen elvnek több következményét levonni. A korrump, zsebelő, népnyúzó „liberalizmus” elleni első komoly tiltakozás a Zichy Nándor pártjából hangzott el a magyar polgári társadalmon belül. Ő volt az

aki először leplezte le a vármegyei nemesi oligarchia korrupciós és fosztogató uralmát. Ő volt az, aki a falusi uzsora gazdasági és politikai visszaéléseit először feltárta. Ő volt az, aki a nemzetiségi kérdés mélyén lappangó osztályuralmi tendenciákat oroszosította és a felvidéken még ma is élénk emlékezetben él az a beszéde, melyben sajnálatát fejezte ki a felett, hogy nem tud tótul és ígérte, hogy a fia már fog tudni, mert a nép elvárhatja nyelve ismeretét azoktól, kik vezetni akarják törekvéseit.

Persze ezek a bátor szociálpolitikai kezdeményezések mind belefűltek az úri politika mocsarába. A kezdetben üldözött néppárt nem sokára elfoglalta a maga kis részét a politikai jászolnál s a Zichy Nándor személye háttérbe szorult a Rakovszky Istváné mellett. Mint az egykori paraszti és protestáns függetlenségi párt, úgy züllött le a néppárt is az oligarchikus uralom egyik támaszává. Hiába, eredménytelen minden kísérlet szűk vizű folyókon óceánközösökkel utazni akarni. A Tisza István nemzete és választójoga szükségkép prostiuál minden egyetemesebb és szélesebb körű törekvést.

Nem tudjuk, hogy Zichy Nándor ezt a fordulatot észrevette és kellőképp méltányolta-e. De az bizonyos, hogy a jövő történésze a mai Magyarországnak üzleti, panamista vagy bornírt politikusai közepette szívesen s némi megkönnyebbüléssel fog megállapodni a Zichy Nándor erkölcsi idealizmusa mellett, mert ez bár erősítette a kutakban fel-felbukkanó madonnákat, kiktől ama választójogelles iparbáró úgy fél, de hadat izent a sokkal veszedelmesebb szolgabírói basauralomnak és zsidó uzsorának. Mi jól tudjuk, hogy az ő nézése sem hatolt le a magyarországi nép bajainak mélyére, de amit osztálya előítéleteivel, mint igazságot meglátott, azt híven és becsületesen szolgálta.

KÖNYVISMERTETÉSEK ÉS BÍRÁLATOK

Franciaország elnéptelenedése.(1. *Henry Clement: La dépopulation en France. Ouvrage couronné par l'Académie des Sciences morales et politiques. Paris, Bloud, 1910.* 2. *Roul de Félice: Les naissances en France. Ouvrage recompense par l'Académie des Sciences morales et politiques.*)

A társadalmi viszonyok és érdekek mindig nagy befolyást gyakoroltak az emberek gondolkodására. Mikor Malthus műve megjelent, a francia nemzet számarány tekintetében is a grandé nation volt még és az „elnéptelenedés” fenyegető veszedelméről kevesen bírtak tudomással. Az Essay a tudományos körökben általában barátságos fogadtatásra talált. De azóta megváltozott a helyzet, a „nagy nemzet” a számbeli erő, gazdasági fejlettség, politikai hatalom, a tudományos és művészeti haladás tekintetében sokat veszített egykori vezető szerepéből és ha abszolút értelemben véve ma még korai és túlzott dolog is elnéptelenedésről beszélni, tény az, hogy a francia nemzet a múlt század eleje óta fejlődés tekintetében messze mögötte maradt a nyugati nagy ipusztériális országoknak. Azon nagy ijedtség közepette, amelyet a viszonyok ily alakulása okozott, a Malthus tana egyre népszerűlenebbé vált. A régi lelkes hívek helyébe mind nagyobb számmal lépnek a támadók, még pedig a legkülönbözőbb oldalokról. Boone jezsuita a szemére veti, hogy megfosztja az államot polgáraitól, az egyházat híveitől és a mennyet választottaitól. Pierre Leroux szocialista több iratában hevesen támadja, sőt még a neo-malthuzianizmus hívei sem kímélik meg.

Miben is áll hát az elnéptelenedés veszedelme? A 19-ik század elején Európának 98 millió lakosa volt, ebből Franciaországra 26 millió esett. 1906-ban Európának már 400 milliónyi lakosságából Franciaországra csak 39,252.245 ember jutott. 100 év alatt az arányszám leszállt 28%-ról kevesebb, mint 10%-ra. A francia anyanyelvűek száma ma 45 millió, a németeké több mint 100, az angoloké közel 150 millió.

Lakosság száma*

		1850 körül	1900 körül	Növekvés %
Franciaország (a jelenlegi terület)		35,260.000	38,961.945	3,701.945 11%
Nagybritánia		27,369.000	41,484.219	14,115.219 51%
Németország		35,397.000	56,345.014	20,948.014 59%
Ausztria-Magyarország		30,727.000	45,314.407	14,587.407 47%
Oroszország és Finnország		66,714.000	128,897.628	62,183.628 93%
Olaszország		23,617.000	32,450.754	8,833.754 37%

* Ez a táblázat Clement munkája 15. oldaláról való. Tele volt számítási hibákkal, melyeket helyesbítettünk. Ilyen pongyolaság, ilyen elismert munkában bizonyára élénk világot vet a francia lélek mai állapotára. *A szerk.*

Az utolsó félszázadban a francia népesség (eltekintve Oroszországtól, amelynek adatai nem teljesen megbízhatók) a németországi népességnél hat és félszer; a británniainál majdnem ötször; az ausztria-magyarországinál négyszer; az olaszországinál háromszor lassabban gyarapodott. születési többlet jelenleg

		Pro mille
Németországban	+ 850.000 évenként	+ 14,9
Angliában	+ 390.000 „	+ 12,1
Ausztriában *	+ 300.000 „	+ 12,1
Olaszországban	+ 320.000 „	+ 10,6
Magyarországon	+ 200.000 „	+ 11,0
Franciaországban	+ 19.920 1907-ben	— 0,5
	+ 46.441 1908-ban	+

jelesül az akarat jelentékeny befolyását is elismerik, de nem önállóan, az előbb említett hatóerőktől különválva, hanem inkább csak másodlagosan; az embereken kívül fekvő mélyebb okok természetesen lelki hatásokat előidézve hatnak a cselekvésre. Az események ily alakulása fölött méltán szomorkodhatunk, de vajmi kevésbé remélhetjük, hogy lehetséges lesz a fejlődést más irányba terelnünk. Ez többek között Levasseur felfogása. E nézet a leginkább tudományos és a legkevésbé vigasztaló, amely két körülmény érthetővé teszi csekély népszerűségét és elterjedtségét. Ezekkel szemben egy másik tábor különösen a belső, jelesül pedig az „erkölcsi” motívumoknak tulajdonít igen nagy jelentőséget és a népszaporodás csökkenéséből a reakció és klerikalizmus részére akar fegyvert kovácsolni. A civilizáció túlságos terjedését, a régi hagyományok iránti tisztelet, a vallásos érzés és hazafiasság csökkenését, a túlságosan általános művelődést, az egyéni önzést, a modern demokrata eszmék szélesebb néprétegekben való elterjedését, a városok túlnépesedését, a házassági kötelek meglazulását, a dekadens irodalmi és tudományos iskolákat állítják oda, mint Franciaország hanyatlásának végső okait. Kedvenc tételük, hogy a kultúra fejlődése általában károsan hat a szaporodásra. Ez magában véve felületes és tudománytalan tétel, de mégis elterjedt, mert ez a magyarázat hízelgett a nemzeti hiúságnak, továbbá azzal a reménnyel kecsegtetett, hogy a kulturális fejlettség egy magasabb fokán a többi nemzetek is követni fogják Franciaország példáját. Ezt az álláspontot tudományos készültséggel és bizonyos fokú mérséklettel főképpen Leroy-Beaulieu formulázta. Van azután egy harmadik felfogás is, mely ugyan szintén a pszichikai tényezők nagy fontosságát hangsúlyozza, anélkül azonban hogy a gazdasági természetű hatóerőket figyelmen kívül hagyná és a kultúrára vonatkozólag olyan következtetéseket vonna le, mint az előbb említett nézet hívei. E felfogás szerint Franciaországon még lehet és kell is segíteni. Ezért a legiszlatív intézkedések egész sorát követelik a családalapítás, különösen pedig a nagy családok alapításának előmozdítása végett. Az itt ismertetett könyvek közül Clement könyve a második, Félice-é a harmadik csoportba tartozik. E munkák tanulmányozásánál a mi szempontunk az lesz, hogy ezen írók nézete szerint, melyek Franciaország viszonylagos elnéptelenedésének okai, következményei és orvosszerei.

Clement szerint a franciaországi születési arány gyors csökkenésének vannak általános és speciális okai. Az általános okok közt az első helyen említi a vallásos hit, gyakorlat és hagyományokról való megfélelmezést, de anélkül, hogy „felesleges” kimutatásokba bocsátkoznék. Hiszen Leroy-Beaulieu már „bebizonyította”, hogyha a Finistère megye gutgesinnt szelleme maradt volna az egész országban az uralkodó, Franciaországnak ma már 53 millió lakosa lenne, ha pedig a radikális Lot et Garonne-é, akkor csak 31–32 millió. Bármily tisztelettel viseltessünk is bizonyos hagyományok és meggyőzések iránt, azoknak a népszaporodásra ekkora hatást tulajdonítani, igen nagy túlzás. Tény, hogy egyes vallásos départementokban a születési arány nem csökkent oly mérvben, mint a többiekben, de egyrészt itt igen óvatossá kell lenni a népszaporodási jelenségek fölötté

komplikált volta miatt, másfelől nem lenne szabad figyelmen kívül hagyni bizonyos eltérő adatokat. Gers départementban megmaradt a katolikus érzület és a születési arány mégis szánalmasan kicsi volt. Parisban a vallásos Foubourg St. Germain sokkal kisebb születési arányt mutat, mint Ménilmontant, ahol leggyakrabban történnek a temetkezések pap közreműködése nélkül. De azért nincs igazuk Deburynak és Dumontnak sern, akik heves invektívákkal illették a katholicizmust, mint „antiszociális doktrínát”, amelynek „tendenciája a franciák számát csökkenteni”. E kontroverz felfogásokkal szemben nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy a népszaporodás jelenségeit a vallásos érzés alapján se pro, se kontra nem lehet kielégítően magyarázni.

A többi általános okok közt említi a szerző a hazafiúi érzés csökkenését, amit az egyre erősödő antimilitarista mozgalommal hoz kapcsolatba. Szerintünk sokkal inkább hátráltatták a népszaporodást a militarizmus túlkiadásai, amelyek éppen Franciaországban mutatkoznak a legnagyobb mértékben. A harmadik általános ok az egoizmus túltengése. Ha az igények emelkedését és az előrelátás növekvését is az egoizmus kísérő jelenségeiként tekintjük, ez valóban nagy mértékben hozzájárult a születési arány csökkenéséhez.

Ami a speciális okokat illeti, mindenekelőtt a foglalkozással összefüggő tényezőket említi a szerző és főképpen a női munka nagy térhódítására mutat rá. A nő könnyebben mond le a férjhezmenésről, ha jó keresethez jut. Egy másik jelenség a földbirtok elaprózódása és az ipari üzemek koncentrációja, amely körülmények a vidéki népességnek a városokba való özönlését segítik elő. De az a túlzó ecsetelés, amelyet a nagyipar káros befolyásáról ad, a tények fölötté hiányos megfigyelésére mutat. Németország és Anglia nagyiparuknak köszönhetik fejlődésüket és Franciaországban is az ipari vidékek még valamivel jobban állnak szaporodás dolgában, mint a mezőgazdaságiak nagy része. A második különleges oka a szaporodás csökkenésének a hivatalnokok túl nagy száma, amely már a 900.000-et is meghaladja. Már pedig „ha a franciáknak nagyon kevés gyerekük van, a hivatalnokoknak még sokkal kevesebb” — mondja Bertillon. A szerző szerint káros hatásait illetőleg e jelenséget felülmúlja a vidék elnéptelenedése. Franciaországban a nagy városok mind nagyobb mértékben szívják fel a vidéki népességet, amely 60 évvel ezelőtt az összlakosság $\frac{1}{3}$ részét alkotta és ma már csak $\frac{3}{5}$ -öd része, 100 ezernél több lakossal bíró város volt Franciaországban 1800-ban 3 összesen 768.000 lakossal, 1906-ban 15 összesen 6,125.587 lakossal. De a nagy ipari és kereskedelmi gócpontok kialakulása magában véve se nem káros, se nem speciális francia jelenség, hanem egyik jellemző sajátossága Nyugat-Európa XIX. századbeli gazdasági fejlődésének és például Angliában és Németországban még nagyobb arányokat öltött, mint Franciaországban. Tény azonban, hogy egyfelől a német és az angol, másfelől a francia urbanizmus között elég fontos különbségek is vannak, amelyekre joggal mutatott rá a szerző. Az angol és a német nagyipari városok a saját erejükből is igen szépen, gyakran még az „egészséges és erkölcsileg romlatlan” vidéki népességnél is jobban gyarapodtak, főképp a kedvező kereseti és higiénikus viszonyok követke-

tében azonkívül egy szapora vidéki népességnek csak a feleslegét-szívják fel. A francia városok ellenben a maguk erejéből egyáltalán nem szaporodnak és a vidéknek nem a feleslegét, hanem az élet-erejét vonzzák magukhoz. A szerzőnek itt nézetem szerint arra is rá kellett volna mutatnia, hogy a francia városokban nincs oly erős és rohamosan fejlődő nagyipar, jelesül gyáripar, mint a német és angol városokban, ami a többi eltéréseket is részben megmagyarázza. Mi a városokba tódulás oka? Clement szerint nemcsak, sőt nem is túlnyomóan gazdasági okai vannak. Az 1882—95 közti mezőgazdasági krízist Franciaország már nagyrészt kiheverte és a parasztság növekvő jólétben él. Szerinte a városokba költözésnek főleg pszichológiai okai vannak, amelyek között első helyen szerepelnek a város nyújtotta élvezetekről, szórakozásokról és a magasabb (nominális) munkabérről uralkodó képzetek. Félice kiemeli, hogy a katonai szolgálati esztendőkből az ily képzetek milyen szükségképpen alakulnak ki. Az említett lelki okok kétségkívül nagy jelentőséggel bírnak, de azért a háttérben itt is gazdasági természetű mozgató erőket fedeztünk fel. A mind nagyobb mértékben előrehaladó ipari koncentráció a városokban egyre több és több munkáskéz alkalmazását teszi szükségessé, míg a mezőgazdaságban a gépek fokozott igénybe vétele az e termelési ággal foglalkozók számának csökkenését vonja maga után. De Franciaországban Clement és Félice szerint a városi népesség kevesebbet nyer, mint amennyit a vidéki veszít, mert a bevándorlottak kisebb arányban és idősebb korban házasodnak, mint az odahaza maradottak, ennél fogva terméketlenebbek is. Hogyan lehetne ezen a bajon segíteni? Clement igen sok orvosszert ajánl, amelyeket azonban nem mind tartunk hatékonyaknak. Ilyenek lennének a mezőgazdasági társulás előmozdítása, a mezőgazdaság fejlesztése, csatornázás, fásítás és új vasúti vonalak kiépítése által, a birtok örökség esetén való átszállásának az *Anerbenrecht*-hez hasonló szervezése, a *homestead*, vagy helyesebben *home-stead exemption*, az adók igazságosabb elosztása. A szaporodást gátló okok közt ezután az adókat említi. Oroszországban egy lakosra átlag évi 37 frank adó esik, Angliában 50, Itáliában 52, Németországban 58, Ausztriában 64 és Franciaországban 99. A terhek főképpen a népes családokra nehezkednek, amennyiben a magas fogyasztási adók, továbbá az élelmicikkekre kivetett magas vámok okozta drágulást főleg ezek érzik meg. Nem kevésbé káros hatású Clement, Félice, de igen sok más francia író szerint is az uralkodó örökösödési rendszer. Franciaországban a kötelező és egyenlő osztály elve vitetett nagy mértékben keresztül. *Pactum indivisionis* nem köthető. Az örökösök jogosultak osztályrészüket *in natura* követelni. A jómódú paraszt pedig irtózik birtoka felosztásának a gondolatától. E rendszer ma heves támadások tárgya. A francia népesség egy további nagy akadálya a családi kötelék meglazulása, amit a szerző nézete szerint főképp a házasság felbonthatóságának kimondása, az elválást könnyítő törvények, a törvénytelen gyermekek helyzetének javítása, az apai hatalom csökkenése stb. mozdítottak elő. Válás esett 10.000 lakosra 1900-ban 3.68, 1908-ban 5.87 Clement szerint az elválás könnyű lehetősége erősen csökkenti a születések számát, mert

aki avval a szándékkal házasodik, hogy mielőbb ismét elváljon, a gyereket csak nyugnek tekintheti. Ezután áttér a szerző a modern Franciaország egyik legveszedelmesebb betegségére: az alkoholizmusra. Amit erre vonatkozólag elmond, az mind gondos és alapos tanulmányeredménye. Az alkoholizmus Franciaországban különösen a második császárság háborúi óta terjedt el, amikor szokássá vált a katonák közt naponta pálinkát kiosztani. Azóta óriási haladást tett. A korcsmák száma Franciaországban 1830-ban 235.000, 1879-ben 354.850, 1890-ben 436.670, 1900-ban 463.628, 1907-ben 493.166, vagyis közel ½ millió. Ismerve azt a nagy hatást, amelyet az alkoholizmus terfoglalása a gazdasági és lelki tényezők csaknem mindegyikére gyakorol, nem habozunk kijelenteni, hogy az alkoholizmusnak (pláne újabban az abszintfogyasztásnak) nagymérvű elterjedése egyike a francia elnéptelenedés leglényegesebb okainak. Annál is inkább, mert nem csak a faj testi erejére, munkabírására, egészségére, kriminálisviszonyaira és erkölcsi felfogására hatott rombolólag, hanem megnehezítette a halálozási arányszámnak azt a hatalmas méretű leszállását, amely a skandináv államok, Anglia és Finnország civilizációjának méltó büszkesége.* A francia állam mégis igen keveset tett ez ellen, főképp pénzügyi okoknál fogva. Az alkohol különböző hatásait e helyen nem részletezhetjük, hanem áttérünk egy föltötte kényes, nagy körültekintést és óvatosságot igénylő kérdésre, az irodalom, színház és pornográfia szerepére. Az evvel a témával foglalkozó írónak nagyon kell vigyáznia, hogy egy bizonyos határt át ne lépjen és az „erkölcsi tisztaság, idealizmus, társadalmi érdekek” stb. „érdekében” meg ne támadjon oly műveket, amelyek „pornográf”, „dekadens”, „erkölcstelen” jellege csak abban áll, hogy egy új esztétikai, intellektuális és erkölcsi ideált állítanak elénk. Sajnos, Clement és sok más többé-kevésbé jóhiszemű író is — úgy látszik — átlépte e határt. Ha valaki már Anatole France-ot is a rossz értelemben vett „dekadensek” közé sorozza, akkor már inkább hajlandóak volnánk az egész pornografikus „irodalomnak” megkegyelmezni, semhogy az ilyen „dekadensekről” le kelljen mondanunk, különben is a pornográfiának legalább a népszaporodásra gyakorolt hatását erősen túlozták és azt, ami jórészt okozat, tisztára oknak fogták fel. Igaz, hogy a legtöbb pornografikus irat Franciaországban lát napvilágot, de ezeknek egyik legelterjedtebb és leghálásabb olvasóközönsége — Németországban lakik, amint azt maga Clement is elismeri (291. l.). Nos, Németország népessége mégis gyönyörűen fejlődik. Az előbbi témával összefüggő a prostitúció kérdése, amely Franciaországra nézve elég fontos kérdés, tekintetbe véve, hogy magában Parisban kb. 200.000 prostituált lakik. Ismeretes, hogy a prostitúció sok százezer nőt tesz meddővé és elterjeszti a népszaporodásra káros hatású venereás betegségeket. Kimutatták, hogy oly házasságok esetén, amidőn a férj luetikus, a

* Tekintetbe véve, hogy a születések csökkenése egy bizonyos fokig, *automatice* is magával vonja a halálozások, elsősorban a gyermekhalálozások csökkenését, a francia halálozási arányszám kedvezőtlenebb, mint amilyennek első pillantásra látszik.

gyermekek több, mint negyedrésze halva születik. Következik az utolsó speciális"-ok: a neo-malthuzianista propaganda. Amit a neo-malthuzianizmus bírálása közben elmondanak, abban sok az igazság, de sok a túlzás is, különösen Clement részéről. Clement a neo-malthuzianizmust teljesen erkölcstelen irányzatnak tartja és úgy ő, mint Félice, főképp a szabad szerelemtől féltik az emberiséget. Az ú. n. „szabad anyaságot” Félice már elfogadhatónak tartja. Ő egyáltalán konciliánsabb és elismeri, hogy a neo-malthuzianizmus magas erkölcsi elvet szolgál, amidőn nyomorult és szenvedő embereknek a világra hozatalát vétkes könnyelműségnek tartja. Abban azonban igazat adhatunk neki, hogy a „harcos” neo-malthuzianizmusra nincsen nagy szüksége Franciaországnak. Annál is inkább, mert a propaganda éppen a legszegényebb néposztályban a legkevésbé eredményes. Azután meg a francia föld és a francia ipar korántsem érték el a termelőképességnek azt a határát, amelyen túl már lehetetlen volna a fejlődés, sőt e fejlődést éppen a népesség stationárius volta is lassítja.

Általában véve Félice is ugyanazokban a körülményekben látja a depopuláció okait, amelyekben Clement, mégis avval a különbséggel, hogy az okok fontosságát eltérő sorrendben állapítja meg, okfejtései határozottan tárgyilagosabbak és logikusabbak. A vallásos érzés csökkentését nem tartja — népszaporodási szempontból — oly fontos körülménynek, elveti azt a Leroy-Beaulieu erősítette tételt, hogy a népművelődés terjedésével a szaporodás szükségkép csökken; jobban aláhúzza a militarizmus és a gazdasági viszonyok erős befolyását, anélkül, hogy az utóbbiak hatásának a Juglar-féle merev formulázását elfogadná. Cauderlierral szemben rámutat, hogy a közlekedési eszközök javulása, az eszmék kicsérélésének könnyebb lehetősége, az utazási kedvnek bizonyos néprétegekben való megerősödése, a ruházkodásban és egyebütt is megnyilatkozó fényűzési vágy, továbbá különösen a takarékosági ösztön és előrelátásnak széles körökben való elterjedése folytán Franciaországban az igények egyszerre rohamosan emelkedtek. Speciális természetű gazdasági okok: a tőke jövedelmezőségének a csökkenése, amely a takarékos franciákat elég érzékenyen érinti; a városi lakásdrágulás, amely nagyobb családok alapítását megnehezíti; végül az adók terhes és rosszul elosztott volta.

A francia nemzet lassú szaporodásának a következményeit illetőleg meglehetősen egyöntetűség uralkodik a két író felfogása között. Mindenekelőtt nagy politikai veszedelem fenyegeti az országot. A francia hadsereget nem lehet sokáig oly arányban fejleszteni, mint ahogy azt a szomszéd nemzetek gyorsabb szaporodásuknál fogva a magukéval könnyen megtehetik. A német hadsereghez hasonló mennyiségű katonaságot Franciaország már ma is csak a minőség rovására és roppant pénzügyi áldozatokkal képes fentartani. Nemsokára szükségkép be fog következni: az idegen betörés és Franciaország szétdarabolása (*invasion et démembrement*). Nem kevésbé fontosak a közigazdasági következmények. Az „egyetlen” gyermek elkényeztetett, elpuftult, a kínálkozó szerény, de könnyű és biztos megélhetés lehetősége csökkenti az energiáját, vállalkozó szellemét, iniciatíváját. Másfelől a munkáscarok hiánya az intenzívebb gazdálkodást és így a verseny-

képességet minden téren károsan befolyásolja. Példaképpen felhozható a francia selyemgyártás visszaszorulása az olaszországgal szemben. A kereskedelem is lassan fejlődik, Marseille mindjobban elmarad Hamburg mögött. Nincs népességi felesleg, amely a gyarmatokat az angolok mintájára benépesítené. Erkölcsi szempontból véve az egyetlen fiú, aki már a szülői házban hozzászokik ahhoz, hogy magát tekintse a világ központjának, csak a saját szórakozásainak élő tunya egoistává lesz. Nem csoda, ha a szegényebb néposztályokban e jelenség láttára fokozottabb mértékben ébred fel az osztályharc szükségességének a tudata. A szaporodás csökkenése nem fog a munkások emelkedésére vezetni, mert a hiányzó francia munkás pótlásáról gondoskodva lesz az idegen beszivárgás következtében. Ez a jelenség könnyen megérthető, ha tekintetbe vesszük, hogy Franciaország szomszédai, a koldus Spanyolországtól eltekintve, nálánál sokkal sűrűbben lakottak. A népsűrűség ugyanis Franciaországban 73, a természetlen Svájcban 84, Itáliában 118, Németországban 119, Nagybritániában 140, Belgiumban 248. A beszivárgás jelentőségét méreteihez képest erősen túlozták, noha igaz, hogy Nizzában és környékén az olaszok napról napra tért hódítanak, Bouche de Rhone départementban számuk köze! 100.000, Alpes-Maritimesben több mint 60.000, Varban kb. 40.000, azonkívül nagy számban laknak Corsica szigetén is és a határmegyékben lakó németek száma is közel 100.000. De ezek az összlakossághoz képest oly törpe kisebbségben vannak, hogy Clement, Felice és más francia írók nagy kétségbeesése kissé komikusnak látszik. Talán aggasztóbb tünet, hogy az év bizonyos szakáiban a Belgiummal és Spanyolországgal határos vidékeket is az idegen mezőgazdasági munkások egész raja lepi el; az ipari munkások 5%-a, a vállalkozók $\frac{1}{7}$ része idegen.

Hogyan lehet a bajon segíteni? Íróink főleg a következő orvoszereket ajánlják: 1. Az adórendszer átalakítása oly értelemben, hogy a népesebb családdal bíró családapák helyzete javuljon. 2. A katonai szolgálati idő megrövidítése a családos emberekre és a kötelező házassági ígéretet tevőkre nézve. 3. A prostitúció korlátok közé szorítása. 4. Bizonyos hivatalokat csak nők emberek nyerhessenek el. 5. A vámrendszer reformja. 6. Az állam adjon nagyobb fizetést a családos hivatalnokoknak. 7. Minden születendő gyermek számíttassék be a szolgálati évekbe egy esztendőnek. 8. Az örökösödési jog megfelelő reformja. 9. Anyavédelem, különösen a munkások védelme. 10. A gazdasági élet fejlesztése, az ismeretek terjesztése, a szövetségés előmozdítása stb. által. 11. Harc az alkohol és a pornográfia ellen stb.

Vajon remélhető-e, hogy e törekvések célt fognak érni? Kérdés, hogy bizonyos radikális legislatív intézkedéseket keresztül lehet-e egyáltalán vinni. Számolni keli ugyanis avval a körülménnyel, hogy a francia férfiak $\frac{1}{3}$ részének nincsen nagy családja és fölötte kétséges, hogy a nagy többség meddig fog a maga közvetlen érdekeinek a háttérbe szorításába beleegyezni, de feltéve, hogy ily törvények létrejöhetnek, azokat a francia szellem gyökeres megváltozása nélkül aligha lehetne hatályosan végrehajtani és nézetem szerint nem len-

nének képesek huzamosabb ideig ellensúlyozni a Franciaország viszonylagos elnéptelenedésének mélyebben fekvő gazdasági és pszichikai okait. Ezeket röviden a következőkben foglalhatjuk össze. Franciaország gazdasági fejlődése nem haladt oly gyors mértékben, mint Németországé és Angliáé, ezért sokkal kevesebb új kereseti és megélhetési forrás kínálkozott; az ország erősebben agrárius jellegű mint amazok; népességének gerince a jómódú paraszt, aki új földekhez nehezen juthat már és birtokát felosztani nem akarja; városaiban a nagyipar nem oly erős és nem is fejlődik oly mértékben, mint a Rajnán és a csatornán túli szomszédainál, amihez talán köszönben és vasban való relativ szegénysége is hozzájárult. Hogy a pszichikai hatóerőkről se feledkezzünk meg, arra is rámutatunk, hogy a különböző gazdasági, kényelmi, fényűzési, művészeti, művelődési és biztonsági szükségletek rohamosan, a gazdasági fejlődést gyorsaság tekintetében túlszárnyalva növekedtek. Mindezek oly tényezők, amelyeknek a hatásait aligha lehet majd ellensúlyozni.

Pour relever noire natalité, il faut régénérer l'âme française — mondja még a jövőben bizó Félice is. Bármily melegen óhajtjuk, hogy a francia hazafiak reményei megvalósuljanak a kultúra, a haladás, a tudományos és társadalmi szabadság érdekében, amelynek a francia nemzet a legújabb korban oly dicsőségteljes előharcosa volt, remélni, sajnos nem nagyon tudjuk, inkább azt hisszük, hogy az „elnéptelenedés” a többi kultúrországokat is egyre nagyobb mértékben fogja meglátogatni s annak nemzetközi veszélyét paralizálni fogja a nemzetközi proletariátus antimilitarista propagandája addig is, míg a föld végleges felszabadítása egész új irányokat fog szabni a népesedési politikának.

Vajda Mihály

Az új román irány (Octavian Goga: *Insemnarile unui trectator*. Arad, Tribuna, 1911. 287 l.)

Több mint félszáz vezércikk egy kötetbe gyűjtve, valóságos okmánytára annak a szomorú, kétségbeesett harcnak, amelyet a magyarországi románság vív az úri Magyarországgal. Aktuális politikai cikkek, értekezések, amelyek kötetbe gyűjtve elveszítik ugyan az aktualitás zamatját, de azért jellemző fényt vetnek az utóbbi évek küzdelmeire és a jövő harcokra való készülődésekre. A poéta, a románság legnagyobb élő költője mint harcos mutatkozik be és új irányt jelöl a románság vezetőinek, új színeket hoz az egyhangú sérelmi harcokba. A rideg pártpolitikusokkal szemben Goga, a poéta hangoztatja, hojry. szakítani kell az eddigi érzelmi politikával, a dákoromán glória tirádáit statisztikai adatokkal kell helyettesíteni, rideg, száraz, de megdönt-hetetlen adatokkal, amelyek megösmertetik a nép sötét nyomorúságot . . . (38. l.)

Hogyha végig lapozzuk a vaskos kötetet, mint egy mozaikkép elevenedik meg szemünk előtt a hárommilliónyi nép minden szén védése, nyomora, keserősége. A költő-Goga egyideig csak a hegytetőről nézi a piszkos folyót (Pro domo), az acsarkodó küzdelmet és a külvilágtól elzárkózva éneкли meg népe szenvedéseit. De az élet

forгатaga magával ragadja Gogát is, leszáll a küzdőterre, bár tudja, hogy koszorúját megtépik, de nem tud csak poéta maradni, nem tud elzárkózni, amikor kint dúl a harc, üvölt a fájdalom ... És a fél-száz cikken keresztül elkísérhetjük abba a komor világba, ahol Gogát csak szenvedés, küzdés várja, ahol babékoszorújának levelei egymásután válnak töviské. Megösmérjük a kopárhegyek közé zárt, elhagyott román falu népét (*Chemarea preotimii noastre*), akik között a pópa a családapát ő a nép vezére, együtt kapál, dolgozik, küzd, szenved velük és ez a kép magyarázza meg, hogy míg a román papság teljesen közönyös a teológiai kérdések iránt, addig a nép legfontosabb kérdése a papi kérdés. A román pópa csak úgy mellékesen az isten szolgája, a nép nem vallási vigaszt vár tőle, hanem útbaigazítást, védelmet a nagyon is világi dolgokban. Ebből értjük meg, hogy miért fogadta az állítólag bigott magyarországi románság abszolút közönnyel, sőt határozott ellenszenvvel az első román teológiai lapot. Nekik nem imádkozó, prédikáló lelkiatyák kellene, hanem harcosok, akik vezetik őket az élet nehéz küzdelmeiben. A román pópa az egyetlen, aki a népé, képviselőik más légkörben élnek, azokat nem érti meg a nép és ők sem értik meg azt, a román ügyvéd csak keresetforrásnak tekinti az ügyes-bajos embereket. A pópa nélkül teljesen magára volna hagyva a nép, amelyet csakis az adókönyv köt az államhoz.

Azután elkíséri Goga a román parasztfiút, akit bocskoros apja löcsös szekeren visz be a városba, hogy beírassa a magyar iskolába, a gentry-fiúk közé. Jellemző színekkel festi azt a különös pedagógiai működést, amely a tanítás helyett a magyarosításra fekteti a fősúlyt és így természetesen sem nem tanít, sem nem magyarosít, hanem ahelyett megteremti az izzó gyűlöletet a román és a magyar ifjúság között. Az iskola változtatja magyargyűlöletté az osztálygyűlöletet, mert az eke szarvánál maradt apa még csak az urat gyűlöli elnyomójában, míg a valódi magyargyűlöletnek megteremtésével a magyar iskolák dicsekedhetnek, azok a magyar pedagógusok, akik az ifjú Gogát üldözték, mert a tavasz szépségeiről írt költeményeit „oláh lapban”, a Tribúná-ban merete leadni. „Bűn az iskolát elvonni eredeti hivatásától, a tanítástól,” írja Goga és néhány szép cikkben magyarázza meg, hogy milyen nagy, ostoba bűn. A „magyarosító” iskola csak nemzetiségi agitátorokat és renegátokat teremt, ezért az eredményért pedig legalább is kár az iskolák eredeti hivatását feláldozni. És az egyetem! A „senki gyermekei” (*Copiinimanui*) teljesen elszigetelten állanak az ellenséges tengerben, tanáraik kéjelegve döntögetik bálványait, idegen társaik kiszorítják őket maguk közül és itt lesz közöttük teljessé a, szolidaritás. A kolozsvári egyetemi könyvtárból valósággal ki van zárva a román könyv és a román hallgatók csakhamar rájönnek, hogy ők csak úgy állhatnak meg, hogyha megteremtik maguknak azt, amit szerencsésebb társaik készen kapnak, hogyha kiküzdik maguknak azt a jogot, amellyel mások születnek . . . A magyar egyetemtől félti Goga a fiatalságot, mert azok tájékozatlan, magára hagyatott részét könnyen megtéveszti a csillogó, hangos, „szónokló Magyarország”.

Elvezet Goga a faluba, amely lassanként eltávolodik az új városoktól a kisvárosba, a „mi kis garnizonjaink”-ba, ahol harcban áll minden tényező egymással és saját magával és azután rátér azokra, akiket mindezekért a bajokért okol, a képviselőkre. Goga írásából ösmerhetjük meg legjobban a románság mai országgyűlési képviselőit és azok ugyancsak nem hálásak azért a képért, amelyet Goga fest róluk. Ez a harc a fiatalok és öregek harca és meg kell jegyezzük, hogy míg Gogáék nyugodt tárgyilagossággal kezelik a kényes kérdést, addig az ellenfelek ugyancsak fiatalos hévvel támadják őket. Ebben a harcban a jövő veti előre árnyékát és ezért kissé részletesebben kell vele foglalkoznunk. A román nemzetiségi képviselők a mai viszonyok között a parlamentben nem játszhatnak jelentősebb szerepet és egész energiájuk a céltalan és eredménytelen sérelmi politikában merül ki, miközben egyre távolabb esnek a néptől. Ilyen viszonyok között Goga a képviselők szerepét a nép felvilágosításában látja, de kiábrándultán fordul el azoktól a beszámolóktól, amelyeket a nép mai képviselőinek nagy része tart. Csupa irracionális szónoklás, érzelmi politika, a szenvedélyekre való építés ahelyett, hogy a népet felvilágosítanák, a valóságot vázolnák. „Több kultúrát a politikába.” Részletesen kifejti ezt az álláspontját a *Tribuna* 1911 október 15-iki számában, amely valóságos zászlóbontása. „Beszéljünk őszintén, a politikai életünk intellektuális nivója nagyon mélyre sülyedt . . . Körülöttünk minden nép politikája racionális alapokon nyugszik, ...” míg a mai román nemzetiségi politikában a szentimentalizmus uralkodik. A román nép mai helyzetével senki sem foglalkozik, az ösmertetések „oh-al kezdődnek és ah-al végződnek”, de csak a régi nyomokon haladnak. Utal a magyar példára, amelynek eddig csak káros kinövéseit utánozták. „Azoknak van egy tudományos lapjuk, a Huszadik Század, amely tíz év óta végez tudományos alapon propagandát, van értékes eredeti és fordított szociológiai könyvtáruk...” és a románságnál meg sem indult még ez a munka. Az egész mai román nemzetiségi politika a „nemzetiségi szolidaritás” jelszava körül forog és a pártpolitikai kérdések dominálnak. Mindenre, ami pártpolitikai kérdés, kimondják a tabu-t és ezáltal megszakítanak minden kapcsolatot a néppel. E kérdések körül dül az a harc, amely már másfél év óta két részre választotta a hazai románságot. Goga oldalán sorakoznak a román írók, a román fiatalság, míg az ellenpárt a román nemzeti konnre egy része. A másféléves harc sok szomorúságot okozott a költőnek, a leghívebb emberek hagyták cserbe a zászlót és gróf Tisza István mellé állottak. Komor alaphangú cikkek egész sora W-lalkozik ezekkel a tünetekkel, „Meghalt egy ember . . .” Ellenfeleinknek harcmodora abban merül ki, hogy renegátokat tenyészt és inzultálja a románságot. És a nép még jobban magára van hagyatva meg tájékozatlanabb. A poéta fáradt, kétségbeesett.

„Te végtelenség . . .

Halld meg panaszomat, mely feléd sikoltja,

Hogy a sok küzdés már pusztulásba vitt .”

De nem adja fel a harcot, nyugalma visszatér és tárgyilagosan, hidegen mérlegeli az eseményeket, csak néha zokog fel a sorokban a költő. Kossuthnak, a „magyar szabadság” megteremtőjének szobrához egyházi díszben vonul ki a román püspök, míg a román népszabadság harcosának jeltelen sírja fölé nem szabad emléket állítani, csak az óriás cecelci tölgy jelzi a pusztát . . .

A magyarországi románság keserősége, a jövő zászlóbontása van az ötvenhat cikkben, amelyeket el kellene olvasni mindenkinek, aki a román nemzetiségi kérdéssel foglalkozik. De különösen hasznos olvasmány lehet azoknak, akik ma intézik a magyar politikát. Ebből a vaskos kötetből megérthetnék, hogy milyen célszerűtlen, meddő és veszedelmes a mai magyarosító politika és hogy milyen bűnösen ostoba megoldáskeresés az, amely renegátokat teremt és üldözi, sérti, gyötri a népet. Ebből a kötetből megérthetik, megtudhatják, hogy az erdélyi románság körében új harcosok támadnak, akik érzelmi politika helyett rideg adatokra támaszkodva folytatják a harcot, akik kevesek javára szolgáló engedmények helyett a népjólétért küzdenek, akik néhány korifeus helyett a szenvedő nép százezreit állítják csatasorba. És míg Tiszáék a régi román nemzetiségi pártot fojtogatják-főzik, míg Man-grákat fognak:

*Das Alte stürzt, es endet sich die Zeit. Und neues Leben blüht
aus den Ruinen.* A. V.

Az emberi fejlődés antiracionális tényezői (Gustave Le Bon: *Les Opinions et les Croyances*. Paris, Flammarion, 1911. 340 l.)

Le Bonnak legújabb könyve azt akarja bizonyítani, hogy az emberi fejlődésben minimális szerep jut a racionális, a tudományos gondolkodáson alapuló eszméknek, ellenben vélemények, hiedelmek, vallások vezetnek az emberiséget eredete ősi forrásaitól napjainkig. Különböző változatban ez könyve alapeszméje: „A tömegek lélektanának talán legfontosabb pontja ... az ész tehetetlensége velük szemben. Azok az eszmék, melyek a tömegeket befolyásolni képesek, nem racionális eszmék, hanem eszmék formájában kifejezett érzelmek.” (176 l.) Vagy: „A hit keletkezésében semmi racionális elem nem játszik közre, a hívő hiszékenység végtelen.” (245.l.) Es nem szabad azt gondolni, hogy csak a kezdetleges ember rabja a társadalmi hiedelmeknek. Szerző a modern szocializmus egész fegyvertárát ép úgy a hit birodalmába tartozónak véli, mint pl. a kereszténységét s ezt az analógiát olykor nagy szellemességgel védelmezi, mikor az új tan profétáira, dogmáira, türelmetlenségére figyelmeztet. (267. l.)

„Háromféle igazságok vezetnek bennünket: az érzelmi igazságok, a misztikus igazságok és a racionális igazságok. Különböző logikákból eredve nincs közös mértékük.” Ez a tétel egyszersmind mottója könyvének és arra figyelmeztet, hogy hiba volna az ember és az emberiség életét egyetlen logikából megmagyarázni akarni. A tömegek életében a tudományos logika szerepe minimális, ellenben a lelkünk biológiai alapjaiból táplálkozó érzelmi (affektív) logika, valamint az őskor primitív vallási ismereteiből és érzelmeiből eredő misztikus logika szerepe

döntő fontosságú a társadalmak átalakulásában. Joggal mondhatja Le Bon furcsának és csodálatosnak, hogy a pszichológia racionalistái ép az élet sajátos logikájáról feledkeztek meg, holott ennek a munkája a legfeltűnőbb és a legbámulatosabb: „Az a tudós, aki ma képes volna intelligenciájával megoldani azokat a problémákat, melyeket a legalacsonyabb rendű lény legegyszerűbb sejtjei megoldottak, annyira fölötte állana a többi embernek, hogy istennek kellene őt tekinteni.” (77. 1.)

Le Bon ezt a biológiai és misztikus lelki alapot, a modern pszichológia öntudatlanját vagy tudatalattiját tekinti nemcsak az egyéni élet, de a társadalom főkormányzójának is, mely mellett eltörpül a racionális eszmék, a tudományos levezetések szerepe. Taine-nel együtt meg van róla győződve, hogy „ha szükségünk volna arra a hitre, hogy a krokodilusok istenek, holnap templomot emelnének nekik a *place de Carrousel-en*”. (153. 1.) Az uralkodó hitnek győzedelmes, szuggeráló, fascinááló, járványszerű hatásával szemben a történelemben csődöt mondott mindig a legtudományosabb, a legszilárdabban bizonyított gondolatmenet is. A valódi politikai tudomány az volna, mely az egyéni és a tömeglélek tökéletes ismerete alapján lehetővé tenné a „lelki járványoknak” a kormányzók akarata szerint terjesztését és befolyásolását. (130. 1.)

Megállapítva a vélemények és a hiedelmeknek ezt a domináns szerepét, könyve legérdekesebb fejezeteiben azok kialakulásának mechanizmusával foglalkozik és arra az eredményre jut, hogy a társadalmat formáló közvélemény kialakulásának alapvető tényezői: az állítás, az ismétlés, a presztízs, a szuggesztió és a járvány. Nem kevésbé érdekesek ama fejtegetései, melyekben a hiedelmek kialakulására experimentális tényeket gyűjtött össze és a modern okkultista mozgalomnak ragyogó kritikája kapcsán kimutatja, hogy a világ legdiszciplináltabb tudományos fejei egyszerre hiszékeny gyermekekké válnak, amikor kísérleti kutatási köröket oly jelenségek tanulmányozásával cserélik fel, melyhez az ősi affektív és misztikus logika érzelmei tapadnak. Frappáns és szinte hihetetlenül hangzó tényeket mond el magának a legújabb exakt kutatásnak a történetéből (pl. az N. sugarak esete!), amidőn egy-egy tudós közelismert presztízse vakokká tette a legpontosabb experimentátorokat is. Ez a lelki állapot az okkultista tünérnények terén éri el tetőpontját: „így elismert antropológusoktól, mint Lombroso, hallja az ember azt az állítást, hogy előhívták a holtak szellemeit és csevegtek velük; híres kémikusok, mint Crookes állítják, hogy hónapokon át éltek egy szellemmel, mely minden nap materializálódott és dematerializálódott; fiziológiai professzorok, mint Richet, tanúsítják, hogy látták, amint egy sisakos harcos spontán született egy fiatal leány testéből; elismert fizikusok, mint d'Arsonval beszéli, hogy egy médium akarata szerint képes volt tetemesen megváltoztatni egy tárgy súlyát. Végül híres filozófusokat, mint Boutroux hallunk ragyogó *conference*-okon disszertálni, a szellemekről, a természetfölötti érintkezésekről és állítani „hogy a szubliminális ajtó az a nyílás, ahol az isteni beléphet az emberi lélekbe”. Le Bon pompás kritikával világítja S ezt az új mágiát, mely semmivel sem tudományosabb, mint az isteni beléphet az emberi lélekbe. Le Bon pompás kritikával világítja meg ez az új mágiát, mely semmivel sem tudományosabb, mint az

emberiségnek bárminő babonás őskori szertartása és joggal figyelmeztet arra, hogy minő lehet a nagy tömeg hiszékenysége az érzelmeinek megfelelő „igazságokkal” szemben, ha a legkiválóbb tudósok közül számosan ily könnyen felülnek, a kísérleti módszer nevében, a legdurvább becsapásoknak, akkor, mikor atavisztikus érzelmeik jönnek mozgásba.

Mint Le Bon mindegyik könyve, úgy ez a legújabb is gazdag tárháza az érdekesnél-érdekesebb tényeknek, a briliáns megfigyeléseknek és kritikáknak s azt sem lehet tagadni, hogy az emberi fejlődés irracionális oldalának újabb hangsúlyozásával sok fontos és elhanyagolt kérdésre mutatott rá. De mint minden könyve, úgy ez is tele van vakmerő általánosításokkal, gondatlan összehasonlításokkal, naiv megjegyzésekkel, elhamarkodott végkövetkeztetésekkel. Még eszébe se jut felvetni azt a kérdést, hogy nincs-e valami mélyebb logika ezekben a gyakran oly irracionális társadalmi és politikai hiedelmekben vagy dogmákban? Nincs-e valami rejtett kauzalitás abban az elmebeli ragályozásban, melyet oly helyesen vesz észre? Szóval a modern szociológia legnagyobb és legtermékenyebb hipotézisei még csak meg se érintették ezt az oly sokoldalú és ragyogó elmét. Ehelyett minduntalan a leggyerekesebb analógiákat, mint főbizonyítékokat hozza fel s egy percig se habozik a mai antimilitarizmust oly múlt tényekkel magyarázni, melyekhez annak semmi köze sincs (pl. Lengyelország bukása) avagy egy új Attilával rémítgetni a mai társadalmi rend támadóit. Minden hiányai ellenére Le Bon ez a könyve is nagy mértékben eszmérelő olvasmány, nem is beszélve fényes stilisztikai képességeiről, melyekkel pompásan tudja gondolatait érzékeltetni és szimbolizálni. (J.)

KÖNYVSZEMLE

I. A Szociológia segédtudományai (Filozófia, biológia, lélektan stb.)
Bohn, G : *La nouvelle psychologie animale*. Paris, Alcan. 200 l.

Szerző az állati pszichológia újabb eredményeit gyűjtötte egybe és azokat általánosabb szempontok szerint igyekezett csoportosítani. Az új irány főleg a régibb pszichológia antropomorfizmusa ellen küzd s arra törekszik, hogy tökéletesen objektív módszereket alkalmazzon, melyek csak az állatok viselkedését veszik figyelembe. Ezek a vizsgálatok főleg a legalacsonyabb rendű, egysejtű állatok lelki életére vonatkoznak s a gerinceseké jóformán még el sem kezdődött.

Ferrand: *Les localisations cerebrates*. Paris, 1911. J. Roussey. 83 l.

Broca fölfedezései után az ágybéli lokalizáció tanát nemcsak a materialisták fogadták örömmel, hanem a spiritualisták is igyekeztek elméleteiket hozzá alkalmazni. Ezóta a klinikusok és a fiziológusok arra törekedtek, hogy az agyat különböző működésű területekre osszák fel. Még 1906-ban is az elismert tan egy egész sereg érző és mozgató központot különböztetett meg, melyek közül némelyeket általában elismertek, másokat kétségbe vontak. De a neurológia új átalakuláson ment keresztül. P. Marie dolgozatainak sorozata

legáltalánosabban elismert lokalizációk pontatlanságát vagy állhatatlanságát Mutatta ki. Ezek a kutatások a lokalizáció tanával együtt az asszociatív lélektan csödjét jelentik.

Lefèvre, I.: *Chaleur animale et bioénergétique*. Paris, 1911. Masson. 107 l.

A bioenergetikai kutatások mai állásának teljes exozéja. Részletes kritikai tájékoztatást nyújt a termo-kémia és biológiai termodinamika minden problémájáról, amint azok a mai korban megjelennek s kutatás és vita tárgyát képezik.

Makkai Ernő: *Történettudomány és történettanítás*. Kolozsvár, 1911. Kolozsvári kö- és könyvnyomda részvénytársaság. 28 l.

A kolozsvári ref. kollégium történettanárának székfoglaló értekezése arról, hogy kell tanítani a történelmet. „Kétségtelennek látszik előttem, hogy a jövő azé a tudásé, amely pozitív ismeretek alapján válik szabályozójává tetteinknek.” Így kezdi történettanáráunk. „Én hiszem, ha igazat szólottam, sikeres lesz munkám. És Isten segedelme után ebben az igazságban való hittől várok erőt és lankadást nem ismerő kitartást a munkához.” Ezzel ér véget a kutató értekezés. Közbe szó esik a szociológiáról is. Nemzeti-, nép-, néger- és más eféle szociológia. A két kontraszt közt gyönyörű összevisszaság. Valóban az ily történettanítás csak a legfelsőbb lénybe vetett bizalomtól várhat segítséget ahhoz, hogy az emberiség tudását előbbre vigye.

Schmidt Béla: *Az élet. Bevezetés a biológiába*. Marosvásárhely 1912.

Egy tizenegy íves kis biológiai könyvecske jelent meg a fenti cím alatt, egyenesen azon céllal, hogy a szociológiával foglalkozóknak nyújtsa az általános áttekintést a tudománynak ezen a mezijén. Ez a célzat annyival is inkább volt betartható, mert az író egy marosvásárhelyi társadalomtudományi előadás sorozatba illesztett hat előadásának az anyagát adta ki e könyvvel. Az érdekes kis könyvnek annyira csak az a szándéka, hogy az általános biológiai alapismereteket nyújtsa, hogy ezen a határon túl semmi újat nem is kell benne keresni, de a kitűzött feladatának derekasan mégis felel. Szépen rendezett összefüggésben és egybefoglalásban kapja az olvasó a leglényegesebb tudnivalókat, teljesen modern álláspontokról, elmondva miben minő új irányzatok léptek fel s mi azoknak a mai státusa. Mindent igen intelligensen, világosan mond az író, úgy, hogy annak, aki biológia iránt egyáltalán érdeklődni akar, e könyv igen kellemes olvasmány. Az lehet, hogy maguk a szakemberek sok ponton talán diskusszióba szeretnének elegyedni a könyv egyes fejtegetéseivel, de azt koncedálni kell, hogy az író ezekkel eleve számot vetett és úgy állítja oda ama bizonyos „határkérdéseit” a tudománynak, hogy az alatt megtalálja minden divergálás is a helyét.

Szerző ellen kifogásul csak az marad fenn, hogyha már a szociológusok számára készült ez a könyv első sorban, miért nem haladt a biológiával beljebb is a szociológiába. Hiszen annyi kérdése van a társadalomtudománynak, amiben a biológiára vár fontos szerep, hogy amikor valaki ily közel lép a szociológiához, ma már várni, hogy a kérdésektől ne tartózkodjék. Végre a szociológiában igazán az a fegőbb baj, hogy szociológusok egyes biológiai adatokkal felületes szimptomatológiákkal vagy szűk részletnézéssel természet-tudománykodó köntösbe burkolják általános újságszentenciáikat és azt társadalomtudománynak iparkodnak minősíteni. Holott az ilyen fél vagy negyed

tudásokat aztán igazán biológusoknak kellene megrostálni, akik biológiailag gondolkozni is tudnak.

Ugyannyira, hogy Schmidt Bélához egyenesen azt a felszólítást kell intéznünk, hogyha igazán előmozdítani akarja a társadalomtudományt, válassza folytatásul ez érdemes kis könyve után azt, hogy vizsgáljon meg a maga szigorúan objektív, tudományos biológiai szempontjaiból minden momentumot, amivel a szociológia a biológiába lép. Mert az bizonyos, hogy a szociológiának legnagyobb tudatlansága ezen a téren van. Ezért telhetőleg kerüljük is ezt a tért, ahol pedig kénytelen-kelletlen mégsem kerülhetik el, ott menten filozófiai okoskodások szövik össze-vissza. A helyzet úgyis az, hogy míg a szociológia kerüli a természettudományos gondolkozást, a természettudósok közül meg éppen olyan kiválóságok, mint De Vries, Haeckel, Hertwig ugyan határozottan hangoztatják, hogy csak a biológiával hatolhatunk bele a társadalom tudományos ismeretébe.

Schmidt Béla határozott hivatással bír arra, hogy ő legyen az, aki nálunk, az erős szociológiai mozgalmak között, a biológiát ne csak a határon képviselje.

I. Szociológiai elmélet (Társadalmi fejlődés, közgazdaságtan, jogbölcselet stb.) **Dános Árpád:** *Népszerű közgazdaságtan.* Budapest, 1911. Várnay és fia könyvnyomdája. 72 l.

Szerző — az előszóban — „rajongó hittel vallja, hogy a közgazdasági tudás fogja lecsendesíteni a közélet mai harcait”. E szempont vonul végig az egész könyvön, mely külön fejezetekben a termelés, fogyasztás, forgalom, jövedelemelosztás fogalmának nem a legújabb utakon való ismertetése. Külön rész foglalkozik a gazdasági élet hatásával a társadalmi és politikai életre, melynek egyetlen értékes megállapítását, hogy a történelmi időkben a harcokat és pusztulásokat gazdasági okok idézték elő, mintha szerző előtt is hallottuk volna már. Helyenként bizonyos szimpátia nyilatkozik meg a sorokban a modern munkásmozgalom iránt, a jövő útjait azonban a béke jegyében látja. „A munkaadó és a munkás érdekei egyébként is csak látszólag ellentétesek” vágja ki szerzőnk nagy merészséggel a befejező részben, a bizonyítékokkal azonban adós marad.

Eyth Max: *Lebendige Kräfte.* Sieben Vorträge aus dem Gebiete der Technik. Berlin, Springer. VI + 284 l.

Egy gyakorlati szakember mondja el gondolatait, melyek munkája közben a társadalmi és kulturfejlődés kérdéseit illetőleg benne életre keltek. Az összes előadások (költészet és technika, a víz a régi és az új Egyiptomban, a mezőgazdasági gépészet fejlődése Németországban, Angliában és Amerikában; a Cheopspiramis matematikája és természettudománya; belvízi hajózás és mezőgazdaság; egy fáraó a gőz évszázadában; a feltalálás bölcselete) nemcsak érdekes tények megfigyelésében gazdagok, hanem olykor meglepő világitásba helyeznek társadalmi viszonyokat és történelmi fejlődéseket.

Groth Otto & Bayer H. B.: *Politisch-wirtschaftliches Konversations-Lexikon.* Stuttgart, 1911. Levy & Müller. VII + 559 l.

A könyv voltaképp új kiadása a Normann-féle „Politisches Konversations-Lexikon-nak” (1892), s az a feladata, hogy minden műveltebb újságolvasónak

a politikai meg a gazdasági problémák iránt érdeklődőnek oly tömör és rövid kézikönyvet adjon, mely a nagy tudományos segédkönyvek használatát nélkülözhetővé tegye ott, ahol csak gyors és tájékoztató információk szerzéséről van szó. Különösen kisebb lapok szerkesztőségének akartak szerzők jó szolgálatot tenni.

Hobhouse L. T.: *Liberalism*. London, 1911. Williams and Norgate, 254 l.

Szerző, aki a londoni egyetemen a szociológia tanára és a *Morals in Evolution* szerzője, a liberalizmus, s különösen az angol liberalizmus történeti alapjait, s elvi tartalmát vizsgálja meg ebben a kis könyvben és arra törekszik, hogy a diszkreditált doktrínát új életre támassza. Ebből a célból az aktuális politika több irányának koncessziókat tesz, de a tan elvi alapjait alig szilárdítja meg merőben ideologikus fejtegetéseivel.

Lucke Charles E.: *Power*. New-York, 1911. The Columbia University Press. 316 l.

Szerző, aki a gépészmérnökség tanára a Columbia egyetemen, az e kötetben kiadott előadásaiiban azt a célt tűzte maga elé, hogy a társadalomban és az emberek életkörülményeiben azokat a változásokat tüntesse fel, melyeket a gép hozott létre. „A gépi üzem hatását könnyű elmondani és azonnal megérteni; de nem könnyű, ámbár sokkal fontosabb, kimutatni azt, hogy azok az emberek, akik a történekekért felelősek, hogyan gondolkodtak és dolgoztak és hogy minő dolgokkal s minő gondolkodásmóddal kell számolni azoknak az embereknek, akik a jövő haladásáért felelősek.” A sok ábrával díszített könyv fontos olvasmány mindazoknak, akik a kapitalista munkaszervezet és folyamat természetével s lelki együttjáróival foglalkoznak.

Pohle Ludwig: *Die gegenwärtige Krisis in der deutschen Volkswirtschaftslehre*. Betrachtungen über das Verhältnis zwischen Politik und nationalökonomischer Wissenschaft. 1911.

Mind sűrűbben jelentkeznek a német nemzetgazdaságtanban a szimptomák, melyek arra mutatnak, hogy a Schmöller és Wagner által megindított katederszocialista irány képviselői ma már nem tarthatnak számat arra az egyeduralomra, mely őket a tudományban még csak pár évvel ezelőtt is megillette. Az általuk megindított nagyszabású szociálpolitikai mozgalom nem maradt ugyan ellenzők nélkül, mert kétségtelen, hogy a munkásvédelem jelentékeny és gyakran súlyos anyagi terheket ró a vállalkozókra, kik ebben a megterhelésben a termelési költségek szaporítását látva, sohasem szüntek meg, minden újabb szociálpolitikai intézmény ellen tiltakozni és ellenfeleiknek tekintették a katederszocialistákat, azzal vádolván őket, hogy etikai és politikai célok által irányított szociálpolitikai követelmények felállításánál figyelmen kívül hagyják az egyetlen döntő tényezőt, a gazdaságosság elvét.

Amíg ez a harc csupán egy érdekcsoport harca volt, természetesen nem lehetett a nemzetgazdaságtanban válságról beszélni. Újabb időben azonban komoly es teljesen objektív tudósok, így Ehrenberg és Jul. Wolf hangoztatják ugyanezt a vadat mindnagyobb nyomatékkal a katederszocialistákkal szemben. Ezzel a kérdés bevonult a tudományba, s azt boncolgatja Ludwig Pohle is ki az agrárvámokról írt munkájával nem kis mértékben befolyásolta a német vámpolitika irányát.

Pohle szintén a katederszocialisták ellen fordul. Miért — veti fel a kérdést Pohle — van az, hogy míg a természettudományok egy organikus fejlődés képét mutatják, ahol elavulhat ugyan egy-egy tétel, de már a szerzett

ismeretek egy jövőbeli fejlődés alapját képezik, addig a nemzetgazdaságtan fejlődése az egymással teljesen ellenkező elvek uralma alatt áll. Az állami beavatkozás idejét, mely a merkantilizmus korszakát jellemzi, minden átmenet nélkül követi a legszélsőbb individualizmus s a tudományos elveket, melyeket az egyik nemzedék felépített, a másik sarokba dobja, hogy aztán a harmadik nemzedék ismét újraalkossa a tudomány épületét.

A tudományos felfogások e gyors változásának oka Pohle szerint az, hogy a nemzetgazdaságtan híjával van annak, amire minden tudománynak törekednie kell, az előítélet nélküli objektív kutatásnak. Míg a természettudományokban a tudós egyedüli célja csupán kísérletek alapján és teljesen objektív úton egy kauzális lánc segítségével eredményekre jutni: addig a nemzetgazdaságtanban ma csaknem kizárólag uralkodó katederszocialisták vizsgálódásukba beleviszik gazdaságpolitikai és etikai céljaikat is, e szempontból értékelik az egyes jelenségeket, s csak azokat az eredményeket méltányolják, melyek szociálpolitikai programjukat támogatják. Természetes, hogy az objektivitás e hiánya a kutatók legtöbbször nem öntudatos folyamat, ellenkezőleg: a katederszocialisták jelszava programjuk felállításánál „a köz érdeke”. zomban, hogy a köz érdeke egy adott helyzetben mit kíván, nem lehet úgy általánosan elismert elvből levezetni. Hogy mi a köz érdeke, egészen ellentétes módon bíráljuk el, aszerint, amint vagy a nacionalizmus vagy az individualizmus álláspontjára helyezkedünk. Minthogy pedig gazdaságpolitikai és etikai meggyőződések nem lehetnek állandók, mert azok a nacionalizmus vagy az individualizmus koronként váltakozó tartalmú jelszavából fakadnak, nem lehetnek e meggyőződések abszolút értékűek sem és csak természetes ennélfogva, hogy a tudományos eredmények is csak relatív értékkel bírnak mindaddig, míg azt bizonyos világfelfogás szemüvegén át vizsgáljuk.

A nemzetgazdaságtan eredményének relativitásához hozzájárul még az agitacionális elemnek a tudományba való bevonása. A katederszocialisták nem állanak meg a jelenségek megállapításánál, hanem a tudomány nevében a praktikus élet számára irányokat szabnak, befolyásolják a törvényhozás munkáját, szociálpolitikai meggyőződésüknek megfelelően s ennek érdekében a propagandától sem riadnak vissza. Tudva azt, hogy a szociálpolitika követelményei nemcsak gazdasági, hanem etikai és politikai meggyőződéseknek is az eredői, az a veszély áll elő, hogy a nemzetgazdaságtani vizsgálódás elfordul eredeti feladatától, a tisztán gazdasági összefüggések vizsgálatától.

E veszély meggátolására Pohle egyet proponál: „*die unpolitische Methode*”. Térjen vissza a nemzetgazdaságtan eredeti terepére, a szabadforgalmi gazdaság jelenségeinek vizsgálatához, irtson ki a vizsgálódásból minden politikai elemet, s ha a gazdasági követelmények felállítását, s a törvényhozás irányítását átengedi a publicisztikának, mely azzal hivatásszerűen foglalkozik, megtisztul a tudomány mindattól, ami „gefühlsmässig”. Csak így válhatik a nemzetgazdaságtan előítéletnélküli tudománnyá, s csak így nyerhetünk szigorúan tudományos eredményeket, melyeket nem kell minden évtizedben átfőrnünk. (Heller László.)

Verhandlungen des Ersten Deutschen Soziologentages vom 19.—22. Okt 1910 in Frankfurt a. M. Tübingen, 1911. Mohr, XH+335 l.

A német szociológiai társaság első kongresszusa többet, jobbat, érdekesebbet produkált, mint három nemzetközi kongresszus. A kötetet részletesen

kell ismertetni s azért itt csak az előadások címét említjük meg: Simmel: *Soziologie der Geselligkeit*; Tönnies: *Wesen und Ziele der Soziologie*; Sombart: *Technik und Kultur*; Ploetz: *Die Begriffe Rasse und Gesellschaft*; Troeltsch: *Das stoisch-christliche Naturrecht und das moderne profane Naturrecht*; Gothein: *Soziologie der Panik*; Voigt: *Wirtschaft und Recht*; Kantorowicz: *Rechtswissenschaft und Soziologie*. Minden előadáshoz sokoldalú vita fűződött. Külön kell még kiemelni Max Weber *Geschäftsbericht*-jét, amely a Társaság munkaprogramját ismerteti és okos magyarázatokkal kíséri.

III. Alkalmazott szociológia és szociálpolitika

Deutsch Ernő: *Közlemények a gyermekvédelem és a gyermekhygiéne köréből*. I. Budapest, 1910. A Társadalmi Múzeum kiadványainak 10. száma. Posner és Fia. 111 l.

A könyv a Társadalmi Múzeum értesítőjében megjelent cikkek összefoglalása. Külön fejezetekben foglalkozik a szerző az anyaság védelmével, a csecsemőhalandóság okaival, a csecsemő-kórházakkal és a csecsemők intézeten kívüli ellátásával. Tisztán látó szemre vall megállapítása a csecsemőhalandóság okaira nézve. „... ahol nagy a szegénység anyagiakban és műveltségben, ott bő a halál angyalának aratása, ahol jelét és műveltség honol, ott ritkábban szedi áldozatait.” A könyv záradéka a magyar gyermekvédelmet ismerteti. Persze itt már kissé vigyáz a hazára. Szerettük volna hallani véleményét itt is a gyermekek intézeten kívüli gondozásáról. Milyen az állam gyermekének sorsa a földhözragadt szegény parasztcsaládok otthonában? Ahol a csekély jövedelmi források mellett a nevelőszülő az állam által egy gyermekért fizetett havi 8—10 koronát, nyomorult helyzetéből folyólag csak új jövedelmi forrásnak tekinti. Az állam gyermekét pedig épúgy, mint a magáét csak kihasználható munkaerőnek tartja.

Jahrbuch der Freien Generation für 1912. 3. Bd. Brüssel, 1911. W. Schonteten, 128 l.

A 80-as években Ausztriában sok port fölvert anarchista mozgalom, amelynek hullámai akkor Budapestre is átsaptak, néhány éve föltámadt s Bécsben lapja és — úgy látszik — nem kevés számú híve is van. A mozgalomnak Pierre Ramus a vezetője s ő adja ki ezt a naptárt is, ugyanabban a szellemben, amelyben lapját igazgatja: erkölcsi alapon nyugvó, inkább szentimentális s a gazdasági harcokat is morális érvekkel igazoló anarchizmus ez. Mindazonáltal a naptár némely cikke alkalmas arra, hogy a forradalmi munkásmozgalom más irányairól is tájékoztassa az érdeklődőt. Ilyen elsősorban a bevezető krónika, továbbá: *An die Rekruten Frankreichs*; Brupbacher: *Aufgaben des Anarchismus im demokratischen Staate*; Nieuwenhuis: *Betrachtungen aus meinem Leben*; Kleinlein: *Der Syndikalismus in Deutschland*; Ramus: *Ein Brief über den Sozialisten Bund* stb. stb.

Marchetti: Olasz földmunkások és birtokosok szervezkedése. Zeitschrift für Sozialwissenschaft 1911. 6., 7., 8-9. számaiban és *Bolletino dell. Ufficio di Lavoro* 1911, 5. száma.)

Az 1870-79. évek nagy mezőgazdasági föllendülése folytán Amerika konkurenciája a terménypiacon a legerősebben a mezőgazdasági munkásság helyzetére hatott vissza. Ennek következményekén jelentkezik a munkásmozgalom, a szer-

vezkedés a 80-as évek elején hatalmas lendületet nyer és ereje a kollektív szerződésben nyilatkozik meg. De csakhamar beáll a stagnáció és a meglévő szervezetek is vagy feloszlanak, vagy alig élnek; a 90-es évek elején új lendület következik be, melynek azonban Crispi erőszakos politikája (körülbelül egy időben a magyar földmunkás-szervezkedés elfojtásával) véget vetett. A szakszervezeteket feloszlatták, az erőszak a munkásság részéről is erőszakot provokál, a 98—99-es években napirenden vannak a véres összeütközések a munkásság és a hatóságok között. Giolitti hatalomra jutásával a kormány politikája a munkásszervezkedéssel szemben megváltozik, a szervezkedés szabadságát az állam elismeri, a szervezkedés a mezőgazdasági munkásság körében fellendül, ez a munkaadókat meglepetésszerűleg éri, s így a munkafeltételek terén hatalmas eredményeket ér el. Többek között a munkapiacot teljesen hatalmába keríti. Természetesen csak Észak- és Közép-Olaszországban áll jól a munkásszervezkedés ügye, a dél e téren is elmaradt. Míg más államokban a földmunkás-szervezetek jelentősége a munkásmozgalmában csekély, Olaszországban a szervezett munkásság $\frac{1}{3}$ -át földmunkások teszik ki és szervezeteiknek vezető jelentősége van. Az ok az olasz földbirtokviszonyokban rejlik, az üzembrendszerben, mely még a bérlőosztályt is a tulajdonképpeni földmunkássággal egy táborba sodorja (feles kisbérlet, haramdos rendszer, ennél még önálló üzemvezető sem a bérlő). Oka a napszámosmunka túlnyomósága, ami a termelés eliparosodásának következménye. Valójában a napszámosok teremtették meg a mozgalmat és ragadták magukkal a munkásságot. Ők nem állanak a földbirtokos befolyása alatt, a földhöz mi sem köti, azon bizonyos szakmukát végeznek, azután máshová vonulnak, csoportosan szegődnek el, télen a városokban tartózkodnak, ott szocialisztikus eszmékkel impregnálódnak, stb. A szervezetek mostani szövetsége 1901-ben jött létre, ez évben már országos kongresszust is tartottak (704 liga, 152.122 taggal volt azon képviselve). A szövetség a legmagasabb szervezet, közbensők a tartományi szövetségek, a munkáskamarák. A szövetség tagjai nemcsak ellenállási ligák hanem a legkülönbözőbb célú egyesületek, p. szövetkezetek. Földmunkás-szervezet tagja lehet mindenki, aki mezőgazdasággal foglalkozik és több mezőgazdasági munkát végez, mint amennyit igénybe vesz (tehát kisparaszt is). A földmunkásság bére 1900 óta a Pó völgyében 50—80%-el, másutt 100%-al is emelkedett. A munkaidő ott nyáron $10\frac{1}{2}$, tavasszal és ősszel 9 óra, munkaidő csökkentése 1900 óta 1—2 óra. A kollektív szerződések egy vidéken azonosak, sokszor egész területben is. A kollektív szerződések gyakran tartalmaznak kötelező döntőbírói eljárásra vonatkozó rendelkezéseket. 1906-ban 350 földmunkássztrájk volt, 1907-ben 323, 1908-ban 257. A sztrájkok mindinkább hosszabb tartamúak és kiterjedtebbek lesznek, ami a földbirtokosok szervezkedésével hozható összefüggésbe. A bojkott és kizárás mind szokásosabb harci fegyverekké válnak. Szervezve 1910-ben 380.000 munkás volt, a nemzeti szövetség tagja 163.000. Az országos szövetség szerve, a kongresszus (évente ül össze) az igazgatótanács, a titkári hivatal.

Újabb irány a földmunkásmozgalmában az érdekelleték kiélesedése, ennek folytán szakadás a szoros értelemben vett munkásság és az önálló vállalkozók, feles bérlők között. A munkásság, hogy magának elegendő munkát biztosítson, a bérlési rendszer megszorítására törekszik, a feles bérlők pedig függetlenedni akarnak a drága munkaerőtől. Különösen Romagnában, ahol a földmunkásszervezet a legerősebb, tört ki az egyenlenség, a szervezetek

külön is váltak. Közvetlen okot a cséplőgépekre való jog kérdése szolgáltatott. Ha már túrnie kellett a munkásságnak gépek használatát, legalább odatörekszik, hogy e gépek az ő szervezeteinek tulajdonát képezzék s csak ezen gépek használtassanak a mezőgazdaságban, hogy így rendelkezék a munka felett. Ebből természetesen hatalmi kérdés lett, sem a bérlők, sem a birtokosok ebbe belenyugodni nem akartak. Kitört a harc, s tavaly egész nyáron folyt. A bíróság természetesen a konkrét esetekben a bérlőknek és birtokosoknak adott igazat, de ez a hatalmi kérdést el nem döntötte. (A *Huszadik Század* annak idején megemlékezett az e kérdésben kiküldött parlamenti bizottságról, kompromisszumot célzó, de nem sikerült javaslatáról.)

II. A földbirtokosok szervezkedése 1901-től datálódik, az 1907—8-as viharos esztendőkből igen megerősödött. 1910-ben 55 földbirtokos és nagybérlő egyesület volt 12.000 taggal. Néhány oly egyesület is van, melynek felesbérlők is tagjai. Ez egyesületek szövetsége a *Confederazione Nazionale Agraria* 6000 taggal, kiknek 280.000 hektár birtokuk van összesen. A harmadik országos kongresszusnak tett jelentés szerint az Agraria a munkaadó és munkás harmonikus együttműködését célozza és ennek útját a kollektív szerződésekben látja. Általában gazdasági kérdésekben nem nehéz a munkásokkal megegyezésre jutni. Nehézséget az elvi kérdések okoznak, amennyiben a munkásság az egész gazdasági rendszert megváltoztatni kívánja és ezért helyez oly nagy súlyt a mezőgazdasági gépekhez való jogra, abban a munkaeszközök kisajátításához vezető első lépést látja. A szövetség kölcsönös sztrájk-biztosítást, balesetbiztosítást szervezett, előmozdította a mezőgazdasági hitelintézetek ügyét is. A földbirtokellenes politika ellen is fellép, a földbirtokosság képviselőjét szervezi. Az *Agraria* célja alapszabályai szerint a tulajdonjog, az üzemi szabadság, a progresszív fejlődés érdekében egyesíteni a szövetséghez tartozó egyesületeket, az egyesületek támogatása a munkásság elleni súlyos elvi jelentőségű harcokban; együttes egyöntetű eljárás mezőgazdasági hitel szerzése érdekében, az általános gazdasági érdekek képviselőjének biztosítása a parlamentben, propaganda előadások és sajtó útján. Egyező célú egyesületek és szövetségek tagjai lehetnek az *Agrariának*, magánosok csak amennyiben nincs helyi szervezet és csak segédtagok lehetnek. Szervezet: a közgyűlés, 11 tagból álló igazgatótanács, 3 számvizsgáló, 3 békéltetőbíró. Minden tagegyesület egy képviselőt küld a közgyűlésre, a szavazatszám a tagegyesület járuléka szerint igazodik. Az *Agraria* a munkásigazgatással szemben a mezőgazdasági kisbirtok megteremtésén fáradozik. Altruista bank létesítését tervezi, mely parcellázás és annak finanszírozása útján a bérlőnek és felesnek a bérelt föld megvételét megkönnyítene, fölvételre hitelt nyújtana vagy szerezne, kisbirtokos mezőgazdasági szindikátusokat segítené, gép, vetőmag, trágya beszerzésére kölcsönt folyósítana, s egyéb módon is a kisbirtok keletkezését és megerősítését előmozdítaná. (S. K.)

Niederle Lubor: *La race slave*. Statistique. Démographie. Anthropologie. Paris, 1911. Alcan. XII + 231 l.

A nevezetesebb szláv fajok statisztikai, néprajzi és antropológiai leírása és a szláv egység szempontjából való vizsgálata. Leírja az oroszokat ellenérveket, szerbeket, cseheket, tótokat, szlovéneket, horvátokat, bulgárokat s földrajzi elhelyezkedésükre igen nagy tekintettel van a már említett szempont miatt.

Ostrogorski M.: *La democratic et les partis politiques.* Nouvelle edition refondue. Paris, 1911. Calmann = Levy, XVI + 728 l.

Jó néhány éve, hogy Ostrogorski nagy munkája, amelyet teljes joggal hasonlítottak a politikai irodalom klasszikus termékeihez, Montesquieu, Tocqueville, Bryce munkáihoz, első kiadásban megjelent. Elterjedésének erős akadálya volt nagy terjedelme és csak örülni lehet, hogy a szerző az új kiadást nemcsak átdolgozta, hanem tetemesen megrövidítette, összesűrítvén fejezeteket és elhagyván a csak tudományos kutatót érdeklő másodrendű tényeket és idézeteket. Ennek ellenére beledolgozta az angol amerikai politika újabb jelenségeit, úgy hogy az új kiadás, bár rövidített, mégis bővített és nagy hasznára lesz a teljes kiadás tulajdonosainak is.

Schumann Fritz und Richard Sorer: *Auslese und Anpassung der Arbeiterschaft in der Automobilindustrie und einer Wiener Maschinenfabrik.* Leipzig, 1911. Duncker & Humblot, 257 l.

E folyóirat idei 8—9. számában ismertettük a *Verein für Sozialpolitik* nagyszabású vizsgálatának első két kötetét. Most jelent meg a III. kötet első fele, amelynek két szerzője már értékesíthette Marie Bernays munkájának eredményeit, főként módszerét s ezért külön munkát nyújt, mint a II. kötet munkatársai. Az első dolgozat a stuttgarti Daimler-Motoren-Gesellschaft 1700 munkást foglalkoztató gyárából vette anyagát. Legérdekesebb eredményei többnyire megerősítik Bernays megállapításait. A munkás nagyatyja révén többnyire a kisparaszti vagy kézművesosztályból származik, apja révén inkább kézművesektől. Helyileg leginkább a faluról és a kisvárosból. Túlnyomóan a népiskola az ismeretek egyetlen forrása. A szakiskolának kedvező hatása a keresetre nem volt megállapítható. A munkás technikai érdeklődése csekély. A katonai alkalmasság és a felekezet a keresetre úgy látszik nincs befolyással, ellenben erős a származási helyé: a nagy- és középvárosi többit keres, mint a falusi és kisvárosi. A korral fogy a keresetképeség. A legmagasabb teljesítő képességet a 35. év körül érik el; a 45. év után már nehezen talál a munkás alkalmazást. Az akkord-munka hatása a testi és szellemi igénybevételre félreismerhetlen. A pályaválasztásról, az életéről, a jövőről a munkások igen pesszimiztikusan vélekednek. Ezeket az eredményeket sok tekintetben — ha nem is mindenben — megerősíti a másik dolgozat, amely egy bécsi gépgyár munkásainak viszonyait kutatta; különösen érdekes ez azért is, mert a bécsi gyárban németek, csehek és egyéb nemzetiségűek (magyarok is) dolgoznak s a szerző a nemzetiségnek a munkateljesítéssel, munkakedvvel, keresettel stb. összefüggését sem hagyta figyelmen kívül. Megállapítja például a tanult munkások átlagos órabérét nemzetiség szerint; íme:

Anyanyelv	Órabér (fill.)
Német	58
Cseh	62
Egyéb szláv	52
Magyar	55

Különösen érdekes, hogy a bér fordított arányban áll a „szorgalommal”:

Anyanyelv	Átlagos szorgalomjegy
Német	1,5
Cseh	1,3
Egyéb szláv	2,4
Magyar	1,7

Nem jelentőség nélkül való, hogy egyedül a bécsi kutató állapíthatta meg, hogy a munkások meglepően sok jó könyvet vallottak kedvenc olvasmányuknak. „Sok jó természettudományi, történeti, mechanikai és gépészeti, úti stb. könyvön kívül kedvenc írójuknak öregebb és ifjabb munkások igen gyakran „a klasszikusokat” jelölték meg.” Heine különösen népszerű, mellette Anzengruber, Ganghofer, Rosegger, Tolstoj, Zola stb. „Egy szóval, a munkásság zöme magasabb szellemi színvonalon áll, mint a bécsi kispolgárság széles rétegei. Ezen a téren a népművelő egyletek, népszerű egyetemi tanfolyamok, népkönyvtárak, kivált nagyszerű Zentralbibliothekunk igen áldásos hatással voltak.” (257.). Valóban, a Zentralbibliothek nagyszerű intézmény. (Sz. e.)

IV. Általános és gazdaságtörténet

Kovalevsky Maxime: *La France économique et sociale a la veille de la Revolution.* Tome II. Les Villes Paris, 1911. Giard & Brière. 320 l.

A forradalom előtti francia vidéki állapotok megvizsgálása után, ebben a második kötetben az orosz szociológus a városok helyzetét tanulmányozza. Franciaország ebben az időben mezőgazdasági ország volt és az ipar, céhekbe tömörítve, a lakosságnak csak csekély részét képezte. Ezek a céhek a városokban igen erősen voltak szervezve és az oda való belépés nagyon meg volt nehezítve. A monopólium felé való törekvés nagyon energikusan nyilvánult. De már a XVIII. század küszöbén a munkások is szervezkednek a munkaadó szervezetekkel szemben, sztrájkolnak és a kormányt nyugtalanítják. Úgy a legények küzdelmé, mint a kormány beavatkozása a céhek lazítására vezet. A nyomor a városokban általános s a veszedelmet senki sem titkolja. A szabad verseny szálai egyre szövevényesebbekké lesznek és a céhek régi szervezete egyre nehezebben tartható fenn. Az igen kiterjedt protekcionizmus dacára a mezőgazdasági és bányászati ipar alacsonyrendűsége az ipar általános hanyatlására vezet. A kézimunka fokozódó drágasága csak fokozza a gazdasági élet nehézségeit. A szabadcsere rendszere 1786-ban már későn jön. A francia ipar nem bírja ki a fejlettebb, tőkében és gépekben gazdag, az állami ellenőrzéstől szabadabb angol ipar versenyét. A francia ipar tönkre megy az állami reglementáció, a szertelen fiskalítás túlzásai folytán. Egy függelékben szerző újabban gyűjtött anyaga segítségével ismételtén megvizsgálja azt a kérdést, ha vajon a falusi néposztályok anyagi helyzete a forradalom küszöbén javult vagy rosszabodott-e?

Ministère de l'agriculture: *Dix ans de credit agricole (1900—1909).* Paris 1911. Imprimerie Nationale, XXX + 477 l.

A francia mezőgazdasági hitelt három jellemvonás különbözteti meg: 1. személyes, nem tárgyi. 2. decentralizált: nem az állam vagy egy központi bank adja, hanem helyi szervek igazgatják, községi szövetkezetek, melyeknek maguk a kölcsönvevők a tagjai. A szomszédok és a társak ellenőrzik így a kölcsönvevőt. 3. olcsó 3,5% száztóli mellett. A gazda nem fizet többet a pénzért, mint a kereskedő vagy iparos. Az uzsora rákfenéjét kiküszöbölték mely oly sokáig pusztította a francia falukat is. Ennek a hitelszervezetnek kiépítésében a legnagyobb jelentőségű egy 1897. törvény, mely szerint az állam azokat az összegeket, melyet a *Banque de Francé*-től privilégiuma megújítása fejében fog kapni, a mezőgazdasági hitel tőkeszükségletének fedezésére fogja fordítani. (Kezdetben a községi

takarékpénztárak tőkéjük és jövedelmük egyötöd részét fordíthaták erre a célra.) Ez a rendelkezés egyszer és mindenkorra 40 milliót és évenként legalább két milliót juttatott a mezőgazdasági hitel táplálására. A helyi mezőgazdasági hitelszövetkezetek országrészekként vannak csoportosítva. (*Caisses regionales de credit agricol mutuel*). Ezek látják el a helyicsoportok hitelszükségleteit. Egy-egy csoport tényleg befizetett alaptőkéjének négyszeresét kaphatja hitelbe.

E hitelszövetkezetek mellett a mezőgazdasági termékek termelését, átalakítását és értékesítését célzó szövetkezetek is elterjedtek. Egy 1906-ból való törvény megengedi, hogy ezek a szövetkezetek igénybevehessék a *caisses regionales*-nak nyújtott állami támogatásokat. Ez egy kollektív és hosszúlejáratú hitel, mely olykor 25 évre szól. 1910-ben arról is történt gondoskodás, hogy kisgazdák egyénileg is részesülhessenek 15 évre szóló hitelben oly összegekért, melyek nyolcezer frankot nem haladnak meg, s melyek kisüzemek szerzését vagy átalakítását célozzák.

A törvényhozás munkája nem maradt papiroson, 1909 végén az állam által nyújtott kölcsönök meghaladták a 105 millió frankot. Létezett ebben az időben 97 regionális és 3150 helyi mezőgazdasági hitelszövetkezet. A regionális szövetkezet nem esik mindig a départementokkal egybe, ellenben a lokális szövetkezet csaknem mindig a községgel. Minthogy Franciaországban 36.000 község van, mezőgazdasági szövetkezet alig egy tizedrészükben működik. De van 350 olyan mezőgazdasági hitelintézet, melyek nem tartoznak az államilag támogatott szervezethez.

A mezőgazdasági szövetkezetek közül 126 vette igénybe a hitelszervezetet és pedig 53 tej-, sajt- és gyümölcszövetkezet; 36 szőlő- és olajszövetkezet; 12 pálinkafőző-, 15 cséplő-, 10 vegyes szövetkezet. Ezek körülbelül 40 millió frank kölcsönt vettek igénybe. A francia mezőgazdasági hitelt csak a német előzi meg, ahol 1907-ben 13.700 mezőgazdasági hitelszövetkezet volt 1,750.000 taggal és 207 millió márka tőkével.

A kötet a legrészletesebben közli az összes francia hitelszövetkezetek mérlegét és számadásait, úgy hogy a kötet a francia mezőgazdasági hitelügy teljes repertóriumának tekinthető.

Seitmann Rezső: *A német politikai pártok története.* Budapest, Pallas. 1911. 95 l.

Olyan szükségletet elégít ki ez a munka, mely lépten-nyomon érezhető volt azoknál, akik a német belpolitikai eseményekkel a mieinkkel való párhuzamban írtak vagy beszéltek. Való az, amit a munka szerzője mond az előszóban, hogy a német politikai pártokról szóló összefoglaló munkák egyike sem tárgyalja azokat fejlődésük szerint, s nem mennek túl a legfrissebb programok ösmertetésénél. Tulajdonképpen való pártmozgalmak csak a 40-es évek végéig keletkeztek; innen indul ki a pártok története: az 1848. két nemzetgyűlés pártjainak történetéből. Egyenként kíséri napjainkig a volt, s a megmaradt pártokat: a konzervatív, a liberális, a centrum, nemzetiségi pártok, s a szociáldemokrata pártokat. Aki a pártok beléletének, s a programok alakulásának kézzelfogható tényeit, s ezek egymásutánját keresi, megfogja találni a könyvben, de semmiestre sem fogja megtalálni e változások okát, a külső vagy belső kényszert, mely csak a társadalmi és politikai összefüggések keresése alapján lehet világossá. Az is kár, hogy ezt a helyes beállít-

tást, amit pl. a szociáldemokratapárt történetének bevezetésénél jó forrásból merítve meg tudott adni, nélkülözünk kell a többi pártok keletkezésének történeténél. Mégsem fogja tudni nélkülözni az, aki nagyobb apparátussal fog majd egyszer a dologhoz, s még azt is eszünkbe juttatja, hogy a politikai pártok történetét idehaza is meg kellene írni.

V. Társadalmi, politikai és egyéb aktuális kérdések

Aczél Gáspár: *A szabadkőművesség titkai.* Budapest, Márkus-ny., 1911. 128 l.

Azokban a napokban született ez az eleven és mélyenjáró könyv, mikor a sajtóban és parlamentben a társadalmi és politikai retrográdok kart karba fűzve akartak terrort rendezni azok ellen a nemzetrontóknak bélyegzett magyar szabadkőművesek ellen, akiknek sikerült a népjogok harcában ügyes taktikával kellemetlen perceket szerezni a nagybirtok prókátorainak. A szabadkőművesség körül fölgűrűzött kulturális és társadalmi mozgalmakat a füzet abból a csirából származtatja, amely mint évszázadokon át folyton tartó ellentét a vallásos és tudományos világnézetek mélyén meghúzódik. A 17. és 18. század természettudományi fölfedezései, melyek hamarosan forradalmasították a politikai és társadalmi ismeretköröket is, a szabadkőműves műhelyekben szűrődtek le s asszimilálódtak, s itt váltak a 19. század mozgalmainak kovászaivá.

Futólagos, de lényegében kimerítő leírásban kapjuk a világ szabadkőművességének történetét, de a magyar vonatkozások különös érdekességűek. Az egyik az, hogy első szabadkőműves páholyaink a városi német polgárok köréből toborozták tagjaikat, s hogy e páholyok munkája elaludt, annak aligha oka egyedül az, hogy II. József és I. Ferenc politikája nem kedvezett nekik, mint inkább az, hogy a városi polgárság gazdasági súlyban a Mária Terézia alatt életbeléptetett tiltó vámrendszer hatásai nyomán egyre csökkent, s politikai jelentőségét teljesen elveszti. Jellemző, hogy az 1795-ben szétszórt magyar szabadkőművesség, melyet Kazinczy hiába próbált egyesíteni, 1848-ban csak röviddel Windischgräetznak Pestre való bevonulása előtt tudott magáról élet-jelt adni, s hogy az egész reformkort, s a 40. évek országgyűlési küzdelmeit rossz álmok nélkül aludta végig. Csak természetes, hogy az 1867 utáni állami konszolidálódás újra megeremti a szabadkőművesi életet Magyarországon, s hogy ezen belül ugyanolyan átalakulások mennek végbe, mint az ország közéletében magában, amelyet az egyházpolitikai harcok idején tanúsított állásfoglalások az általános választójog, szekularizáció, felekezetenélküli állami népoktatás követelései eléggé érthetően dokumentálnak. Kár, hogy a füzet óvatosságból szótlánul hagyta a legutolsó 10 év szabadkőműves eseményeit, s a homloktérben álló társadalmi ellentétek dolgában a mai szabadkőművesség szerepét és elhelyezkedését illetően messzebbre menő információt nem adott. Mindenesetre érdekes azonban ez a megállapítása — szemben a szabadkőművességet ért fenekedő támadásokkal — hogy míg nyugati országokban, ahol az osztályharcok nem oly élesek és kegyetlenek, mint nálunk, s a kulturális érdekek számonkérése mélyebb rétegekben él, a szabadkőművesi munkát megbecsüléssel honorálják, addig nálunk, ahol mindezek nincsenek meg, könnyű a közvéleményben izgatott kíváncsiságot felkelteni, s a gyanúsítások özönét rájuk zúdítani.

Buisson, Ferdinand: *Le vote des femmes*. Paris, 1911. Dunod & Pinat, 356 l.

A kiváló francia parlamenti férfiú, az általános választójog bizottságának elnöke nagy tanulmányt szentel a nők választójogának. Részletesen ismerteti a női szavazat előzményeit Franciaországban és mindazokban az országokban, melyekben utat tört magának akár a helyi autonóm életben, akár az országos választásokban. B. anachronismusnak tartaná a vitát ma ott felvenni akarni, ahol Condorcet, Stuart Mill vagy Laboulaye elhagyták. A nők szavazata immár nem absztrakt filozófiai kérdés, hanem a legközelebb megoldandó feladatok közé tartozik. Sőt ma már gyakorlati megvalósításáról sem lehet azt mondani többé, hogy kivételes jelenséggel állunk szemben. Ellenkezőleg a női választójog egy törvénytyszerűség erejével halad előre. „Franciaország megkésett e téren. A civilizált világ nagy többsége meghaladott bennünket és a nevetők nem a mi oldalunkon vannak. Nemsokára magunkra maradunk, legfeljebb Spanyolország és Törökország társaságában.” Érdekes táblázat, mely a női választójog sikereit országoként és kronologikus sorrendben tünteti fel.

De la Grasserie Raoul: *Systemes électoraux des différents peuples*. Paris, Alcan, 1911. 360 l.

Az egyes államok választójogának rendszeres feldolgozása ez a könyv, amellett az egyes kérdések körül felmerült vitákat behatóan ismerteti. Az arányos képviseletre vonatkozólag egy új rendszert ajánl, mely mellett a mai kerületi beosztás megmaradna, de a szavazatok az egész országban összeszámtatnának, s a különböző pártok között ezen összegezés alapján osztatnának fel a mandátumok; egyes vidékeken az arra eső mandátumokból az egyes pártok annyit kapnának, amennyi az illető pártra azon a vidéken leadott, s az egész országban leadott szavazatok aránya alapján a pártot ott megilleti, s az egyes vidékek jelöltjei közül azok kapnák az illető pártra és mandátumokat, akik a legtöbb szavazatot nyerték, de országos jelölteként az egész országban leadott szavazatok beszámítatnának. A választójog két elemet foglal magában: bizalmi elemet és az ügyek vitelének közvetett befolyásolását. Utóbbi ismét a politikai eszmék, az érdekek és a területi, faji érdekek képviselete lehet. A választójogban a szám, a súly és a mérték kérdése a fontosak. Első problémája a többségi vagy arányos képviselet, másodiké a választóképesség, a census stb. A harmadiké a közvetlen vagy közvetett választás, a területi, az osztály vagy rendi képviselet, a mandátum imperatívum, a mandátum tartamának kérdése, stb. A könyv második része a választási eljárást tárgyalja a listák összeállításától kezdve a különböző szavazási módokig. A két utolsó fejezet a választási rendszer fejlődésével foglalkozik. Kiinduló pont a nép közvetlen uralma, azt követi egy szelekciónális rendszer, melynél a népet a közügyekre semminemű befolyás sem illeti meg, legalább is azon ügyekre nézve, melyeket a kiválasztottak intéznek el. De csakhamar annak helyébe lép a képviseleti eszme és a megbízás igen könnyen imperatívúvá válik. Erre következnek a referendum. A belső fejlődés a választójog kiterjesztése, a nők választójoga ma már csak az idő kérdése. A képviselet elve mindinkább előtérbe nyomul, míg a kiválasztódásé háttérbe szorul. A mérlegelés elve helyébe a szavazatok megszámlálása lép; a választás kezdetben közvetett volt, most egyenessé válik, de a jelölő-bizottságok a választók s jelöltek közé ékelődnek. A választókerületek kezdetben igen kicsinyek voltak

mindinkább növekednek; a mandátum kezdetben ingyenes, most már úgyszólván mindenütt fizetik a képviselőket; a szavazás nyilvános volt, most mindjobban biztosítják a titkosságot. A könyvben elég nagyszámú ténybeli tévedés van, s a fent ismertetett fejlődési teória is igen kevésbé igazolva.

(S. K.)

Fischer, August: *Die modernen Kolonialstaaten und ihr heutiger Bestzustand.* Wien und Leipzig, 1911. Holder XII + 180 l.

Most, mikor a nagy kapitalista államok gyarmatpolitikája és gyarmatosító törekvései egyre nagyobb szerepet játszanak a világtörténelemben, ez a kis, nagyon világos és áttekinthető könyv jó szolgálatokat fog tenni mindazoknak, kik korunk aktuális kérdései iránt érdeklődnek. A kolonizáció múltjára vonatkozó legfontosabb adatokat, valamint a gyarmatos államok birtokállományára, kereskedelmi forgalmára, vasúti térképére vonatkozó legszükségesebb tudnivalókat mind együtt találja az olvasó. A könyv szerzőnek a bécsi kereskedelmi múzeum exportakadémiáján tartott előadásai után készült.

Gonda József: *Semper idem.* (Rovások, feljegyzések, meglátások, impressziók, kritikák.) Előszót írt hozzá: Ignotus. Tevan Adolf kiadása Békéscsabán, 1912. 252 l.

Az utóbbi évekbeli magyar irodalomnak sok termékén ütközik ki kisebb-nagyobb mértékben társaságunknak, folyóiratunknak s az általuk képviselt és propagált nyugateurópai eszmeáramlatoknak hatása. A magvak, melyeket elvetettünk s ápolgattunk, kikeltek s most kezdenek értékesebb gyümölcsöket teremni. Ezek közé tartozik a Gonda könyve is. Egy nagy alföldi városban csaknem izoláltan élő, progresszív gondolkodású kultúr-embernek olykor pesszimistikusan kesergő, olykor lelkesen kitörő gondolat- és léleknyilvánulásait találjuk a könyvben: „Szépség, bűn, mámor, életharc, az egyéniség küzdelme a tömegakarattal, az új morál és hamis, kendőzött erkölcs, a porba görbedt rút megalázkodás s a régi bálványokat döngető új istenek, új elméletek megismerése, az új hitek, hangok, evolúciók, támadások és szimbólumok s a régi kadavereken végzett boncolások eredményei, ahogy végigrezegtek a lelkemen, meggyőződést váltottak ki onnan s filozófiát adtak.” Alig olvastunk még írótól ily találó önjellemzést. Tényleg boncolgatások az 5 egyes cikkei, a progresszív világfölfogás bonckésével. S kése biztosan vág a kijelölt irányban. Kadavereket boncol ugyan, mint ő maga mondja, de azért, hogy tanítson rajtuk, általuk, tanítsa az élő szellemi kadavereket, akik körülveszik s akiknek a rövidlátása fáj neki. Hogy milyen kérdések foglalkoztatják (néhány belletrisztikai és művészeti tárgyon kívül), arra elég lesz a kötet egy pár darabjának címét felsorolni: *Itt élnek, halmad kell* (kis rajz a családjától búcsúzó, kivándorló magyarról); *A magyar ugar*; *A Szőke Jenő bűne*; *Modern Dózsa Györgyök*; *Skiccek fejekről* (Ady Endre, Garbai Sándor); *Kristóffy redivivus*; *Utópia-e a köztársaság*; *A Zsilinszkyek jogos (?) védelme*; *A jövő feladatai* stb. Gondolkodó embernek való, egy új szellemi és erkölcsi perspektíva megértésére és demonstrálására alkalmas tárgyak, ügyes, hajlékony tollal, kifejező és érző nyelven megírva.

Legányi Gyula: *Szociális átalakulás.* Korrajz a huszadik század elejéről I. Debrecen, 1911. Debrecen sz. kir. város könyvnyomda-vállalata. 12 l.

A demokrácia vajúdásának ismertetése Magyarországon. Egyik oldalon a Tisza Istvánok jajveszékeltése: veszélyben a haza, veszélyben a magyarság és értelmiség, mert itt a demokrácia. Másik oldalon a radikális polgárság és

szocialista munkásság, „tehát a népnek két legerősebb oszlopa, s a fizikai és értelmi erőnek nagyobbik fele”. E két ellentétes erő eredőjében látja szerzőnk az átalakulás útját, szükségesnek tartja a Justh-párt és a szocialisták szövetkezését az általános választójog kivívására, mert így válik két pártra az ország: haladókra, maradókra. Mindenkinek színt kell vallani: a selejtesebb vagy értékesebb elemekhez tartozik-e? Az a lelkes szeretet, mely szerzőnket a nyilvánosság előtt való szereplésében az ország demokratizálása iránt eltölti, jelenik meg e könyvében is.

Paquet, René: *Expose théorique et pratique de la représentation Droportionnelle, suivie dun resume historique.* Paris, 1910. Riviere & Co. 87 l.

A brosúra címe jól megmondja célját, ami az anyagot illeti. A könyv egy belső címe még hozzát teszi: *la justification en droit et en fait de la R. P.* ami irányáról is felvilágosít.

Reinach Joseph: *Contre l'alcoolisme.* Paris, 1911. Fasquelle. 346 l.

Az alkoholizmus és a szeszestalt kimerő helyek kérdését s a legújabb, törvényjavaslatokat ismerteti s az ezek érdekében tartott beszédekkel együtt. Az antialkoholizmus mai állapotára nézve érdekes dokumentumul szolgál.

Rutter W. P.: *Wheat-growing in Canada, the United States and the Argentine.* London, 1911. Adam and Charles Black. 315 l.

Annál a nagy jelentőségnél fogva, mellyel mezőgazdaságunkban a búzatermelés bír, ez a monográfia méltó a magyar szakemberek figyelmére, mert úgyszólván repertórium a mindazon földművelési, piaci, raktározási, értékesítési, szállítási s egyéb viszonyoknak, melyek a búza termelése és értékesítése körül fontossággal bírnak. Sok összehasonlító táblázat és kimerítő bibliográfia még használhatóbbá teszi a művet.

Zsilinszky Mihály: *A római katolikus autonómiáról.* Budapest, 1911. Hornyánszky Viktor cs. és kir. udvari könyvnyomdája. 45 l.

„E dolgozat célja, hogy az úgynevezett katolikus autonómia címe alatt ismert egyházpolitikai nagy kérdések tisztáztassanak és a tökéletes jogegyenlőség, viszonzosság és testvériség alapján mielőbb megoldassanak.” írja a vallás- és közoktatásügyi magyar minisztérium volt államtitkárja. A katolikus autonómia hierarchikus szervezet és római fenhatóság alatt — Deák Ferenc szerint is — fából vaskarika. A katolikus főpapság harca az autonómiáért, mint 1848-ban, úgy ma sem más, mint eszköz arra, hogy az állami eredetű katolikus vagyon tulajdonjoga kizárólagosan az egyházat illesse meg. A hazai protestánság egyik vezető emberének szájából rendkívül érdekes „elnyomott” katolikusaink vágyainak ily objektív ismertetése. Aligha hajlanának ők szerző ajánlatára, hogy nemcsak a tökéletes jogegyenlőség és viszonzosság, hanem az osztó igazság alapján is, cseréljék fel mai helyzetüket minden tekintetben az irigyelt protestánsok szabadságával és államjogi helyzetével. Az érdekes könyvre még visszatérünk.

FOLYÓIRATSZEMLE

Correspondenzblatt der Generalkommission der Gewerkschaften Deutschlands. 1911 december 9. Statisztikai mellékletközöl, mely a Német-birodalomban 1910-ben megkötött tarifaszerződéseket ismerteti. Az érvényben levő tarifák száma 1910 végén 8293 volt, ezek 173.727 üzemet öleltek fel, melyek 1,361.086 munkást alkalmaznak; azelőző év megfelelő számai a következők voltak: 6578—137.214—1,107.478. Az osztályharc alapján szervezett munkások közül 499.555-nek tarifa szabályozza a munkaviszonyait. A magasabb munkabérek és rövidebb munkaidőt tartalmazó tarifák egyre szaporodnak. A tarifaszerződések leginkább a kis- és középüzemekre szorítkoznak.

Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich. 25. évf. 4 sz. *W. Mitscherlich* a németbirodalmi lengyel-ség gazdasági előnyomulásáról szólván, tévesnek mondja azt a felfogást, hogy a lengyelek tartani tudják magukat és kimutatja, hogy 1895—1907 éveket illetőleg a német kereső lakosság javára 3-4%-os és az 1882-1907 évi ciklust illetőleg 3,6%-os eltolódás észlelhető. Tehát az ellenkezője áll annak, amit „általában hallani, nem a lengyelek nyomulnak előre Posenben 1882 óta, hanem a németység gyarapszik évről-évre emelkedő mértékben. A német lakosság munkás eleme percentuálisan állandóan gyarapodott, míg a lengyel alig tudott megmaradni 1882-iki állapotában. — *E. Bischoff* a munka lélektanáról ír értékes analízist. — *Wenckstern* sokat ír és tetszetős formában a vállalkozó és munkás egymáshoz való viszonyáról korunk államában és társadalmában; modern munkásjog megeremtését kívánja, de új vagy érdekes eredményre nem jut. — *Heiss* jó kis monográfiáját adja a sárga munkásmozgalomnak. Definíciós kísérletek után kimutatja, miként teremti meg előfeltételeit a sárga mozgalomnak egyrészt a munkaadózszövetségek megerősödése és az új kizárási taktika, a szakszervezeti vezetők tekintélyének a radikális szocialisták által való aláásása. Bemutatja a francia és német sárgákat, programjukat, statisztikájukat, irodalmukat, szerveiket és a róluk uralkodó különböző felfogásokat.

Kampf. 1911 december. *Otto Bauer* a keleti forradalmak lényegét ismerteti. A tőke bevándorlása ezekben az országokban nemcsak a gazdasági, hanem a régi vallási viszonyokat is megbolygatta, melyeknek megreformálására a nyugati kultúrával érintkező intellektüelek törekcsenek. A lefolyt, a folyamatban levő és a most kibontakozó forradalmi mozgalmak nemcsak politikai, hanem vallási reformmozgalmak is. A keleti államokban ma körülbelül ugyanaz történik, ami a reformáció idején Európában történt, csak hogy keleten már fejlettebbek a gazdasági viszonyok. E forradalmi mozgalmak közül a perzsa a legfejletlenebb, az indiai a legfejlettebb gazdasági viszonyok közepette játszódik le. Ha az európai hatalmaknak sikerülne is megakadályozni a forradalmi mozgalmak diadalát, a gazdasági fejlődést és a vallási újalakulást semmiesetre sem akadályozhatják meg, ennek azonban újabb és hatalmasabb forradalmi mozgalmak kialakulása lesz a következménye.

Die Konjunktur. December (13 száma.) A szerkesztő *Calwer* az 1911-diki gazdasági éven tekint végig és kutatja mérlegét. Nem arra kíváncsi, hogy a termelési eredmények összessége minő volt, hanem hogy miként oszlott meg és minő a részesedése a különböző termelő és disztribuíáló csoportoknak, milyen volt a jövedelemalakulás és mi jut a keresőképességre mint fogyasztókra? Ezek volnának azok a kérdések, amelyekre felelni kellene

de amelyekre még megközelítő pontossággal sem lehet válaszolni, mert a felvételek nem célszerűek.

Köztelek. 1911 december 13. *Konkoly Thege Sándor* egy rigai statisztikusnak, *Schneider dr.-nak* a könyve nyomán ismerteti a világ műtrágyatermelését és műtrágyafogyasztását. Érdekes adatai újabb bizonyosságot szolgáltatnak, hogy a világ mezőgazdasági termelése a műtrágyák használatával általánosan még óriási mértékben fokozható. Belgium, amelynek legnagyobb átlagtermései vannak, a területegységről az összes országok között 100 hektár gazdaságilag használható területen 2455 kg foszforsavat használ fel szuperfoszfát, thomassalak, foszforit és guanó alakjában, Német-, Francia-, Angol- és Olaszországok átlagos fogyasztása 900 és 1200 kg között váltakozik, Ausztriáé 326 kg, az Egyesült-Államoké 267 kg, Magyarorszáé 91 kg, Oroszorszáé 19 kg. A kálifogyasztásban Németország vezet 820 kg.-mal, Magyarország fogyasztása pedig 12 kiló, Belgium nitrogénfogyasztása 1045 kg, Magyarország pedig szerény 4.8 kilóval szerepel a jegyzékben. Ezek a számok megmutatják, hogy milyen óriási mértékben fog még emelkedni a világ műtrágyatermelése és fogyasztása, következésképpen a világ egész mezőgazdasági termelése, ha Magyarország, Oroszország és az Egyesült Államok műtrágyafogyasztása utói fogja érni Belgiumot és Németországot.

Ugyanaz. 1911 december 20. *Koppély Géza* a száraz művelésnek: a *dry-farming*-nak előhaladásáról számol be. A hatodik *dry-farming* kongresszuson, melyet Colorado-Springsben tartottak 1911 október 16—20 között, tizenkét idegen ország volt képviselve, a legközelebbit pedig már az Egyesült Államok területén kívül, a kanadai Lethbridge-i kísérleti állomáson tartják, ahol az állomás jelentése szerint száraz műveléssel egy hektáron 48 hl. búzát, 76 hl. zabot, 50 hl. árpat és 124 hl. (?) burgonyát termesztettek. A *dry-farming* győzelmes előnyomulása elhallgattatja a hitetlenkedőket. Egy amerikai tudós *Widtsoe*, az utahi főiskola elnöke, fanatikus lelkesedéssel írja: „Ifjúkorunk teljében irigykedve gondoltunk a régi nagyságokra: Columbusra, Balboára, Escalante atyára. Nekünk erre nincs szükségünk, mert a nem öntözött és nem is öntözhető sivatag meghódítása ép olyan alkalmat biztosíthat számunkra, mint egykor az új birodalmak nyitottak feltalálóiéknak. A sivatagot meg fogjuk hódítani.” *Grégoisenak*, a gembleuxi vegykísérleti állomás igazgatójának véleménye szerint pedig Amerikának $\frac{1}{3}$ -a, Európának és Ázsiának több mint a fele, az egész északi és déli Afrika és Ausztráliának belső területei mind jelentékeny haszonra tehetnek szert a *dry-farming* eljárásból.

Ugyanaz. 1911 dec. 24. A **Köztelek** karácsonyi számában *Kerpely Kálmán* a sülyesztett sorvetéssel végzett kísérleteiről számol be. Az egész eljárás a Zehetmayr-rendszerű gépekkel történt, mint ismeretes ugyanazon alapelvek szerint, amelyeket *Demcsinszki* alkalmazott nagy eredménnyel a kistüzemben. A vetőgép 16,5 cm.-es sortávolságban álló sarui elé szerelt barázdahúzó 4—9 cm. mély barázdákat húznak. A vetősaruk ezen barázdák aljába vetik a magot, a saruk mögé szerelt vashengerkéék pedig a földet az elvetett maghoz hozzányomják. A kikelő vetés a barázdák fenekén áll és amikor a hajtások 3—4 levelűek, akkor a hengerboronával a gerinceket elrónázzák és a barázdák fenekén álló hajtások szártőveit beföldelik. A beföldelt szártővek hatalmas gyökérhálózatot nevelnek, erősebben bokrosodnak és végeredményben nagyobb terméseket adhatnak. *Kerpely* 1910-ben és 1911-ben végzett kísérleteket; ezek őszi búzájánál egyik évben sem váltak be. Kiderült, hogy a

12 cm.-es rendes vetés termése volt mindig a legnagyobb, száraz jellegű alföldi klímánknál a 16,5 cm.-es sortávolság sok a búzánál, azt korlátoztavaszi bokrosodása miatt nem tudja kihasználni. Az őszi rozsnál azonban mindkét év kísérletei rendkívül kedvezők voltak. Két kísérletnél 156, illetőleg 180 kg.-mal több mag, 40 illetőleg 102 kg.-mai több szalmatermés mutatkozott kat. holdanként a sülyesztéses vetésnél. A nagyobb terméseredményt megmagyarázza, hogy az ősszel még erősen bokrosodó rozs a nagy sortávolságot jól kihasználja. *Kerpely* meg egyes vetési hibák elkerülésére további javításokat próbál ki.

Die Neue Zeit. 1911 november 24. és december 1. E két számban *Kari Radek* a marokkói válság megoldásával foglalkozik. Nem áll az, amit a német kormány ellenfeleinek nagyrésze hirdet, hogy Németország aspirált Marokkóra. Törökországi ügyleteiből kifolyólag — Bagdad-vasút és az ezzel összefüggő ügyletek — még nagy a feszültség közte és Anglia közt és azért jelenleg nem folytathat oly politikát, mely Franciaországot Anglia karjaiba hajtotta volna. Erélyes föllépésével csak rekompenciációt akart magának biztosítani. Azonban fiaszó érte, mert csak sovány falatokhoz jutott. A különböző nemzetek tőkéinek egyenjogósítása Marokkóban, amit az egyezmény biztosít, csak papíron lehet meg, amíg ott Franciaországé a hatalom; ami pedig a nyert új területeket illeti, azok részint klimatikus és egészségi okokból, (álomkór) hozzáférhetetlenek, részint pedig már annyira ki vannak használva, hogy adminisztrálásuk sokkal többet fog fölemészteni, mint amennyi hasznot hajthatnak. — *Gustav Eckstein* a francia sárgamozgalmat ismerteti, mely a legrégebb e fajta mozgalom. A fejletlen ipari viszonyok megnehezítik Franciaországban az osztálytagozódást és a munkásságot részint forradalmi, részint reakciós kispolgári eszmekörben tartják meg. A forradalmi szakszervezeti mozgalom csekély reális eredményt mutat föl és sok ellenmondásban szenved — küzd az etatizmus ellen és szubvenciókat fogad el a községtől és államtól — ami megkönnyíti a sárgák agitációját, akik, mint hirdetik, békés úton nagyobb részt akarnak elnyerni a munka eredményéből. Franciaországban körülbelül 80.000 sárga van, akik minden reakciós törekvést, legyen az gazdasági vagy politikai természetű, egyaránt támogatnak.

Revue politique et parlementaire. 1911 november. *Scelle* a fegyverkezés korlátozásának lehetőségét vizsgálja. A körülbelül már 100 éve kísértő gondolat, hogy az államok egymással megegyezzenek e kérdésben, semmi eredményt sem ért el. A két békekonferencia is igazolja, mily kevés reményt lehet táplálni e tekintetben. De logikailag is kizárt dolog, hogy megegyezés létesülhessen, illetve ilyen tényleg meg is tartatnék. Mert abba a gyengébb államok aligha egyezkednek bele, hogy a *statusquo ante* fentartassék, ami az erősebbeknek kedvezne, más megállapodás csak a kijátszás és állandó viszályok, esetleg háborúk forrása lenne. A fegyverkezés természetes határa, az államok kimerülése, ettől szerző szerint még nagyon távol vagyunk, a másik a demokrácia amely az imprudktív befektetéseket, amilyen a hadsereg fejlesztése, nem kedveli, a munkásság szervezkedése, politikai hatalomhoz jutása, amennyiben nemzetközi jellegű, ezúton akadály a túlságos fegyverkezésnek; végül az állandó, pártatlan döntőbírótságban is lehet reménykedni. — *Martin* a német nemzetiségi politika csődjét mutatja ki. Elzász-Lotaringiában, Schleswigben Posenben követett erőszakos germanizáló politika teljes eredménytelensége bizonyítja, mily tehetetlen az erőszak nemzetiségi mozgalmakkal szemben, Posen példája különösen tanulságos, ott a lengyel nemzetiséget gazdasági

lapjában támadta meg a germanizáló politika, a földet akarván német nemzetiségűeknek megszerezni. Az eredmény a lengyel birtokosság megerősödése és terjedése volt.

Scientia. 1911 4. szám. Érdekes és tanulságos eugenikai tárgyú cikket közöl *H. Fehlinger* „a városi civilizáció biológiai hatásairól”. Tudvalevőleg az újabb, különösen a német irodalomban igen gyakran felmerül az az állítás, hogy a városi civilizáció a természetes kiválasztás kiküszöbölésével, a fajnak testi és lelki legyengülését, degenerációját idézi elő. E tétel bizonyítására felhozzák a városok nagyobb betegségi és halálozási statisztikáját, a városi lakosság nagyobb mérvű alkalmatlanságát a katonai szolgálatra, a városi családok kihalását, stb. Hivatkoznak továbbá az elmebetegségeknek — az elfajulás ez állítólag legbiztosabb jeleinek — a városokban való nagyobb gyakoriságára. F. egyenkint foglalkozik e tényezőkkel és sikerrel cáfolja azt az állítást, hogy ezek a városi lakosság alkalmatlanságának jelei. Az elmebetegségek nagyobb gyakorisága mindjárt más magyarázatot enged meg. Nem vezetendők vissza átöröklött alkalmatlan variációkra, hanem előidézésükben a külső körülmények játsszák a főszerepet, amelyek, ez igen fontos, a lakosság egyes rétegeire nézve ugyanazok. Általában nem szabad alábecsülni jelentőségben az emberi szervezetnek azt a sajátságát, hogy külső körülmények által könnyen befolyásoltatik. A nagyobb halandóság a rosszabb táplálkozás és egyéb higiénikus viszonyokkal függ össze mindenütt, ahol meg van; a kisebb születési arányszám pedig mindig a kulturáltsággal és a jómóddal. A jólét kedvező eugenikai hatása bebizonyított ténynek tekintendő. De tovább is lehet menni s azt lehet állítani, hogy a városokban fokozott kiválasztás működik s hogy a városi lakosság a körülményekhez igen jól alkalmazkodott. A városi lakosság leggyengébb anyagát a vidékről bevándoroltak képezik. S jó tudni, hogy a természet-ölen élő népek fizikai szuperioritása az újabb adatok szerint meglehetősen kétségesnek tekintendő. Úgyhogy igen nagy hibát követ el, aki azt hiszi, hogy a városokban az emberiség fejlődésének veszedelmét kell tekinteni.

Sozialistische Monatshefte. 1911 december 7. *Eduard Bernstein* az intellektueleknek a politikai pártokhoz való viszonyával foglalkozik. Szociális helyzetüket tekintve, hova tartoznak az intellektuelek? A diplomával rendelkező munkaadókat nem szokás az intellektuelekhez számítani. Ha az aránylag csekély számú szabadfoglalkozású intellektueltől eltekintünk, úgy azt látjuk, hogy valamennyiök — a tanár, vegyész, gépészmérnök, hírlapíró stb. — valakinél foglalkozásban áll, munkaerjét, tudását kénytelen bérbé adni. Az intellektuelek is elismerik, hogy „tulajdonképpen” ők is proletárok. A politikai pártok közül a szociáldemokrata-párt az egyedüli, mely kizárólag a munka érdekét képviseli, tehát mindennemű alkalmazottét, ennél fogva bárhogy is gondolkodjanak az intellektuelek a szociáldemokrata program egyes pontjairól, érdekük e párthoz utalja őket.

Szocializmus. 1911 december. A munkásság és a nacionalizmus című cikkében *Kunfi Zsigmond* ismerteti annak a harcnak az okait, mely a szomszéd Ausztriában a cseh és német munkásság közt dúl és amely egyebek közt a birodalmi szakmai szövetségek megbontására vezetett. A cseheket a germanizáló állam évszázadokon át nemzeti elnyomásban részesítette, azonfelül a tőke a cseh vidékeken, mint német tőke jelentkezett és így az állami és a szociális elnyomatás nemzeti alakot öltött. Ez a körülmény hajlamossá tette a cseh

proletárságot a nemzeti jelszavak befogadására. Továbbá: az általános választójog első parlamentjébe a cseh szociáldemokrata-párt, mint legnagyobb cseh-párt került be. Hogy erejét továbbra is megtarthassa, koncessziókat tett a nacionalista cseh kispolgárságnak. Végül: a cseh szakszervezeti vezetők jobban érvényesülhetnek az önálló cseh szakszervezetekben, mint a birodalmi közös szervezetekben, ahol a vezető szerep a nagyobb intelligenciájú németek kezében van.

Zeitschrift für Sozialwissenschaft. 1911 december. *Fr. Prinzig* a törvényes születéseknek Németország vidéki népességénél is mutatózó jelentékeny csökkenésével foglalkozik. 100 törvényes házasságban élő 15 50 év közötti nőre esett Berlinben 1879—82-ben 23,8, 1904—7-ben 13,8 születés. Keleti Poroszországban a vidéken 300-ról 292-re, közép Poroszországban 260-ról 203-ra, nyugat Poroszországban pedig 288-ról 277-re esett ugyanezalatt az idő alatt a törvényes születések száma. Szerző szerint kérdéses, vajon ez a csökkenés aggodalmat keltő okoknak tulajdonítandó-e, vagy egyéb „külső körülmények”-nek, pld. a gyöngébb termékenységű magasabb korosztályú házasságok női mind nagyobb számarányának. (Ez pedig már a házasságkötések csökkenése által is előáll.) Követeli, hogy a statisztikai hivatalok a születéseknél az anyák életkorát is vegyék számba.

Információk*

A földkérdés irodalma (*K. J., Temesvár*)

Előre kell bocsájtanunk azt, hogy kérdését a közgazdaságtanra, nem pedig a mezőgazdaságtanra vonatkoztatjuk. Amennyiben azonban a kérdés technikai része is érdekelné, célszerű a magyarok közül **Dániel Arnold** *A föld és a társadalom*, Athenaeum, 1910, az idegenek közül pedig **Kropotkin** *Champs, usines et ateliers*, Paris, Stock, 1911. c. m.-ét elolvasni. Eredetileg angolul jelent meg, német fordítása is van, azonban a francia kiadás a legújabb. Magyarra való fordítása égetően szükséges volna.

Természetesen minden szisztematikus közgazdasági író foglalkozik a földkérdéssel, régiek, újak egyaránt. Itt azonban mellőzni kívánjuk azokat az írókat, akik e kérdést az egész gazdasági kérdés egy többé-kevésbé fontos, de nem centrális részének tekintették. A földkérdést a társadalmi kérdés kulcsának először a fiziokraták tartották. Erre nézve különösen két munka ajánlható:

F. Quesnay: *Oeuvres économiques et philosophiques*. Publ. p. Auguste Uncken. Francfort s. M. J. Baer, 1888. XXVII + 814. 1.

Louis de Loménie: *Les Mirabeau*. T. 1-3. Paris, Dentu, 1889.

* Ennek az új rovatnak létesítését szemlénk számos olvasója kérte szerkesztőségünkötől, arra hivatkozva, hogy a fiatalabb kutató — különösen a vidéki — mostoha kulturális viszonyaink mellett teljes tudományos izoláltságban él s így nem élvezzi munkásságában azt a támogatást és irányítást melyet a nyugat fejlett szemináriumi s egyesületi élete nyújt. Készséggel vagyunk hajlandók eme bajon amennyire tőlünk telik, segíteni. Megjegyezzük azonban, hogy csak oly tudakozódásokra válaszolunk, melyek nem pusztán kíváncsiság születtei, hanem amelyekből azt a benyomást nyerjük, hogy a kérdező valóban tudományosan dolgozni akar és erre képes is. E rovat állandó fenntartását így irányú tapasztalatainktól tesszük függővé.

Az előbbi a legjelesebb fiziokrata teoretikus műveit tartalmazza, a bevezetésben néhány érdekes utalással *A. Smith* és a fiziokraták személyi viszonyára, az utóbbi pedig kitűnően megírt korrajz keretében mutatja be az egész fiziokrata kört, melyben főszerep az öregebb *Mirabeau*-nak jut.

A fiziokraták után, noha közben *Ricardo* a földjádék-elméletet diadalra juttatta, a földkérdés teljesen háttérbe szorult, *Henry George* föllépéséig. A földtulajdon jogosságát ugyan előtte is sokan vitatták, többek közt *Herbert Spencer* is, sőt olyanok is akadtak, akik a földjádék elkobzását is ajánlották, azonban ezek nagyobb figyelmet nem keltettek. 1879-ben jelent meg George főműve, *Progress and Poverty*, melyet nagyrészt a szerző maga szedett és melynek kiadására eleinte senki sem vállalkozott; ez a mű ma mintegy három millió példányban van forgalomban és bizonyára a világ legelterjedtebb közgazdasági műve. Angolul egyebek közt a londoni *Kegan Paul, Trench, Trübner & Co.* ismert kiadócégnél jelent meg, a fordítások közül pedig legolcsóbb a *Reclam* kiadásé. George-szal szinte egyidőben állt elő a jeles természettudós, *R. A. Wallace* a föld államosításával *Land Nationalisation* c. művével így kezdettől két árnyalat volt a földmozgalomban: és pedig az első, melyet George képviselt, mely a földjádék 100%-át akarta adóban elvenni (ami fölöslegessé tette volna a földtulajdon formális megszüntetését), az eddigi tulajdonosokat azonban nem akarta kártalanítani, a másik a földállamosítók mozgalma, mely pénzbeli kárpótlást akart adni az eddigi tulajdonosoknak. Ez az utóbbi mozgalom teljesen háttérbe szorult Britanniában és alig ad élejtelt magáról. Azonban új erőre kapott Németországban, *Adolf Damaschke* vezetésével, noha előbb ott sem volt hiány radikális emberekből, kik közül különösen *Eulenstein* és *Michael Flürschheim* érdemel említést. *Damaschke* a *Jahrbuch der Bodenreform* c. lapot adja ki, legismertebb könyve pedig *Die Bodenreform*, 4. Aufl. Berlin- Schöneberg, Hilfe 1907 312, 1. Ez a mozgalom némi külső siker dacára is nagyon ellaposodott. Az eddigi földtulajdont érintetlenül hagyja, csak az ezutáni járadékot kívánja megadóztatni. A városok egyre terjedő földjádékadója, továbbá az új *Reichszuwachssteuer* kétségtelessé teszik, hogy Németország gyakorlati adópolitikusi teljes tudatában vannak a földkérdés jelentőségének. Gyakorlati szempontból fontos két amerikai munkája, az egyik: **Thomas G. Shearman**: *Natural taxation*. New edition, revised and enlarged. New York: Doubleday, Page & Co. 1907. 268. 1. A szerző gyakorló ügyvéd volt és szakmájában elsőrendű tekintélynek tartották. A másik: **C. B. Fillebrown**: *The A B C of taxation*. 2. ed. New York: Doubleday, Page & Co. 1909, 236 1. George szellemi örökösének tartják Amerikában **Louis F. Postot**, kinek főműve *Social service*, London, Unwin, 1910. A szocializmus ellen irányul és a george-izmust a Böhmerwerk-féle töke- és kamatelmélettel igyekszik egyeztetni kiváló elméleti tudással egy német eredetű, ausztráliai szerző, **Max Hirsch**: *Democracy versus socialism*. London, Macmillan, 1901. XXVII. + 481 1. Nagyhatású utópisztikus munka egy, ugyancsak ausztráliai eredetű munka: *The story of my dictatorship*, melyet e sorok írója fordított le *Kormányzóságom története* címen magyarra. Se szere se száma az angol, német, dán, svéd röpiratoknak, különösen a londoni *United committee for the taxation of land values* egylet ontja tíz- és százezerszámra a röpiratokat. Túlzás nélkül mondhatni, hogy a george-izmusnál nagyobb irodalmi agitációt talán egyetlen társadalmi mozgalom sem fejtett ki. *Braun Róbert*

TÁRSULATI ÜGYEK

A választójog kérdéséhez*

I. Az általános választójog szükségessége

Véleményünk szerint ma Magyarországon oly parlamenti reformra van szükség, mely a törvényhozásban az ország termelőinek biztosít vezető szerepet. A mai választójog ugyanis ennek épp ellentéte. Az ország produktív néposztályai csaknem teljesen ki vannak zárva a közügyek intézéséből és az állami élet irányítása majdnem kizárólag oly osztályok kezében van, amelyek nemcsak idegenül, de többnyire ellenségesen állnak szemben a földműves, az iparos, a kereskedő és a munkásosztályok érdekeivel. A magas adócenzus, a nyílt szavazás, a korrupció, a társadalmi és állami illetéktelen befolyásolások mai rendszere mellett a magyar képviselőház lényegében most is rendi képviselet jellegével bír. Ez a szomorú jelenség oka annak, hogy természeti kincsekkel oly dúsan megáldott országunk termelő erőit gyorsabb ütemben és célravezetőbb eszközökkel fokozni nem képes, és hogy szívósan dolgozó népünkre a munkanélküliség, a kivándorlás, a tuberkulózis és az analfabetizmus nyomorúságai olyan mértékben nehezednek, amely ma már csak Európa elmaradtabb keleti és déli részének a sajátossága. A magyar törvényhozásban ugyanis a dolgozó néposztályok bajai, kívánásai és érdekei képviseletre nem találhatnak, ott róluk, nélkülük intézkednek a nagy földbirtokok tulajdonosai azokkal az elemekkel, melyek teljesen az ő gazdasági és társadalmi befolyásuk alatt állanak, s ennél fogva nemcsak hogy nem segítenek a nép gazdasági és erkölcsi bajain, hanem minden eszközt felhasználnak, hogy érdekeiket azok rovására érvényesítsék. És ez természetes is, mert történeti tapasztalatok és szociológiai megfontolások azt igazolják, hogy minden olyan osztály, melynek érdekeit senki sem képviseli, vagy amely más osztályok nagylelkűségére van

* A *Társadalomtudományi Társaság* válasza a m. kir. belügyminiszter úr ismert körkérdésére.

ráutalva, elnyomott és kifosztott osztály. És ép a mai magyar alkotmány oly alkotmány példája, melyben úgyszólván az összes dolgozó, valóban produktív osztályok érdekeit senki sem képviseli s azok tisztára a régi uralkodó osztályok nagylelkűségére vannak ráutalva. Minden produktív munka viszonylag szomorú helyzetének ez az egyik legfontosabb oka Magyarországon.

Ez a helyzet akuttá vált azóta, hogy az újabb kapitalista fejlődés Magyarországon is kibontotta szárnyait. A gazdasági érdekharc sokkal hevesebb lett; az egyes osztályok, több-kevesebb öntudatossággal saját különleges érdekeik tudatára ébredtek; a népoktatás fejlődése és a sajtó óriási lendülete új politikai közvéleményt teremtett, mely a régi eszmék segítségével már sokkal nehezebben kormányozható; nagy vagyonok keletkezése és egy óriási földműves proletariátus kialakulása a szociális kérdés legsúlyosabb problémáit hozta felszínre; az ipari munkásság a politikai életnek egyik legszervezettebb elemévé vált, az értelmiségi intelligencia pedig rendkívül felszaporodott s egyre kevésbé képes műveltségi fokának megfelelő elhelyezkedést találni a mai magyar társadalomban; végül a nemzetiségek is, a fejlődő városi élet és a magasabb népkultúra következtében többé nem azok a tunya tömegek, amelyek voltak, hanem egy gyarapodó parasztosztályra és egy fejlődő nemzetiségi középosztályra támaszkodva, önálló és öntudatos politikai szerepet követelnek maguknak a magyar állam életében. És ennek az új társadalmi életnek rendje nem mozog többé kizárólag egy elmaradt mezőgazdaság szűk kereteiben, hanem az intenzívebb mezőgazdasági termelés is az ország számos vidékén utat tört magának s nyomában az ipar és kereskedelem olyan gyarapodása járt, mely azokat az ország számottevő és nagy jövőre hivatott tényezőivé teszi.

A mai magyar parlamentarizmus ezzel az egész új világgal ellentétbe jutott, amikor a nagybirtok és a régi privilégiumok kizárólagos képviselője maradt és továbbra is hermetice elzárkózott — mint alább számszerűen is igazolni fogjuk — az ország összes gazdaságilag produktív élethivatásaitól. Alkotmányos életünknek és a társadalom-gazdasági viszonyoknak ez az éles ellentéte a választójog reformját elkerülhetetlenné teszi, még pedig a legszélesebb alapon: az általános választójog szellemében. Mert ez a nagy parlamenti reform, mely utat tört magának a világ összes vagyonban és kultúrában fejlettebb népei alkotmányában, ott sem volt a történelmi osztályok erkölcsi méltányosságának az eredménye, bár ez is közrehatott megvaló-

sulásában, hanem annak az előbb említett ellentétnek, melynélfogva a régi alkotmány többé nem volt képes az ország gazdasági és kulturális fejlődését biztosítani és ezért egyre nyomasztóbban és sorvasztóbban hatott nemcsak az alkotmányból kizárt osztályokra, hanem magára az uralkodó társadalom egy részére is. Ez volt a legmélyebb oka annak, miért voltak kénytelenek a világ összes vezető nemzeti alkotmányukat úgy reformálni, hogy a régi földbirtokos érdekek mellett utat nyitottak a parasztság, a munkásság és mindenekelőtt az ipartűző és kereskedő polgárság képviselőinek is. Nem lehet erre nézve meggyőzőbb példára hivatkozni, mint Angliára, melyet ma az európai demokrácia egyik mintaállamának szokás tekinteni, holott az 1832. nagy választójogi reform előtt alkotmánya alig volt kevésbé oligarchikus jellegű, mint a mai magyar alkotmány. Erre az érdekes analógiára legyen szabad kissé bővebben kitérni, hisz már régóta divat a magyar intézményeket az angolokkal összehasonlítani. És tényleg a nagy választójogi reform előtti Anglia társadalmi és politikai élete feltűnő hasonlóságot mutat a mai magyar állapotokkal. Egy rendkívül óvatos és éppen nem forradalmi hajlandóságú tudós, *Ostrogorszki*, így rajzolta meg ezt a társadalmi és politikai életet:

„Az angol politikai társadalom képe az átalakulás előtt egy szóval jellemezhető: az arisztokrata osztály abszolút uralma volt az. Ez az osztály nem kasztprivilegiumok alapján gyakorolta hatalmát; nem volt törvényes korlátokkal elválasztva a népesség többi részétől. Hatalma kizárólag vagyonán és társadalmi befolyásán nyugodott. E magántermészetű befolyást erősítette a vidéki nemeseknek köztekintéllyel való felruházása is, azon szerep által, amelyet megyéiknek önkormányzatában játszottak. Minden negyedévben összejöttek megyéik székhelyén, hogy negyedéves üléseiket megtartsák. Ezek a gyűlések az uralkodó osztály valószínű rendez-vous-jai voltak . . . azokat az érzelmeket, amelyek e helyzet folytán keletkeztek ez osztály tagjaiban, átvitték a mindennapi életbe, ezekből vonták le társadalmi és politikai meggyőződésüket ... az a tény, hogy valaki osztozott e felfogásokban, minősítette az embert arra, hogy ez osztály tagjává legyen ez szolgált neki útlevelül, egyszóval ez tette úrrá. Anélkül, hogy világosan definiálva fette volna, az úr-ról való fogalom volt a vezető osztály társadalmi szabadságlevele . . . Csak a föld birtokosokról tartották, hogy az ország sorsában igazán érdekelve vannak . . . Akiknek vagyonuk nem volt, vagy csak ingó vagyonuk

volt, azok csak kalandorok voltak; magukat tekintvén egyedül uraknak, a földbirtokosok külön társaságot alkottak, jobban mondvá, ők voltak a jó társaság. Az az ember, aki üzlettel foglalkozott, még ha bankár volt is, nem tartozott a jó társasághoz. Ugyanez állt a szabad foglalkozásokra nézve. Írók, művészek nem bocsáttattak be a jó társaságba. De ha valaki a középosztályból intelligenciájával, munkájával fölemelkedett, ha úgy élt mint az urak, semmi se gátolta meg, hogy fölvétessék az uralkodó osztály körébe, mert hisz törvényes korlát az osztályok között nem volt ... A politikai mechanizmus ily körülmények között igen egyszerű volt. A képviselőválasztások előtt a befolyásosabb vidéki nemesek összegyűltek és megállapodtak a jelölt személyében. Az osztályukhoz tartozók bizalomból, vagy szokásból elfogadták a jelöltet, a többi, a magas cenzus miatt kevés számú választó, egész existenciájánál fogva, megszokta a nagy földbirtokosok felé való gravitálást. Különben skrupulus nélkül megvásárolták a szavazókat, egészen eltekintve azon kis helyektől, hol egészben és egyszerre meg lehetett vásárolni a mandátumot. A megválasztottak túlnyomó részben arisztokraták voltak, vagy olyanok, kikre az arisztokraták számíthattak. Független gondolkodású elem igen kevés volt, a társadalmi fegyelem elvégezte a politikai fegyelem dolgát is. A parlament az urak első klubja volt; ha tagjainak valamelyike az összhangot meg akarta zavarni, eltávolították, mint valami hivatlan vendéget a szalonból. Az arisztokraták fiai és egyáltalán a fiatal emberek, akik a szalonok és klubok élvezeteire és szórakozásaira súlyt helyeztek, vidéki nemesemberek: ezek voltak azok, akiknek mandátumuk volt, mert lassanként bon ton-ná vált a vidéki nemesek körében, hogy évenként néhány hónapot a fővárosban töltsenek. A törvényjavaslatok feletti viták alig érdekelték őket, ritkán és csak nagy ütközetek napjain jelentek meg a házban, akkor, amikor az egész csapatot és még a hátvédet is behívták a szavazatok szaporítására. A nagy közönség is kevésbé érdeklődött a politika iránt, ez csak az elit szenvedélye, az arisztokrácia sportja volt. A nemzet nagy tömegét alig érte a világosságnak vagy melegségnek csak egy sugara is az urak ezen társaságából. Ez az uralkodó osztály semmit sem tett azért, hogy kivonja a tömeget abból a tudatlanságból, amelyben nyomorgott, vagy hogy öntudatát erősítse azzal, hogy neki is van köze a hazához. . . .”

Lehetetlen ennek a képnek belső rokonságát észre nem venni a mai magyar viszonyokkal. És tényleg a régi angol tör-

ténelmi társadalom nem kevésbé rettegett a választójog radikális reformjától, mint a mai magyar, és ott is a legsötétebb jóslatokkal volt tele a levegő, mert az egyes osztályok mindig hajlandók önző privilégiumaik megdöntésében a haza és a társadalom végét látni. Ezért joggal következtethetjük azt is, hogy miként Angliában a demokratikusabb választójog, minden illetékes kutató egybehangzó véleménye szerint, az angol nemzet gazdasági és szellemi erőinek jelentékeny fejlődésére vezetett: azonképpen Magyarországon is tetemesen emelni fogja népünk anyagi és erkölcsi színvonalát.

Ez emlékirat sorai részletesen ki fogják mutatni, hogy az általános választójog követelése mit jelent az egyes osztályok szempontjából. Itt még csak arra akarunk ráutalni, hogy épp azért, mert ez a reform az egyes osztályok szabad fejlődését biztosítaná, végeredményben az egész ország közérédekét hatalmasan előmozdítaná, mert minden jogosulatlan, vagy méltánytalan klikk- vagy monopólium-érdeknek nincs biztosabb visszaszorítója, mint a legkülönbözőbb érdekköröknek nyílt és szervezett mérközése az ország közvéleménye előtt.

Ezzel szemben némelyek azt fogják mondani, hogy az újabb érdekkörökben és osztályokban még nincs meg a kellő politikai érettség és intelligencia, úgy céljaik kitűzésében, mint eszközeik megválogatásában. Mi ezt az érvet nem tartjuk komoly ellenvetésnek, a politikai életet ugyanis mindenekelőtt a napi élet közvetlen szükségletei kell hogy irányítsák. Már pedig a legszegényebb ember nagyban és egészben ép úgy tudja, hogy mi nyomja őt s mi szolgál javára, mint bármely nagybirtokos, vagy tőzsdetanácsos. Igaz ugyan, hogy a műveletlen, magára hagyott népet sokkal könnyebb félrevezetni, vagyis bajai orvoslására helytelen eljárási módokat javasolni: viszont a politikai iskolázottság megszerzésének épp az a legbiztosabb útja, ha minden népréteget a politikai küzdelemnek a szellemi erőket fokozó keretébe vonunk be mivel minden újabb félrevezetés esete tisztítólag hat nép gondolkodásmódjára és érdekei felismerésére. Tényleg azt látjuk, hogy ép a cenzusos választójogú országokban virul a legbujábban az elvtelen demagógia a nyílt terrorizmus és korrupció mellett, sőt többnyire még erre az igen alacsonyrendű szellemi propagandára sincs szükség. Ellenben az általános választójog alapján politizáló országokban évről-évre növekszik a racionális propaganda ereje és míg nálunk a jelöltek csaknem kizárólag pénzzel és itallal korteskednek, addig Angliában, Német-

országban és Franciaországban a visszaélések eme leggyűlöletesebb alakjai már kihalóban vannak s annál nagyobb szerep jut a nyomtatott betű és a meetingek szellemi erőnkifejtéseinek.

II. Az általános választójog hatásai az egyes társadalmi osztályokra

Ismételjük:

Az általános, egyenlő és titkos választói jog megvalósítása egyformán érdeke ebben az országban mindenkinek, aki produktív munkát végez. Nincs különbség e téren közöttük, akár fel vannak már e szavazati joggal ruházva, akár kívül állanak még az alkotmány sáncain.

A parlament a nagybirtokosság befolyása alatt áll és ennek érdekeit favorizálja. A legutolsó évek tanulságai minden kétséget kizárólag megerősítik ezt az állítást. A nagybirtok a perrendtartási törvényben, a végrehajtási novellában a kereskedőket, a szerb és román szerződéseknél az ipart és kereskedelmet, a városi polgárságot, a munkásságot, a földadó törvény és bortörvény megalkotásánál a kisbirtokosokat, a földgáz monopóliumára vonatkozó törvény tárgyalásának folyamán pedig az államkincstárt károsította meg, illetőleg kényszerítette érdekeinek szolgálatára. A mezőgazdasági cselédtörvénnyel pedig a cselédek személyes szabadságát kobozta el. A képviselőházban ma 142 földbirtokos, 66 közigazgatási és nyugalmazott tisztviselő, 114 ügyvéd, 56 arisztokrata és 22 papképviselő ül. Már maga ez az eloszlás mutatja, hogy a parlament mást, mint feudális érdeket már összetételénél fogva sem szolgálhat.

A kisgazdák szavazati joguknak csak azt a kétes előnyét látják, hogy módjukban van megvesztegetést elfogadni, de a választójog szűk köre és a kormány hatalmi túlsúlya következtében a parlament többségének kialakulására semmi befolyást nem gyakorolhatnak. Ha dacolva a vesztegetéssel és terrorizmussal, sikerül is néha nekik közülük való képviselőt választani,, ezek a parlament feudális légkörében nem érvényesülhetnek.

A kisbirtokosság csak a népparlamenttől várhatja mindazon intézmények megszüntetését, melyek gazdasági előrehaladását megakadályozzák, mert 1867 óta minden törvény elhanyagolta érdekeit, bármennyire is divatosak most a paraszmentés félrevezető jelszavai. Csak ettől várhatja, hogy a földadó terén fennálló óriási aránytalanságok megszűnjenek, hogy míg az Alföld

egy-egy hold föld után, addig a nagybirtokosok ugyanazon faluban csak $\frac{1}{2}$ - $\frac{1}{2}$ koronát. Csak a népparlament szüntetheti meg azt az irányzatot, hogy állami háztartásunk egyre jobban a fogyasztási adóbevételekre támaszkodik. A pénzügyi kormány 1911-ben 50 és 100 százalékkal emelte fel éppen ama dohánygyártmányok árát, amelyeket a parasztság fogyaszt, anélkül, hogy a képviselőház, egy pár bátortalan felszólalástól eltekintve, komolyan tiltakozott volna ellene. Bezzeg parlamenti forradalom tört volna ki, ha az 500 holdon felüli birtokosok földadóját akarták volna nem 50, hanem 5%-al fölemelni. Az utadók, az ármentesítési járulék, a községi és egyházi adók rendszere súlyosan nehezedik a parasztságra. A falu autonómiája csak papíron létezik, mert a vármegye — a virilisták és a vármegyei családok eme zártkörű testülete — korlátlan hatalommal semmisítheti meg a községi képviselő testületek minden határozatát és a főszolgabíró kandidálási joga meghamisítja a valódi népakaratot. Ha a kisgazdáknak módjukban lesz saját maguk közül választani a képviselőket: akkor bizonyára olyan törvényhozást fognak kezdeményezni, mely igazságosabban fogja elosztani az adóterhet, demokratikus alpra fekteti a közigazgatást és a mainál jobban szaporítja az iskolákat, bíróságokat, közutakat és vasutakat. A kereskedők 44,2 százalékanak, az iparosok 64,7 százalékanak a jelenlegi választói rendszer mellett nincs szavazati joga, a nyilvános szavazás következtében pedig, mint azt később ki fogjuk fejteni, szavazati joguk teljesen értéktelen. De a kereskedőknek és iparosoknak nemcsak az az érdeke, hogy mindnyájan kapjanak szavazati jogot, hanem hogy ez a nép minden rétegére egyformán kiterjedjen. Hogy Magyarországon az ipar és kereskedelem nem tud kifejlődni, ennek oka az egyoldalú agrárius irányzatban rejlik, amely mindaddig fenn fog állani, míg a számra nézve legerősebb munkásosztály és a parasztság hatályos parlament, képviselőtestületet nem nyer. Ha a polgárság be is juthat a parlamentbe, egymagában az agráriusok túlsúlyát nem tudja legyőzni. Ennek az irányzatnak a megváltoztatása csak parlamenti rendszerünk gyökeres átalakításától várható és ezért a polgárságnak a saját érdekei szempontjából is szüksége van rá, hogy az általános egyenlő és titkos választói jog minél szélesebb körben megvalósuljon, mert a kereskedelem és ipar érdekeinek megfelelő adó- és vámpolitika lehetetlen mindaddig, míg a parlament a nagybirtok érdekeinek egyoldalú kifejezője.

Az értelmiségi középosztály majdnem minden egyes csoportjának, a felső kiváltságos rétegtől eltekintve, legvitálisabb érdeke, hogy a választójog általános, egyenlő és titkos legyen. A magyar közhivatalnoki kar zömének fizetése a nyugati kultúrállamok tisztviselőinek fizetésénél jelentékenyen kisebb és közhivatalnoki jogaik hivatali felsőbbségükkel szemben nincsenek szabályozva és biztosítva. Negyven éves tapasztalat meggyőzhette őket is arról, hogy a mai parlamenttől legfeljebb időkénti alamizsnát várhatnak, de nem helyzetüknek a közhivatalnok társadalmi állásának és műveltségi fokának megfelelő rendezését. A magántisztviselőkre részben ugyanezen szempontok irányadók, részben pedig azok, amelyeket az iparosoknál és kereskedőknél már elmondottunk. A magántisztviselőkre nézve a mai választójog vagy bármely kiterjesztés teljesen hatálytalan, ha a munkásságot, mely az ő természetes szövetségesük és segítőtársuk, kizárják a parlamentből.

Ugyanígy vagyunk a többi, az úgynevezett értelmiségi középosztályhoz számított foglalkozásokkal, ami legjobban bizonyítja, mily rosszhiszemű frázis az, mintha Magyarországon az intelligencia uralkodnék. A technikai pályákon működőknek érdeke az ipar és kereskedelem szabad kifejlődését kívánja, ez pedig a parlament mai összetétele mellett teljesen lehetetlen. Az orvosi kar helyzete különösen a vidéken rendkívül szomorú, mert az állategészségügyet (agrár érdekről lévén szó) az állam sokkal előnyösebb elbánásban részesíti, mint az emberek egészségét. Hosszas idő után végre a kétségbeesítő állapotok nyomása alatt létrejött az 1908. évi törvény, de mindezek ellenére még 970 orvosi kör most is betöltetlen. A vidéki orvos kényrekedvre ki van a vármegyei hatalmasságoknak szolgáltatva, a városokba tömörült orvosi proletariátus pedig a legnagyobb nehézségekkel küzd, mert az összes állásokat az uralkodó klikkek emberei foglalják le maguknak. Sőt még az ügyvédek részére is kívánatos a legszélesebb néprétegek választójoggal való felruházása, mert bár az ügyvédi kar kiváltságos elemei feleszámmal ülnek benn a parlamentben, a városokban az ügyvédi proletariátus a kereskedelmi és ipari élet fejletlensége folytán egyre növekedik. Ennek a jogászai túltermelésnek csak az ipari kapitalizmus föllendülése és az azt elősegítő demokratikus átalakulás vehet gátat. Végül rá kell mutatni a tanítók helyzetére. Hogy az értelmiség uralma Magyarországon mennyire nem felel meg a tényeknek, mutatja a néptanító helyzete, mert még a

munkásosztály számos csoportjánál is rosszabb. Az 1907. évi törvényhozás alamizsnában részesítette őket, de ennek ellenében felekezeti befolyást nagyra növelte és a tanítókat, még az államiakat sem véve ki, teljesen kiszolgáltatva a papság hatalmának. Csak azoknak az osztályoknak a befolyása mozdíthatja elő a magyar iskolaügy fejlődését, a magyar néptanító megélhetését, amelyeknek érdekei a magyar kultúra haladásához fűződnek.

Azt hisszük, azt bővebben fejtegetni nem szükséges, hogy a mezőgazdasági és ipari munkásság százezrei mit nyerhetnek az általános egyenlő és titkos választójoggal, melyet a magyar állam most mostohán megvont tőlük. Csupán azt akartuk az előző sorokban kimutatni, hogy egy csekély érdekcsoportot kivéve, Magyarországnak összes produktív elemei a jelenlegi választójog mellett tétlenségre vannak kárhozthatva. Nyilvánvaló, hogy azok is, akik részesülnek a politikai kiváltságokban, sorukat előbbre nem mozdíthatják és hogy a saját jól felfogott érdekeik követelik a választójognak a legszélesebbkörű kiterjesztését. Ezzel szemben kiből áll az a kiváltságos réteg, melynek a mai uralom kedvez? Ha minden 200 holdon felüli birtokot a nagybirtok érdekszférájába tartozónak veszünk, akkor 13.360 oly gazdaság van, melynek a mai alkotmány előnyöket nyújt az összesség kárára. (Nyilvánvaló, hogy ez nincs így, mert a középbirtok jó része már nem bírja el az extenzív mezőgazdaság mai állapotát.) Tegyük fel továbbá, hogy a polgári és közszolgálat terén, valamint az ú. n. szabad foglalkozásokban működő kerekaszámban 114.000 férfi 10%-a foglal el kényelmes hivatalokat (mint a földbirtokos osztály bizalmi személyzete) akkor 11.400-zal növekedik az agrár-feudális uralomban érdekelték száma. Tegyük fel, hogy az ipar, kereskedelem, hitel és közlekedés terén működő önálló és tisztviselő 458.000 férfi közül szintén 10 százaléknak juttat a mai állapot olyan előnyöket, melyektől őket a demokratikus gazdasági és politikai élet megfosztana akkor 45.800 olyan embert kapunk, aki a feudalizmusnak lekötelezettje.* Ha most túlzott számítással egy-egy férfira 5 családtagot veszünk fel, akkor 350.000-re tehető mind azon egyének száma kiknek Magyarország demokratizálásától félnie kell azaz a szűkebb értelemben vett Magyarország lakosságának 2 százaléka. Bár hozzá vagyunk szokva, hogy a magyar

* E számítás bővebben kifejtve *Huszádik Század* 1908. december számában.

alkotmány csupa oly intézményekből áll, melyek még 2%-nál is kisebb érdekcsoportok javára szolgálnak, mégis fölvetjük a kérdést, hogy 350.000 embernek kényelmes helyzete elegendő ok-e arra, hogy 17 millió ember boldogulásának útjába álljon?

III. A választójog általánosságának és egyenlőségének szabályozása

Az általános választójog gyakorlását minden állam törvényhozása bizonyos föltételekhez köti. Az összes európai államok választói jogot csak annak adnak, ki az állampolgári kötelékbe tartozik és bizonyos életkort elért.

Az új magyar választójogi törvény is csak a magyar állampolgároknak adhatja meg a választójogot.

Az életkor kérdésénél már merülnek fel problémák. A választójogi törvényekben előírt korhatár a 20 és 30 év között ingadozik. Nézetünk szerint a leghelyesebb, ha a törvény minden 24 éves magyar állampolgárnak megadja a választójogot. Igaz ugyan, hogy a modern kultúrában a szellemi és az ezzel kapcsolatos politikai érettséget már korábban is meg lehet szerezni, de a választójogi korhatár alacsonyabb mértékben való megszabásának valami nagy gyakorlati jelentősége nem volna. A 24-ik életéven alul levő férfiak ugyanis tekintélyes számban katonai szolgálatot teljesítenek, s ezért választójogukat, ha ez meg volna is, nem gyakorolhatnák.

A legtöbb európai állam az általános választójog föltételei között megköveteli a férfinemhez való tartozást is. A választójognak ezt a korlátozását nem tartjuk helyén valónak. A női nemnek a társadalmi fejlődés minden korszakában meg voltak a maga külön, a férfiakétól elütő érdekei. Ezek az érdekek korunkban különös nyomatékkal lépnek előtérbe. A nő a kapitalisztikus gazdasági fejlődés következtében mind jobban, mind erősebben belekerül a gazdasági és társadalmi élet forgatagába. Nem mondhatjuk, hogy a nőnek a mi időkben is a házi körben van a helye, midőn a statisztika adatai Magyarországon is bizonyítják a kereső nők számának óriási növekedését. Korunk nőkérdesei törvényhozási úton megnyugtatóan alig oldhatók meg a nők parlamenti közreműködése nélkül.

De a nők választójoga nemcsak azért szükséges, mert a nőknek külön érdekei vannak és mert a nők társadalmi befolyása társadalmi munkájuk gyarapodásával kapcsolatosan növekszik, hanem mert a gazdasági és szellemi produktitásnak, a társa-

dalmi haladásnak az érdeke is megkívánja ezt. A drágaság ijesztő növekedését talán még súlyosabban érzik meg, mint a férfiak és így az ország mezőgazdasági termelékenységének növelése, élelmiszer drágító vámjainak eltörlése eminens érdekük. A gyermekvédelemhez, az anyaság védelméhez, a családjog reformjához, a prostitúció kérdésének szabályozásához erősebb érdekszálak fűzik őket, mint a férfiakat és politikai befolyásuk növekedése csak előmozdítaná e problémáknak a társadalmi haladás irányában fekvő megoldását. S végül, hogy korunk két nagyfontosságú kérdéséről emlékezzünk meg, az alkoholizmus és militarizmus káros hatásai a nőket még érzékenyebben sújtják, mint a férfiakat. Az alkoholizmusban családi életük megrontóját, a militarizmusban pedig gyermekeik életének veszélyeztetőjét, továbbá társadalmi alávetttségük egyik főokát látják. Mindazok a társadalmi elemek, akik a faj egészségének és a társadalom békéjének érdekében harcolnak, a politikai jogokkal felruházott nőkben csak küzdő társakra számíthatnak és a nők választójogát nemcsak a nők, hanem a férfiak érdekében is kell követelniük. Sajnos ez a belátás még a progresszívebb férfikörökben is igen kevésbé terjedt el: a családi élet feldúlását, a papság hatalmának megnövekedését várják a nők választójogától. Nemcsak a külföldi példák győzhetnék meg őket az ellenkezőről, hanem az a meggondolás is, hogy az általános választójog — Lassalle képét használjuk — olyan mint Achilles lándzsája, ha sebet üt, azt meg is tudja gyógyítani. Ha először mozgásba is hoz szellemileg lomha, hátramaradt tömegeket: egyszersmind a legerősebb eszköze ugyanezen tömegek szellemi renyhésége megszüntetésének, politikai és szellemi felvilágosításuknak. Tudjuk ugyan, hogy a női választójog eszméje ma még Magyarországon a férfiak körében igen kevésbé terjedt el, sőt a nők között is csak néhány esztendeje, hogy érdekében erősebb mozgalom indult meg, de ha az ellene ma még fennálló nézetekkel szemben nem is tartjuk ez idő szerint megvalósíthatónak, ez nem gátol meg bennünket abban, hogy jelentőségét ne hangsúlyozzuk. És a női választójognak, a társadalmi fejlődés ezen fontos rúgójanak a fontosságára annál is inkább szükségesnek tartjuk rámutatni, mert tudomásunk szerint a nők kulturális és gazdasági szervezetei között egy sincs abban a helyzetben hogy Nagyméltóságodnak a választójog tárgyában intézett kérdésére választ adhasson.

„A választópolgár a választójogát abban a kerületben

gyakorolja, amelyben lakik: ez magában véve helyes rendszabály, de a választójog gyakorlásának ezen föltétele sok visszaélésre ad alkalmat. Ha a törvény a szavazati jogot bizonyos helyen huzamosabb időn át való tartózkodáshoz köti, mint pl. a spanyol, a dán törvény, Andrásy javaslata, akkor az általános választójog nagyon közel jut a cenzusos választójoghoz. Az állandó letelepülés, az egy-két évig való egy helyen tartózkodás föltétele ugyanis a legprogresszívebb néposztálynak, a sok vándorlásra utalt munkásságnak választójogát csonkítja meg. Nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt a körülményt, hogy Magyarországon valószínűleg a közel jövőben az eddiginél nagyobb arányú vándorlás fog megindulni a vidékről a város felé és így a huzamosabb lakáshoz kötött választójog a földművelő proletariátus előre haladottabb rétegeitől venné el a választójogot a maradékos rétegek javára. Leghelyesebbnek tartjuk a német törvénynek és a jelenlegi magyar törvénynek álláspontját, amely huzamos tartózkodást egyáltalán nem kíván. Az állandó névjegyzékek mellett úgyszint rendszerint csak bizonyos ideig való egyhelyben lakás után gyakorolhatja jogait a választó. Ennek az időnek a meghosszabbítása olyan rendszabály útján, mely még a névjegyzékbe való felvétel előtt is megkövetel huzamosabb lakást, kétségtelenül a választójog alapelvével ellentétes, helytelen, antidemokratikus intézkedés.

Miután az általános választójogot a társadalmi haladás érdekében valónak tartjuk, egészen nyilvánvaló, hogy a választójog minden korlátozását, bármely cenzus felállítását határozottan elítéljük. Bővebben nem is kell fejtegetnünk, hogy a vagyoni cenzus mennyire ellenkezik a választójog általánosságával. Felmerül azonban a kérdés, vajon a szellemi cenzus minimális mértéke nem engedi-e meg a választójog általánosságának érvényesülését? Mi ezt a korlátozást sem tartjuk szükségesnek. Az analfabéták és az írni-olvasni tudók között az esetek nagy számában kétségtelenül van valami különbség, de ennek a politikai jelentőségét túlozni nem szabad. Társadalmi érdekeiket nagyban és egészen az analfabéták is felismerik. Legjobb bizonyosága ennek a ténynek, hogy a választójognak az analfabétákra való kiterjesztésétől elsősorban a konzervatívok és nem a progresszívek félnek. Különben ugyanazok, akik nem adnának az analfabétáknak választói jogot, meghagynák a régi jog alapján a mai törvény szerint jogosult vagyonos analfabéták választói jogát. Nem az alacsony értelmiségű tömegektől, hanem a vagyontalanoktól félnek.

De mindezek hangsúlyozásával meg kell állapítanunk, hogy az írni és olvasni tudáshoz kötött választójog közelíti meg az összes cenzusos választójogok között leginkább az általános választójog hatását. Két okból: 1. ez a cenzus a vagyontalan osztályok tekintélyes részét felruházza a választójoggal. 2. a minimális szellemi cenzusban van a legnagyobb fejlődési lehetőség. Az idők folyamán, a kultúra fejlődésével mindjobban terjed azoknak a száma, akik írni és olvasni megtanulnak, úgy hogy fejlett kultúrájú államban valójában alig észlelhető különbség az általános és a minimális szellemi cenzushoz kötött választójog között. Ez az oka annak, hogy míg a cenzus többi nemeinek tárgyalásába nem is bocsátkozunk, az írni- és olvasnitudás kérdéséhez néhány megjegyzést fűzünk arra az esetre, ha azt Nagyméltóságod törvényjavaslatának alapelvevé tenné. Nagyon kell vigyázni arra, hogy az írni- és olvasnitudás kellékének meghatározása visszaélésekre ne adjon alkalmat. Ebből a célból leghelyesebb, ha a minimális szellemi cenzus elvének felállítása esetén a törvény csak valamely nyomtatott szöveg olvasását követelné meg és a választópolgár neve aláírását. Ha csak nem akarjuk a nemzetiségi állampolgároknak a választójogtól való legnyilvánvalóbb megfosztását, a legkézzelfoghatóbb nemzetiségi elnyomást törvénybe iktatni, akkor az olvasási és írási próbának a választópolgár anyanyelvén kell megtörténnie. A törvénynek elő kell írnia, hogy az ily olvasási próbák szövegei csak egészen primitív olvasmányok, mint pld. elemi iskolai olvasókönyvek lehetnek. Azon címen, hogy a jogosult nehézkesen ír vagy olvas, ne lehessen visszatartani. Az írni és olvasni nemtudás miatt történt kihagyások ellen mindig fel lehessen szólalni és a felszólalások ügyében kiszálló bíró döntsön. A vizsgálóbizottságban mindig foglaljon helyett a községi tanító is. Ha valaki az elemi iskola két osztályának elvégzését igazolja, vagy foglalkozása megköveteli az írni-olvasnitudást, a próbát mellőzni kell.

Néhány szót még az úgynevezett kizárási okokról. A kizárárs, okok közül föltétlenül kihagyandók azok, amelyek a vagyoni cenzus maradványainak tekinthetők. Ilyen nemcsak az adóhátralék, amely általános választójog mellett kizárársi ok Spanyolországban, hanem a csőd állapota, továbbá a tisztán vagyon okokból való gondokság alá helyeztettség is. Ezeknek a kizárársi okoknak csak vagyoni cenzus mellett van értelmük. Épp így a vagyoni cenzussal rokon az a rendelkezés, mely a gazdái hatalom alatt levőket zárja ki a választójog gyakorlásából. Igazságtalanságát,

nyilvánvaló osztályjellegét nem kell bővebben kifejtenuk. A kizárási okok között nézetünk szerint is fenn kellene, maradnia az elmebetegség miatt való gondnokság alá helyezésnek s a tényleges katonai szolgálatnak. Ha a törvény kizárja a koldulásból élőket vagy valamely nyilvános jótékonyasági intézet, vagy a község részéről állandó, rendszeres ellátásban részesülőket, ezek közül kifejezetten ki kell venni azokat, akiknek a nyilvános segélyre törvényes jogcímük van, pld. a munkásbiztosító pénztár útján segélyezetteket. Kizárási ok maradna a jövőben is a szabadságvesztés büntetése annak végrehajtása alatt s a politikai jogok gyakorlatától való felfüggesztés az ítéletben meghatározott tartam alatt. Megjegyezzük azonban, hogy a büntető törvény reformját szükségesnek tartjuk abból a szempontból, hogy a politikai jogok gyakorlata csak igazán súlyos esetekben függesztessék fel és sem a büntető törvénybe, sem a választási törvénybe nem tartjuk felveendőnek a politikai jogok felfüggesztését izgatás vagy más a társadalmi osztályharc körében elkövetett deliktumok esetén. Ilyenkor a kizárási ok kétségtelenül csak a politikai vagy osztályüldözésnek következménye.

A censzos választójog elve rejtett módon valósul meg a többes szavazaton alapuló rendszerben. Az általános választójog célját csak az egyenlő választójog valósíthatja meg. A pluralitás lényegében az osztályuralom biztosítására törekszik és modern öltözete dacára ép úgy elvetendő, mint az érdekképviselőten vagy a censzon alapuló választójog. Egészen kétségtelen, hogy a pluralitás az általános választójog híveinek megtevesztésére törekszik. Megadja az általánosságot, de hatását rögtön ellensúlyozza a többes szavazattal. Az alsóbb osztályokat akarja megnyugtatni, de céljának ép az ellenkezőjét éri el, mert az osztályellentéteket ép oly szembetűnően kodifikálja, akár a rendi uralom törvénye. A pluralitás mellett ugyanolyan viszony van a társadalmi állás és a szavazatok száma között, mint a régi büntetési tarifákban a váltságösszeg nagysága és a sértett társadalmi helyzete között. A haladás minden hívének el kell ítélnie ezt a képmutató általános választójogot.

Nézetünk szerint országgyűlési képviselővé választható mindenki, akinek választójoga van, az összeférhetlenségi esetek kivételével. Ehelyütt csak egy szempontra akarunk rámutatni. Egy demokratikus választójogi reformhoz semmi esetre sem méltó a választhatósági jognak az a korlátozása, amely a politikai büntettek bizonyos csoportját meg akarja fosztani a passzív választó-

tól. A Kristóffy és Andrassy javaslati ezzel az intézkedéssel letértek a modern jogfejlődés ösvényéről, mely a politikai bűncelekmények tetteivel szemben enyhébb bánásmódot ír elő, mint más büntetésekkal szemben. A politikai ellenfelek kivégzésének ez a modern módszere csak az elkeseredést fogja növelni. Eredménye semmiesetre sem lesz a nemzetiségi és a szociális béke megközelítése, hanem csak az ellentétek fokozása és a társadalmi harcok elmérgesítése.

IV. A szavazás titkossága

A választójog célja, hogy annak segítségével az állampolgárok az állami akarat irányítására befolyást gyakoroljanak.

Képviselési alkotmánnyal bíró államban az állami akarat nyilvánítása a törvényhozó testületek útján történik. A polgárság részvétele a törvényhozásban a választásokra, nálunk pedig, ahol az egyik törvényhozó testület az öröklés és kinevezés elvére van alapítva, csupán a képviselőházi választásokra szorítkozik. Annál inkább szükséges, hogy ezen csak hosszabb időközökben visszatérő aktusban az állampolgárok úgy vehessenek részt, hogy akaratuk szabad nyilvánításának semminemű korlát ne állhassa útját.

Ez a célja a választójog általánosságának is, mert minél nagyobb tömegek vesznek részt a választásban, ez a korlátozás annál kevésbé sikerülhet; a megvesztegetés nehezebb, a terrorizálás kevésbé valószínű. A választójog egyenlősége ugyanerre irányul, mert a széles néprétegeknek szavazatait nem paralizálja a kiváltságos osztályok többes szavazataival, vagy pedig mesterséges beosztásokkal, minő a közvetett választás és a porosz osztály-választójog. Mindeme kellékek azonban nem elegendők arra, hogy a választójog szabad gyakorlását biztosítsák és ezért minden államban, midőn szélesebb néprétegeket ruháztak fel szavazati joggal, másirányú biztosítékokról is kellett gondoskodni. Ezek között a legfontosabb a választás titkossága.

„Tökéletesen szervezett demokráciában a nyilvános szavazás bizonyos előnyökkel jár, amennyiben a nagy társadalmi áramlatok alakulását és szabad nyilvánulását segítené elő, de a fennálló társadalmi rendben, ahol annyi választó áll függő viszonyban bizonyos polgártársaival szemben, ez az eszmény meg nem valósítható, s jelenleg a titkos választás a szavazati szabadság elenged-

hetetlen kelléke”,* mondja Durkheim, a legkiválóbb francia szociológusok egyike. Csak a tényeket félreismerő tudatlanság, vagy pedig a tudatos képmutatás állíthatja, hogy az állampolgár akaratát szabadon nyilváníthatja, hogy őt ebben semmi sem korlátozza és szavazata miatt semmi hátrányos következményektől nem kell félnie

Mindenekelőtt azt kell megvizsgálni, mely főbb irányokban nyilvánulnak ezek a korlátozások?

Nyilvános szavazás esetén a szavazó a többi választók, sőt a választásra nem jogosítottak részéről is nyomásnak és utólagos üldözésnek lehet kitéve. Magyarországon ez az érv nem gyakorlati értékű: az alsóbb osztályok részéről jövő terrorizálás nem igen fordul elő, mert ezeket a választások alkalmával a fegyveres erő tartja féken, szervezetlenségük és csekély összetartásuk folytán pedig nincs módjukban bárkit magatartásáért utólag megfenyíteni. Poroszországban azonban már maguk a konzervatívok is hajlanak a titkos szavazás felé, a liberális pártok pedig egyhangúan követelik, mert különösen a városi választásoknál a szocialista szavazók és nem szavazók, formális bojkottal sújtják azon kereskedőket és iparosokat, akikkel gazdasági kapcsolatban állanak, ha nem szocialista jelöltre adják szavazatukat. Mikor még az általános választójog nem volt oly fenyegető közelségben, mint most, nálunk a szabadelvű párt állandóan panaszkodott, hogy a magyar kerületekben a függetlenségi párt terrorizálja és üldözi a kormánypárti szavazókat, s ép a hivatalos sajtó most is minden választásnál híreket közöl arról, hogy nemzetiségi kerületekben a magyar érzelmű szavazókat megfélemlítik és üldözik.

Ily kényszerítések és utólagos üldözések elkerülésére a legalkalmasabb eszköz a szavazás titkossága. A terrorizálás így eredményre nem vezethet, önmagától megszűnik.

Külföldön ez a hatás mindenütt bekövetkezett. Angliában azelőtt a választások a legnagyobb zavarok közepette mentek végbe, de amióta a szavazati jog titkos, e zavarok teljesen megszűntek, mint erre Osztrigorszki, az angolszász demokráciák kitűnő ismerője, aki nem is rajongó híve a titkosságnak, nyomatékosan reá mutat. Németországban a választási erőszakoskodások úgyszólván ismeretlenek. A tömegindulatok titkos szavazás mellett rendszerint csak akkor támadnak fel, amikor a hatóságok

* *Husadik Század* 1908 decemberi szám 682. 1.

vagy valamelyik párt a választás titkosságát meg akarják hamisítani.

De a tömegek és egyes választók részéről jövő erőszakoskodásnál és terrorizmusnál jobban korlátozza a szavazás szabadságát az a függőség, amely egy csekély kiváltságos réteg kivételével minden állampolgárra nézve megállapítható. Különösen szembeütő ez a függőség Magyarországon, ezért azzal részletesebben fogunk foglalkozni. Elsősorban jönnek tekintetbe a közhivatalnokok. Magyarországon a legutóbbi költségvetési kimutatás szerint több mint 301.480 állami alkalmazott van. (Hét év alatt számuk 75.000-el szaporodott.) Ehhez járul még a törvényhatósági és községi alkalmazottak nagy csoportja. Mindezek csekély kivétellel tudnak írni-olvasni, úgy, hogy a közalkalmazottak még a Kristóffy-féle javaslat értelmében is 10%-át teszik ki az összes választóknak. Azt állítani, hogy az állami és köztisztviselők függetlenül gyakorolhatják szavazatukat, a legnagyobb mértékben ellenkeznek a való élet tényével. Közhivatalnoki pragmatika nálunk nincs; de ha volna is, csak a legkirívóbb önkénykedéseket gátolná meg, a szolgálatból való elbocsátást, a minden ok nélkül való áthelyezést; de nem akadályozhatná meg, hogy a hivatalnok az előléptetéstől elessék, hogy tőle minden kedvezmény, mely neki nem a törvény, hanem a felsőbb hatósági intézkedés folytán jár és szükös jövedelmének kiegészítésére szolgál, megvonassék. Százféle úton zaklathatják a felettes hatóságok az ellenzéki közhivatalnokot. Az állami hivatalnokok nyilvános szavazati joga azt jelenti, hogy a mindenkori kormány egy óriási tartaléksereggel rendelkezik, amelyre nézve a szavazati jog szabad gyakorlását lehetlenné teszi és egyúttal ellensúlyozza velük más rétegek szabad akaratnyilvánítását is.

A második nagy osztály, amely védelemre szorul, a munkásság. Magyarországon a gyáripar eddig a munkások politikai szervezkedésébe ritkán avatkozott be. Ennek oka azonban elsősorban az a tény, hogy a munkások 98%-ának nincs szavazati joga tehát a politikai szervezkedés meglehetősen platonikus értékű volt. Kétségtelen, hogy amennyiben a munkásoknak bármely rétege is szavazattal ruháztatik fel, a befolyásolás, a függőség ezen az oldalon is nyilvánulni fog, mert ha a gyárosok saját jól felfogott érdekükből nem is akarnak a munkásokra nyomást gyakorolni, erre őket az állam, a kormány vagy más hatalmi tényezők kényszerítik majd, ami nemcsak politikai

hanem egyúttal folytonos gazdasági villongások előidézésére vezet.

Amit a munkásokról és közhivatalnokokról mondtunk, ugyanez áll a kereskedelmi alkalmazottak és magántisztviselők nagy tömegére nézve.

A harmadik nagy népréteg, amelynek függősége erősen szembeüt: a parasztság. Igaz, hogy vannak olyan vidékek, főleg az Alföldön, ahol a szabad parasztság elég függetlenül nyilvánítja akaratát, bár az állami és közigazgatási közegek nyomásának, beavatkozásának e vidéken is száz és száz módja lehet. De az ország túlnyomó részében a nagybirtok kezében van a politikai vezetés és a kisparasztság a legszorosabb függésben él a falu uraitól. Állataikat, közlegelő hiányában, (természetesen nem ingyen) az uradalmi legelőkre hajtják, különböző haszonvételeket élveznek uradalmi erdőkben, maguk és családtagjaik — bár alacsony napszám ellenében — a nagybirtokon találnak munkát, vagy pedig feles és harmados földet művelnek meg. Ha a választás alkalmával nem akarnak a földesúr jelöltjére szavazni, megvonják tőlük az addig élvezett kereseti lehetőségeket, állataikat az urasági legelőről elhajtják, a felesföldeket visszavonják. Azonkívül a földesúri hatalomnak a községi képviselőtestületekben vezető szerepe van s így a kisparasztságot könnyen tudja befolyása alá hajtani. A kincstári telepések a mindenkori kormánynak ép oly leltári szavazói, mint a közhivatalnokok.

Hogy a mezőgazdasági cselédek és munkások mily szabadon gyakorolhatják szavazati jogaikat, erről beszélni is fölösleges.

A kereskedők és iparosok függősége szintén kétségtelen Magyarországon, hol az állam a legnagyobb vállalkozó és a legnagyobb megrendelő. Az iparos és kereskedő az adókiadás és adóéltárás ezernyi szövevényével függ a hatóságoktól. Az állam adja, mint a vasúti hálózat túlnyomó tulajdonosa, a tarifakedvezményeket. Iparfejlesztésünk eszközei részben állami szubvenciók és állami megrendelések. Az iparos és kereskedő attól kezdve, hogy iparigazolványát elnyerte, lépten-nyomon a hatóságok ellenőrzése alatt áll és jóakarattól függ. Az ipari és kereskedelmi kihágásokra oly tömérdek törvény, rendelet és szabály van, hogy azok tömkelegében senki sem tud eligazodni és sohasem tudhatja, mikor vonhatják feletősségre átlépésök miatt. Az italmérési, dohányelárusítási, sóeladási engedélyeket a kormány adja s azok bármily koholt ok alapján bármikor

elvonhatók. Az ipari felügyelet Magyarországon a lehető legunalmasabb, de választások idején minden gyárost és iparost fenyeget a hatóságok fölébredt szociálpolitikai lelkiismerete. Kedvező magatartás ellenében a legminimálisabb kötelezettségek teljesítése alól ki lehet bújni, míg nem tetsző szavazás esetén a leglelkiismeretesebb kereskedő, a leggondosabb iparos sem kerül el a büntetést.

Külön kell megemlékeznünk a tanítók és tanárok helyzetéről. Az államiak közhivatalnokoknak tekintendők és reájuk a fentebb már elmondottak érvényesek. A községi és felekezeti tanítók és tanárok felett a kormány végső fokon fegyelmi hatóságot gyakorol. Azonkívül a felekezeti és községi iskolák segélyezése az állam kezében mindig eszköz arra, hogy e címen a tanítók politikai állásfoglalását befolyásolja. Ugyanez a cél a lelkesíti fizetések kiegészítésénél is. A tanító és tanár azonkívül nemcsak az állami, hanem a helyi hatalmasságok, főleg pedig az egyházi hatóságok befolyásának is ki van szolgáltatva.

Az értelmiségi középosztály többi csoportjára nézve a függőség egészen nyilvánvaló. Az orvost fenyegeti az a veszély, hogy állandó betegeit szavazata miatt elveszíti, ha pedig hatósági megbízást teljesít, felső nyomásnak és üldözésnek lesz kitéve. Az ügyvédre nézve ugyanez a helyzet. A mérnök, ha hivatalnok: ennek sorsát osztja, ha pedig vállalkozó: az iparosét és kereskedőét.

Nincs a társadalomnak oly osztálya, melyre nézve a függőség a legkülönbözőbb irányokban ki ne lenne mutatható.

A választók befolyásolásának a kényszerítésnél sokkal demoralizálóbb esete az, midőn a választó szavazataért bizonyos ellenértéket kap és pedig vagy készpénzben, vagy hivatali előmenetelben, gazdasági előnyökben stb. Még legenyhébb alakja a vesztegetésnek az úgynevezett etetés-itatás. Hogy a vesztegetés mennyire megmértelyezi a társadalmi életet, mennyire kiöli a választókból a tisztességes felelősség érzetét, hogy mily veszélyt jelent egy nemzet erkölcsi fejlődése szempontjából, azt hisszük, bővebben fejtegetni nem szükséges. A korrupció a széles népretegeket, a „nemzet elítjének organikus tartalékát” támadja meg, s aki a vesztegetést nem igyekszik megszüntetni, az saját nemzetének organikus tartalékát mérgezi meg.* Még azok a társadalmi rétegek is, amelyek állandóan résztvesznek a vesz-

* Rudolf Goldscheid: *Huszadik Század*, decemberi szám 652. l.

tegetésekben, képmutatóan panaszkodni szoktak a társadalom romlottságán. Mindeme visszaélések ellen a jelenlegi viszonyok között a legjobb szer a szavazás titkossága. A megfélemlítés és presszió céltalanná válik, mert sem a felettes hatóság, sem a kormány, sem egyéb hatalmi tényezők, titkosság mellett tudomást a választók szavazatáról nem szerezhettek. Az a tény, hogy nem lehet ellenőrizni, vajjon a szavazó megfelelt-e ígéretének, a vesztegetésre irányuló hajlamot rendkívül csökkenti, sőt egészen megszünteti.

A büntetőjognak ma már főelve, hogy a bűncselekményeket nem annyira szigorú megtorlással, mint okszerű megelőzéssel kell kevesbbiteni. A társadalmi bajokat, nem az egyes tünetek időleges elnyomásával, hanem a baj gyökerének kiirtásával kell megszüntetni. A függőségi viszsonnyal való visszaéléseknek és a vesztegetésnek nem megfelelő ellenszeré az, ha azokat büntetjük; egyedüli és biztos orvosság, ha a választót akarattyanítvánításának idejére oly helyzetbe hozzuk, hogy vele szemben presszió, megfélemlítés és megvesztegetés hatástalan és — ami a fő — céltalan legyen. Mert ha elméletileg az utólagos megtorlás helyessége mellett lehet is érveket felhozni, a gyakorlat ezekre a legridegebben cáfol rá. A kúriai bíraskodás Magyarországon évtizedeken át főkövetelménye volt nemcsak az ellenzéki pártoknak, de minden demokratikusan gondolkodó embernek. A törvény tíz éves hatálybanléte alatt a kúriai bíraskodás valóságos karrikaturává süllyedt, mert a kir. Kúria merő formalizmusból, kényelmi okokból a legkiáltóbb esetekben is elutasítja a választási panaszokat. Az 1911. évi jogászgyűlés tárgyalásai közepette egy hang sem emelkedett, amely a Kúria jelenlegi gyakorlatát megvédte volna; ellenkezőleg minden irányadó vélemény megegyezett az intézmény hatástalanságának és csődjének kimondásában,

Ezzel szemben azt látjuk, hogy ahol a titkosság behozatott, a bajok jórészt megszűntek. A porosz választásoknál, nyilvános szavazások mellett, van vesztegetés és presszionálás, ellenben a német birodalmi választásoknál a vesztegetések megszűntek és a keleti tartományokat kivéve, ahol a junkerek az ellenzéki szavazatokért rendszerint egész falukat szoktak megbüntetni, presszió miatt sem merülnek fel panaszok. Ha egyéb államokban, ahol a titkos szavazás érvényben van, fordulnak is elő ennek dacára visszaélések, az esetek megvizsgálása után azonnal kitűnik, hogy nem az elv helytelen, hanem a titkos szavazás nincs következe-

tesen keresztülvive, mint ezt az északamerikai Unió több államában látjuk.

Sokan mondják, hogy a titkos szavazás mindenütt ellentétben van a társadalom felfogásával, szokásaival és érzésével. Szabad országban az egész politikai élet a nyilvánosságon alapul, és arra kell törekedni, hogy mindenkinek politikai meggyőződését és állásfoglalását tisztán láthatóvá tegyünk.

E hipokrita érvre éppenséggel nem nehéz a felelet. Tudjuk, hogy a legelőkelőbb körökben, a legexkluzívabb kaszinókban a szavazás titkossága a rendes szabály és pedig főleg azokban a kérdésekben, amelyekben a kaszinói, a lovagias becsület forog kockán. Miért nem ellenkezik tehát, miért van itt összhangban a titkosság az erkölcsi érzéssel? A képviselőháznak összes tisztviselőit titkos szavazással választják. Nem hallottuk még, hogy a nyilvános szavazás erkölcsi hatásának rajongói kívánták volna valaha a képviselőház tisztújításának nyilvánosságát. *Achille Loria* mutat rá, hogy az uralkodó osztály mindig kettős morált hirdetett és gyakorolt: egyet házi használatra, a másikat az alsó néposztályok számára. A saját zártkörű életén belül végbemenő dolgokban, mikor az neki kényelmesebb, mindenütt a titkosságot valósítja meg, de a nagytömegek részére a nyilvánosságot hirdeti, hogy uralma alól fel ne szabadulhassanak.

A nyilvánosságnak azt az előnyét is állítják, hogy a gyávákat a szavazatból kizárja. Ebből az következne, hogy a bátarakat, akik szembe mernek helyezkedni a hatalmi viszonyokkal, jutalomban részesíti, holott ennek éppen az ellenkezője következik be, mert aki nyíltan adja le szavazatát, üldözéseknek és preszsióknak van kitéve.

„A szavazás nyilvános volta a szavazó rabszolgasága”, mondja *Yves Guyot*, aki eléggé ismeretes szocialistaellenes érzelmeiről.

Részletesen kívánunk foglalkozni azzal a kifogással, hogy magyar nép jellemével, becsületes egyenes voltával a titkos választójog nem fér össze. Ez a kifogás sem nem új, sem nem magyar. Bismarck is féltette a germán faj ősi egyenességét, Stuart Mill pedig a felső osztályok gentlemanságát a titkosságtól. Ez az ellenvetés a külföldön is rosszhiszemű, de Magyarországon egyenesen nevetséges. Inkább lehet azt kérdezni, hogyan fér össze a magyar ember egyenes jellemével, hogy legszentebb polgári jogát pénzen és italon vásárolják? Összefér-e az a nyílt-

sággal és egyenességgel, hogy az állam, a hatóság, a megrendelő, a nagybirtokos terrorizálja a hivatalnokait, az iparosokat, a kereskedőket és kisbirtokosokat? Összefér-e az a magyar nemzet tekintélyével, hogy a képviselői mandátum adásvevés tárgya, hogy bizonyos választókerületek meghatározott árfolyamon kerüljenek forgalomba és hogy a magyar választókerületek túlnyomó részében a legutolsó embert is meg lehet választani, ha a szavazók megvesztegetésére elég pénzzel rendelkeznek? Összefér-e az a magyar nemzet tekintélyével, hogy a *rotten borough*-ok hazája ma már nem Anglia, hanem Magyarország és elsősorban Erdély, és az egész művelt külföld minden hivatalos információ dacára úgy tekint Magyarországra, mint a korrupció klasszikus országára és Romániával helyezi párhuzamba? Hősiességet, martiriumot a mindennapi élet gondjaival küzdő embertől kívánni nem lehet, a felelősség azokra száll vissza, akik őt ily erkölcsstelen helyzetbe juttatják. Az összes nyugateurópai államokban fennáll a titkos szavazás és joggal kérdezheti vajjon a franciák, az angolok, németek, olaszok és belgák becsstelenek-e, hogy nem nyilvánosan adják le szavazatukat? Magyarországon is a törvényhatósági választásoknál titkos a szavazás; tehát a magyar ember egyenes jellemű, ha a képviselőválasztásoknál nyíltan, de pénzért és presszió alatt szavaz; ellenben becsstelen, gyáva ember, amikor a törvényhatósági választásokon titkosan, de ingyen és meggyőződésének megfelelően adja le szavazatát.

Az érvelés rosszhiszeműségét bizonyítja az a tény is, hogy hazánk múltjában a titkos szavazás nem ismeretlen.* Minthogy az 1848. V. t. c. ezt kifejezetten nem zárta ki, 1848-ban Győrött, 1861-ben Komáromban és Szabadkán titkosan történt a szavazás. Ezt az eljárást 1865-ben Eger, majd 1868-ban Heves, Pest és Szabolcs vármegyék is átvették és alkalmazásáról mindenütt csak kedvező tapasztalatok maradtak.

A titkos szavazás megakadályozásának az a célja, hogy ha már az uralkodó osztály kénytelen a választójog kiterjesztésével engedelményt tenni az alsóbb néposztályoknak, megmentse azt, ami még menthető, mint azt Mill is kifejezetten elismeri. Éppen azért a demokratikus haladásnak legbiztosabb jele a szavazás titkoságának a behozatala. Ma már a nyilvános szavazás Európában csak Magyarországon, néhány kisebb német

*L. Szederkényi Nándor röpirata: Az általános választójog a magyar ősi alkotmány szempontjából. 1911.

tag-államban, némely svájci kantonban, (referendum ellett!) Oroszországban és Törökországban van hatályban. Azokon, akik inkább akarnak ebben a társaságban, mint a nagy nyugateurópai nemzetek kulturközösségében helyet foglalni, természetesen nem segíthetünk. Ezekkel szemben minden érvelés hiábavaló. Hogy a kérdéssel mégis részletesen foglalkoztunk, ennek oka, hogy a jóhiszemű közönség körében is igen nagymértékben terjedtek el a titkosság ellen irányuló rosszhiszemű kifogások.

Ezt megállapítva elismerjük, hogy sok jogosultság van azon kifogásokban, melyek szerint a titkos szavazásnak sokhelyütt érvényben levő módjai a választási visszaéléseket nem zárják ki teljesen. Ez azonban nem a titkos szavazásnak helytelenségét, hanem pusztán azt jelenti, hogy a titkos szavazás technikailag nincs tökéletesen keresztülvive. Pedig ez nem tartozik a lehetetlen feladatok közé; ennek megvilágítására fogunk most következő fejtegetéseinkben áttérni.

A titkos szavazást következőkép kellene szabályozni: Ha a szavazó belép, a szavazatszedés vezetőjétől kap egy hivatalos bélyeggel ellátott borítékot. Ezzel visszavonul egy elkülönítő helyiségbe (*isoloir*-ba). Az elkülönítő helyiségben kitölti az ott rendelkezésére álló üres szavazati lapot és ezt vagy a magával hozott szavazati lapot elhelyezi a borítékba. A szavazati lapok alakját és színét az egész országra nézve egyöntetűen kell megállapítani oly módon, hogy a szavazati lapok kellékei ne legyenek komplikáltak és így a visszautasításra okul lehetőleg ne szolgáljanak. Az analfabétákra való tekintettel a szavazás nemcsak úgy történhetik, hogy a választó a szavazati lapra jelöltje nevét írja vagy nyomtatott lappal szavaz, hanem úgyis, hogy a szavazatlapot színes írónnal vagy krétával megjelöli. Minden jelöltnek ugyanis meg lenne a maga színe s az elkülönítő helyiségben ezen színeknek megfelelő írónok vagy kréták állanak a szavazó rendelkezésére. Ezek az írónok vagy kréták egy asztalkához lennének erősítve. A választó színes jellel ellátott lapot is hozhatna magával. (Megjegyezzük, hogy a titkos szavazásnak ehhez bizonyos tekintetben hasonlatos módja volt használatos 1874 előtt Magyarországon azon törvényhatóságokban, hol a szavazás titkos volt.) A választó az elkülönítő helyiségből kilépve, visszaélések elkerülése céljából, a borítékot maga helyezi el az urnába. A szavazás befejezésével az elnök és a bizalmi férfiak az urnát lepecsételik. A szavazás eredményének megállapítása ne tartozzék

a szavazatszedés vezetőjének hatáskörébe. A lepecsételt urnák azonnal egy külön szavazatmegállapító hatósághoz küldendők, mely egy bírói kiküldöttből és a bizalmi férfiakból álljon.

A választás módjára vonatkozó összes szabályok szemléltetően falragaszok útján és a községekben élőszóval is, kidobolás útján, közhírré teendők.

A titkos szavazás eme módja ellen csak az a kifogás hozható fel, hogy ha a választást megvesztegetés okából megtámadják, nem lehet megállapítani, hogy a választó melyik jelöltre szavazott. A választások utólagos megtámadásának nem tulajdonítunk nagy gyakorlati jelentőséget. A visszaélések ellen magában a választójogi rendszerben kell garanciákat keresnünk. De ha föltétlenül ragaszkodunk is annak megállapításához, hogy a választó melyik jelöltre szavazott: akkor is találhatunk oly titkos szavazási módot, amely mellett ennek meghatározása lehetséges. Ez az *Australian ballot*-nak Angliában elfogadott rendszere. A mi viszonyaink mellett azonban úgy véljük, hogy ez a rendszer több visszaélésre adhat alkalmat, mint a titkos szavazásnak általunk javasolt módja.

V. A választási eljárás és a községenként való szavazás

A választói jogosultság megállapítására irányuló eljárásnak egyedüli célja, hogy a törvény által feljogosítottak részére a választójogot tényleg biztosítsa.

Az állandó névjegyzékeknél egyszerűbb módja a szavazati jogosultság megállapításának a választók összeírása a választások előtt, mint az Ausztriában és Németországban honos. De kulturális viszonyaink, közigazgatásunk jelenlegi állapota a legnagyobb óvatosságot teszik indokolttá és így nem mondhatunk le az állandó és évről-évre kiigazítandó választói névjegyzékek rendszeréről. Az állandó névjegyzékeknek ma nálunk meglevő rendszerét azonban igen tökéletlennek tartjuk. Az évi revíziónak föltétlenül rövidebb időt kell igénybe vennie, a jegyzékek hosszabb ideig teendők közszemlére, a felszólalási határidőknek hosszabbnak kell lenniök és a felszólalás meghatározott rövid idő alatt legyen elintézendő. Az állandó névjegyzékek kétségtelen hátránya, hogy nem tüntetik fel híven a jogosultakat közvetlenül a választás idejében. A névjegyzékeket t. i. az előző évben állítják össze kerületenként és így az időközben odaköltözöttek nem vétetnek fel a jegyzékbe. Ezt a hiányt némileg ellensúlyozni lehet olykép, hogy a valamely kerület névjegyzékébe felvett

választó, ha kerületéből elköltözik, még a névjegyzék lezárása után is fel legyen vehető az elköltözés igazolása mellett más kerület névjegyzékébe. Ezt az eljárást több ausztráliai állam követi. A választói névjegyzékek összeállítását jelenlegi jogunk szerint igen komplikált eljárás mellett egy önkormányzati, politikai testület végzi. A törvényhatósági bizottság küldi ki a központi választmányt saját tagjai közül, holott a választói névjegyzékek összeállítása egy igen egyszerű és helyi ismereteket igénylő közigazgatási funkció, melyet Európaszerte községi hatóságok végeznek. Ily körülmények között egy politikai testület beavatkozása nyilvánvalóan nem a jogosultak hű feltüntetésére, hanem illetéktelen befolyások érvényesülésére vezet. Ezért nézetünk szerint a névjegyzékek összeállítása feltétlenül kiveendő a központi választmány kezéből és községi szervekre bízandó. A községi hatóságok megállapítása ellen bizonyos határidőn belül az illető község minden választópolgárának joga legyen az illetékes járásbíróhoz fordulni, mely leginkább alkalmas a bizonyítás föltételére. Ennek határozata ellen a hatásköri bírósághoz vagy hasonló összetételű közjogi bírósághoz lehessen fölbebizni.

Gyülekezési jogunk tökéletlen volta különösen szembe-tűnő a választási agitáció idején. Ilyenkor, mikor a legfontosabb a választóközönség felvilágosítását, tájékoztatását lehetővé tevő teljes gyülekezési szabadság, politikai hatóságaink a legkülönösebb ürügyek alatt megakadályozhatják gyülekezések megtartását és korlátozhatják a választók csoportulásait, közlekedési szabadságát. Addig is, míg nálunk a gyülekezési jogot törvény nem szabályozza, a választások tartamára és ezt megelőző bizonyos időre maga a választási törvény biztosítsa a gyülekezés szabadságát oly módon, hogy az említett időtartamon belül minden bejelentés nélkül gyűlések legyenek tarthatóak, melyek csak a gyűlésen kitört zavargás esetén legyenek feloszlathatók. Ugyancsak a választási harcok idején a közigazgatási hatóságok ne korlátozhatják a jelölt és bizalmi embereinek a kerület bármely községében való megjelenését és tartózkodását. Az agitáció teljes szabadságának egyik követelménye, hogy a mandátum ne legyen megtámadható azon a címen, hogy politikai izgatás útján szerzetett. Az agitáció szabadságának minden korlátozása csak arra jó, hogy a politikai hatalmon levő csoportok, a nekik nem tetsző törekvések elől a politikai érvényesülés útját elzárják. Ezt az eljárást sokan még a konzervatív írók közül is elítélik.*

A választási eljárásnak nyilván legfontosabb kérdése, hogy

a szavazás a választókerületek székhelyén centralizáltan, avagy községenként decentralizáltan történjék-e. Mi feltétlenül a decentralizált községenkénti szavazás mellett vagyunk.

A központosított szavazás kétségtelenül maga után vonja a visszaélések egész légióját. Mesterségesen tömörít nagy tömegeket, növeli a választók izgatottságát, előidézti a karhatalom beleavatkozásának szükségességét és a választás napján rendesen valóságos ostromállapotot teremt. Hozzájárul még mindehhez, hogy a költséges utazások vagy lehetetlenné teszik a szegény választó jogának érvényesítését vagy a befolyásolásnak, az úti-költségek megtérítésének, az etetésnek és itatásnak, szóval a megvesztegetésnek törvényesen elismert formáit idézik elő. A nagy tömegek rendbentartásához egy hatósági szervre, a valóságos diktátori hatalommal felruházott választási elnökre van szükség. A választási elnök a maga nagy rendőri hatalmával igen könnyen élhet vissza és befolyásolhatja a választások eredményét; Főlöszleges ezek igazolására tényeket felhozni a magyar választások történetéből. Hozzátehetjük még, hogy egy választási központban a szükségkép bekövetkező pártok szerinti tömörülés a szavazás titkosságát rendszerint illuzóriussá tenné.

A decentralizált szavazás módozatai a következők lennének: a szavazás külön történjék minden kis községben is. Oly község, melynek lakossága az 1500-at meghaladja, szavazó körzetekre osztandó. A jelölést a választási elnök a választás előtt néhány nappal tenné községenként közhírré. A szavazás egyszerűsítése céljából a választói igazolvány a választói névjegyzékbe felvett minden polgárnak hivatalból legyen kézbesítendő. A választás napja az egész országban egységes legyen és a munkások szavazásának megkönnyítése céljából vasárnapra essék, amikor a legteljesebb munkaszünetet kell biztosítani minden üzemben és a korcsmák bezárását el kell rendelni, valamint el kell tiltani a szeszes italoknak azokon kívül való kimérését is. A szavazatszedés feladatát a községi elöljáróság valamely tagja végezze, mellette egy jegyző vezeti a jegyzőkönyvet, egy jegyző pedig a választói névjegyzékben a szavazó nevét jelöli meg. A jelöltek bizalmi férfiakkal képviseltetik magukat. A bizalmi férfiak felszólalásai jegyzőkönyvbe veendő. A bizalmi férfiak csak súlyos rendzavarás esetén távolíthatók el, ez esetben helyettesítésükről maguk gondoskodnak. A visszautasított szavazatai és a formahiba miatt visszautasított szavazatlapok külön lepecsételendő borítékba teendő.

Ilyen körülmények között a szavazatszedés igen egyszerű mecha-

nikus tevékenység és eszik a decentralizáció ellenségeinek az kifogása, hogy nem található a községenkénti szavazás mellett a szavazás vezetésére elegendő alkalmas személy. Decentralizált szavazás mellett a választási elnök hatásköre minimális, egyegyedül a szavazás eredményének megállapítására szorítkozik. Mint már említettük, e funkciót bírói személy végezné bizalmi férfiak közreműködésével és határozata ellen nyomban jogorvoslattal lehetne élni a törvényszékhez, amely a következő napon bizonyítás fölvétele nélkül köteles lenne határozni a kérdésben. Miután itt első sorban alaki kérdésekről lenne szó és így az eljárás nehézségekbe nem ütközik, sok esetben elejét lehetne venni a választás megtámadásának és az ehhez fűződő hosszadalmas és költséges eljárásnak.

V. A kerületek beosztása

A kerületi beosztással kapcsolatos kérdések eldöntésénél mindenekelőtt azt kell megvizsgáljunk, helyes-e a ma nálunk elfogadott egy-képviselős rendszer?

Nézetünk szerint a demokráciának azt a követelését, hogy minden politikai, gazdasági érdekeire nézve különálló csoport szóhoz jusson, képviselve legyen, az egyképviselős kerületi rendszernél sokkal jobban elégíti ki az arányos képviseleti rendszer.

Az arányos képviseleti rendszernél az egész ország egy kerület vagy pedig nagyobb kerületekre oszlik. Az ilyen nagyobb kerület több képviselőt választ. (Belgiumban 3—18-at.) Egy képviselő megválasztásához bizonyos számú szavazat szükséges. Ez a megválasztáshoz szükséges szám a választók vagy szavazók száma és a mandátumok száma között való arányt fejezi ki. A választók annyi képviselőre szavazhatnak, ahány választandó a kerületben. Megjelölhetik a sorrendet, mely szerint jelöltjeik megválasztását kívánják.

Ezen rendszer szerint az ország egy nagy részében szabadon tömörülhetnek az egy politikai felfogást vallók. A kisebbségek megfelelő képviseletre juthatnak. Nem történhetik meg az, hogy jelentős kisebbségek képviselet nélkül maradnak, vagy hogy az ország tulajdonképpen többsége a szerencsétlen kerületi beosztás révén nem jut kifejezésre. A kerületi beosztás egyszerűbb lesz a pótválasztások fölöslegessékké válnak.

Az említett szempontokon kívül még különös nyomaték

szól az arányos képviseleti rendszer mellett az, hogy miután itt egy nagyobb kerület választ több képviselőt, megszűnik a parlamentben a helyi érdekek kultusza, a partikuláris szempontokat háttérbe szorítják az országos kérdések. „Kijárási” rendszer a képviselet ezen módjánál nincs és a választási agitáció is mélyebben járó, a választóközönség politikai műveltségét kiszélesbítő lesz. Nem véletlenül egymás mellé csatolt községek vagy kiszakított városrészek választanak ennél a rendszernél „kijárákat”, hanem országrészek igazán országos érdekeket „képviseelő” képviselőket.

Miután azonban ez az eszme nálunk szélesebb rétegeket még egyáltalán nem hódított meg, az arányos képviselet egyes részletkérdéseivel, mint a korlátolt vagy halmozott szavazat, a kötött vagy a szabad lista kérdéseivel nem foglalkozunk.

Annál behatóbban kell tárgyalnunk azt a kérdést, hogy a közvéleményben élő egyképviselős kerületi rendszer mely föltételek és biztosítékok között szolgálhatja legjobban a parlamentarizmust ?

Mindenekelőtt hangsúlyozzuk azt, hogy amikor a reform egyik sarkalatos eleme gyanánt elfogadtuk a választójog egyenlőségét, akkor ezzel már eldöntöttük azt is, hogy az egyes választókerületeknek szintén egyenlőknek, t. i. olyanoknak kell lenniök, hogy minden kerületben egyenlő legyen a választók száma. A kerületek beosztása minden tíz évben revideálandó s azok a választók mindenkori tényleges száma arányában újból beosztandók. Máskülönben a szavazatok egyenlősége megszűnik és a legoktalanabb pluralitások következnek be. Ma például a magyar választójog tényleges állapota a kerületek egyenlőtlen beosztása útján égbekiáltó pluralitásokat létesít az egyenlő választójogi rendszer keretében. Az erdélyi és felvidéki eldugott kis kerületecskék, sokszoros pluralitásokat élveznek a városoknak, a két magyar alföldnek, meg a Dunántúlnak nagy kerületeivel szemben. Amíg Bereczkén 142 választó küldi a maga többségével megválasztott képviselőjét a parlamentbe, addig a budapest-erzsébetvárosi kerület bizalmát csak 12.307 választónak a többsége adja meg. Minden bereczki választónak tehát 86-szoros pluralitása van egy-egy fővárosi választóval szemben. Ehhez hasonló többes szavazatokat biztosít a mai választójogi rendszer a kerületek egyenlőtlen beosztásával nagyon sok helyen és pedig mindenütt az értelmiségnek, a vagyonnak és a magyarságnak a rovására. Érdemes, igazságos és tanulságos

nyomatékosan kiemelni, hogy amikor a mai magyar választójogi rendszer a demokratikus alapelvek egyikét, a szavazatok egyenlőségét a választási geometria segítségével meghamisította: akkor egészen rendszeresen elnyomta a szellemi és anyagi kultúrát, meg a magyarságot. Igaz, hogy ennek az ellenkezőjét is el lehetne érni, ha megfelelő választási geometriával nagyszámú választót egyesítenénk a szegény, nemzetiségi kerületekben s viszont a gazdag magyar vidékeken kis kerületeket hasítanánk ki. Ez az eljárás azonban nyilvánvaló meghamisítása lenne magának az egész tervezett reformnak, mert teljesen illuzóriussá tenné a választójog egyenlőségét.

Az egyenlő kerületek t. i. az egyenlő értékű, vagyis egyenlő számú választóból alkotott kerületek azonban nemcsak az egyenlő választójognak logikai következménye gyanánt és a parlamenti élet tisztaságának, igazságosságának szempontjából követelendők, hanem egyenesen politikai szükségszerűség gyanánt tekintendők, amelyek nélkül a nemzeti akarat minden megállapítása teljesen lehetetlen. Az egyenlő kerületbeosztás tekintetében minden eredmény olyan, mint a mérleghamisítás. Ha az egyes képviselőket minden kerületből más-más számú választó küldi a parlamentbe, akkor ezek pártarányai nem képviselik a nemzeti közakaratot.

A parlamentnek egész életrendje, működésének technikája követeli, determinálja a választókerületek egyenlőségét, azaz egyértékűségét s ennek minden megsértése és legsekélyebb mellőzése a többségi elvnek elejtését jelenti. Az egyeseknek nyújtott többes szavazat és az egyenlőtlen kerületek egyformán politikai igazságtalanságok, a különbség közöttük csak az, hogy mindegyikből más-más formája származik a politikai elnyomásnak.

De még közvetlen taktikai okokból is teljesen elvetendő és kárhóztatandó a kerületek beosztásának minden egyenlőtlenége, mert az a jogfosztás, amely a választási geometria alkalmazásával főleg a nemzetiségek ellen irányul, eddig soha nem látott élességű nemzetiségi harcokra vezetne. A magyar állam, egység érdekében való egybefűzés helyett a nemzetiségeket légmentes elzárkózásra kényszerítené, felköltené a nemzetiségi öntudatnak lelegejtetteb alvó csíráit, s hihetetlen mértékben felfokozná az ellentállás összes energiáit. Nem megvetendő súlyt kapna ez a végzetes ellenszegülés a külföldről.

A tudománynak, a politikának, az igazságosságnak és a taktikának eme követelményei mellett csupán egyetlen egy szempontnak lehetne talán még átmenetileg módosító hatást

tulajdonítani. Ha valamely törvényhatóság területén az írni-olvasnitudók száma tetemesen meghaladja az országos átlagot, ez a törvényhatóság a maga intenzívebb és magasabb kultúrájában a képességeknek olyan többletét bírja, hogy számára a politikai jogoknak nagyobb mértékét lehetne biztosítani, t. i. kevesebb számú választó küldhetné az ilyen törvényhatóság területéről egy-egy képviselőt.

Ez a módosítás alkalmas módon kedvezményezné a magasabb kultúrát, amellet sem egyéneknek, sem osztályoknak, sem nemzetiségeknek nem nyújtana kiváltságokat, s a kerületek egyenlő értékűségén nem káros és nem zavaró módosítást eszközölné.

Nem tartjuk e módosítást szükségesnek, de ha a törvényhozás eltérne az általunk javasolt teljesen egyenlő kerületi beosztás elvétől: az értelmiségnek és a magyarságnak a kedvezményezésére ezt találjuk az egyedül lehetséges elvnek, amely nagyobb igazságtalanság nélkül ütne csorbát a kerületbeosztás egyedül helyes rendszerén.

VI. Az ellenérvek bírálata

Legyen szabad most már azokkal az ellenérvekkel foglalkozni, melyek a magyar közéletben az általános választójog ellen leggyakrabban hangzanak el.

Az általános választójog ellenzőinek egyik fontos érve e reform ellen az, hogy az általános választójog megvalósítása végetvetne a magyarság hegemoniájának az országban, sőt magának az állam egységének is. Ezek a jóslatok tagadhatatlanul nagy befolyást gyakorolnak a magyar közvélemény egy részére, melynek nem volt alkalma ezzel a kérdéssel közelebbről megismerkedni. Ezért kissé bővebben kell ezt a kérdést szemügyre venni.

Így mindenekelőtt hangsúlyozni kívánjuk, hogy maga az érv nincsen őszintén megállapítva. Ugyanis tudjuk azt, hogy az Andrassy-féle, állítólag a magyarság szupremáciáját biztosító, a plurális szavazati jogon alapuló törvényjavaslat, mint egy beható bírálat kifejtette,* eredményeiben mindössze abban különböznek a Kristóffy-féle, állítólag a magyarság vezetőszerpét veszélyeztető, az írni és olvasni-tudáshoz kötött egyenlő szavazati jogon alapuló törvényjavaslattól, hogy (igazságos kerületi beosztásnak

* Jászi, Rác, Zigány: *A választójog reformja és a magyarság jövője*. Budapest, Deutsch Zs. és Társa, 1908.

nemzetiségek országos megoszlása egyenletességének föltételezése mellett) a plurális választójog nagy és bonyolult gépezete kettővel adna több magyar képviselőt az országnak, mintha az egyenlő választójog alapjára helyeznők parlamentünket.

Ez a tény nyilvánvalóvá teszi, hogy a nemzetiségi veszedelem érve igen sok esetben csak bizonyos osztályuralmi törekvések leplezésére jó és még ott is, ahol azt valóban komolyan veszik, nem az általános választójogtól féltik a magyarságot (hisz láttuk, a plurális választójognak valószínű számszerű eredményei alig kedvezőbbek!) hanem inkább a demokrácia, a szabadabb politikai mozgás és az intenzívebb szellemi propaganda ama lehetőségétől, mely kétségtelenül nyomában járna. A plurális választójog és a többi mesterkélts rendszer ugyan nem biztosítaná a magyar választók számának növekedését, de tervezőik szerint alkalmas eszköz volna a ma uralkodó osztályok uralmának csorbíthatlan fentartására azáltal, hogy a plutokrácia befolyása és a nyílt szavazás terrorizmusa segítségével továbbra is lehetetlenné tenné a választók akaratának szabad érvényesülését.

Az az egész tan, mely az általános választójogtól félti a magyarságot, végeredményben azt a felfogást jelenti, mely szerint a magyarság hegemoniája csak a mai jogosulatlan privilégiumok, az erőszak és a korrupció eszközeivel tartható fenn. Ennek a tannak a hirdetésében és a közéletbe való becsepegtetésében, mi a magyar kultúra szempontjából nagy veszedelmet látunk. Ugyanis a politikai ellenfeleknek legelkeseredettebb bírálata sem lehet annyira kedvezőtlen egy ország belső önérzetére és a külvilág előtti prestigeére, mint egy olyan tan hangoztatása, mely azt hirdeti, hogy a magyarság fölénye, a magyar állam épsége, az azt alkotó népelemek kohéziója merőben mesterséges alakulat, a hatalomnak és az erőszaknak eredménye, melynek szükségkép vége lesz, mihelyt az azt fentartó külső nyomás megszűnnek. Sőt ez a tan a magyarság halálos ítéletével volna egyértelmű, mert csak a társadalmi élet törvényeit nem ismerők hihetik el azt, hogy a demokratikus jogállam felé haladás avagy a mai osztályuralom fentartása a mai privilegizáltak akaratától függ. Ezzel szemben a helyzet igazi képe az, hogy ma, a huszadik század elején, Európa közepén minden államnak a demokrácia irányában kell napról-napra növekedő gyorsasággal előhaladnia nemcsak azok túlnyomó többségének életbevágóbb érdekéből, akik az államot alkotják, hanem magának

a nemzetközi helyzetnek erejénél fogva is, mivel a művelt nyugati demokráciák minden előrehaladása szükségkép a fejlettebb országokban is felkelti a megfelelő belső reformok után való vágyat és akaratot, nem is beszélve arról, hogy a forgalmi és gazdasági szabadság mai korában a kevésbé demokratikus ország és nép hátrányban van az államok létért való küzdelmében, mivel a gazdasági élet, különösen az ipar és kereskedelem gyarapodása a demokrata jogállam minél teljesebb kifejlődésétől függ.

Ezzel a konzervatív politikusaink által képviselt káros és veszedelmes tannal szemben mi azt hisszük, hogy a politikai hatalom és az erőszak talán múlón eldöntheti a társadalmi küzdelmek eredményét, de tartós és szilárd alapja nem lehet semmiféle összeműködésnek. A magyarság évezredes vezetőszerpe teljesen érthetetlen és felfoghatatlan volna, ha fel nem tételezzük, hogy politikai hegemoniája egyre nagyobb mértékben gazdasági és kulturális fölényén alapult. És tényleg egyetlen, gazdasági és kulturális életünkre vetett tekintet meggyőző bennünket arról, hogy a gazdasági és szellemi fölény számos ilyen ténye alapozza meg a magyarság politikai vezérszerpét. Csak felszínes szemlélő hiheti, hogy ez a vezérszerp elavult választási törvényünkön vagy közigazgatásunk osztályuralmi mechanizmusán alapszik, melyek egész kétségtelenül a magyarságnak ugyanannyit ártanak, mint a nemzetiségeknek. Ellenben minden behatóbb vizsgálat nyilvánvalóvá teszi, hogy politikai hegemoniánk kulturális hegemoniánkon alapszik, s ennek legmélyebb tényei a magyar lakta vidék sokkal nagyobb termékenységében, a magyar többségű városok rendkívüli fölényében, a magyar mezőgazdaság, ipar- és kereskedelem sokkal fejlettebb fokában, az értelmiségi magyar középosztály óriási túlsúlyában, a magyar tőkeképződés hasonlíthatlanul erősebb fejlődésében keresendők. Már pedig a magyarság kulturális vezérszerpe emez alapvető erőinek csak ártalmára van a politikai jogok minden korlátozása és a demokráciának minden meghamisítása. Hallunk ugyan okoskodásokat, melyek azt akarják elhithetni, hogy a mai oligarchikus uralom a magyarság egyetemére hasznos, mert lehetővé teszi, hogy a magyar nép gazdasági és szellemi szükségletei a nemzetiségek rovására jobban elégíttessenek ki, vagyis pld. több iskola, több kórház, több középiskola stb. adható a magyarlakta vidékeknek, mint amennyi az állam mai jövedelemforrásai mellett lehetséges volna akkor, ha a nemzetiségek igényei

méltányos kielégítésre találnának. Nem is beszélve ezen inkább csak suttogott, mint nyíltan hirdetett szempontnak a modern jogállam alapelveibe ütköző erkölcselenségéről: nyilvánvaló, hogy ez álokoskodás, mely első sorban ép a magyarság érdekeit sérti. Ugyanis a magyar alkotmány mai osztályuralmi mechanizmusa nemcsak a nemzetiségeket fosztja meg jogos életigényeik kielégítésétől, hanem a magyar népet is. És az ország gazdasági produktivitásának fokozása mellett könnyen lehetséges volna nemcsak a nemzetiségek, de a magyar nép számára is sokkal gyümölcsözőbb politikát folytatni. Igazságos adó-, földbirtok- vagy közigazgatási reform pld. oly erőforrásokat nyújtana az egész országnak, amelyek mellett eltörpül az a kis előny, melyet a magyarság a mai igazságtalan rendszerből látszólag merít. De ettől teljesen eltekintve, a nemzetiségi perifériák szegénysége, analfabetizmusa, fogyasztási és termelési deficitje az egész ország, az egész társadalom súlyos kárára van, mert megbénítja az egész egységes gazdasági szervezet életét és első sorban az államét, melynek létérdeke, hogy minél nagyobb számú, minél nagyobb fokban csereképes polgára legyen. A mai szűkkeblű és méltánytalan nemzetiségi politika tehát csak egyes privilegizált csoportoknak lehet javára, míg a magyarországi nép millióit, úgy a magyarokat, mint a nemzetiségeket érzékenyen károsítja meg. A nemzetiségi veszély argumentumának ezt a kétszínűségét vagy át nem gondolt jellegét mutatja az a tény is, hogy az általános választójog legádázabb ellenségei elfeledik mai választójogi törvényünknek rendkívüli fogyatkozásait, melyek ép a magyarságot érzékenyen károsítják meg, melyekkel szemben az igazságosan keresztül vitt általános választójog jelentékeny előnyöket biztosítana. Az általános választójog ellenesei azonban mindezt nem látják, mert a jelenlegi nemzetiségi rotten borough-ok számukra a legmegbízhatóbb mandátumszállítók, a magyar kormányzó pártok uralmának évtizedek óta fentartói: ellenben a magyar városok és vidékek kultúrában fejlettebb népének széleskörű szavazati joga komolyan veszélyeztetné politikai és gazdasági privilégiumaikat. Hogy ez a szempont tényleg döntő az ú. n. hazafias aggodalmak leghevesebb képviselőire nézve, jellemzően bizonyítja az a tény, hogy ugyanezek a politikusok már a városok általános választójogával is ki volnának békülve de a legszívósabb ellenállást fejtik ki a falu, még pedig épp a magyar falu választójogával szemben, hisz sok nemzetiségi vidéken (az adókulcsnak a magyar vidékekhez képest jóval alacsonyabb volta

eredményezi ezt!) a választójog már ma is megközelíti az általánosságot, s hogy a nemzetiségi tömegek akarata még így sem érvényesül, annak csak szervezetlenségük, elmaradt műveltségük, s a velük szemben álló, olykor a szószeres értelmében vett fizikai erőszak az oka.

De az ú. n. nemzetiségi veszedelem argumentumának megítélésénél, mi nem ezeket a szorosán vett, a választójogi reformra vonatkozó szempontokat tartjuk a legfontosabbaknak, hanem azt a kérdést, hogy az általános választójog és következményeként a közélet demokratizálódása miként befolyásolná magát a nemzetiségi kérdést?

A mi véleményünk szerint, ami a nemzetiségi kérdést nálunk megmérgezi, az ép politikai és közéletünk osztályuralmi jellege. A nemzetiségek elleni bizalmatlanság legnagyobb mértékben ép azokban az osztályokban él, melyek vármegyéjüket és egyéb hivatalaikat, meg más kizárólagos politikai hatalmukat féltik a nemzetiségi középosztálytól. Ez viszont társadalmi és politikai kizorítottságában s az ezen való elkeseredésében kifelé tekintget, vagy a nemzetiségi népet az égető szociális és gazdasági kérdések tárgyalása helyett Traján vagy Svatopluk birodalmának ködös utópiái felé kergeti, vagy a faji gyűlöletet szítja, s az ő politikai üzereik az így ápolt sovinizmus tüzével bankjaikat és ügyvédi irodáikat melengítik, egészen úgy, mint ahogy a mi üzlet-szerű kurucaink teszik.

Valójában azonban a népnek kenyér, jó iskola és becsületes közigazgatás kell, és ha a magyar demokrácia felfogja szabadítani a népet a jelenlegi oligarchia nyomása alól s neki földet, jó megélhetést biztosító munkát, tisztességes és a nép nyelvét értő adminisztrációt fog nyújtani: akkor pár év alatt előbbre fog haladni, a kölcsönös megértés és bizalom, az érdekekben és az érzelmekben való egyesítés munkája, mint a kényszermagyarosítás, nemzetiségi sajtópörök és a vármegyei kiskirályok felelőségek nélküli uralmának évtizedei alatt.

Mert a nemzeti egybeforrás belső lényegében ki nem erőszakolható folyamat. A magasabb kultúra gazdasági és szellemi fölényével, hasznosságával s kellemességével beolvasztja az alacsonyabbat. Az erőszak nemcsak nem használ, de árt. Az Egyesült Államok szabad kulturlevegője szinte máról-holnapra asszimilál, míg a porosz rendőrruralom tehetetlen a maroknyi lengyeliséggel és dánsággal szemben. A brutális orosz militarizmus csak növeli a finnek nemzeti önérzetét, míg a finom, udvarias, hajlékony

francia kultúra rövid idő alatt meghódította annak idején Elsass népének rokonszenvét, ami a mai német uralom alatt is megmaradt.

És ha a rengeteg orosz és német állam dús pénzforrásaival, félelmetes haderejével és óriási bürokrata apparátusával, képtelen volt a maroknyi finn és lengyel népet magába olvasztani: minő dőreség elhinni, hogy a gyöngé, szegény, elmaradt Magyarország lesz képes erőszakkal asszimilálni az ország lakosságának csaknem a felét!

Nyíltan meg is mondja egy amerikai író S. E. Simons: „Az Egyesült Államok asszimilálási módszere a vonzó módszer* mely az abszolút türelmesség politikájában áll, míg Oroszország a határozottan elnyomó politikát követi. Amerika az idegenekre eszményekkel és eszmékkel hat, s a be nem avatkozás politikáját alkalmazza. Mindenkit egyenlő rangba helyezve, mindenkinek egyenlő lehetőséget adva, szabad teret nyit az utánzás hatalmas emberi ösztönének, mely asszimilációra vezet. Amerika a jelent hangsúlyozza, megtöri a hagyományok utánzását, gyöngíti a nemzetiségi kérdést. Nevelés és általános választójog Amerikában a fő asszimiláló tényező!”

„Az általános választójog gyakorlása — mondja egy másik amerikai író, Mayo-Smith — az ismeretekkel, melyeket föltételez, az érdeklődéssel, melyet felkelt s a felelősség-érzettel, melyet fölébreszt, egyik leghatalmasabb oka a különféle nemzetiségek egységbe olvadásának.”

Ugyanígy volt Angliában is: a nagy választójogi reform előtti feudális Anglia megteremtette a világ legborzalmasabb, vérrel és gyújtogatásokkal beszennyezett nemzetiségi kérdését, az ír kérdést, mely évszázadokon át feldúlta az ország belbékéjét. A választójogi reform által megteremtett demokratikus Angliának ellenben csak néhány évtizedre volt szüksége, hogy az angol társadalomnak e véres sebet begyógyítsa s a nemzeti asszimiláció útján az első lépéseket megtegye.

Lám a liberális vezérférfiú, Campbell Bannerman ravatala mellett már Írország népe is testvéri könnyeket hullatott!

Ugyanerről a tanulságról beszél Svájc és Belgium példája is, ahol a demokratikus közszellem minden nemzetiségi torzsalakodást lehetetlenné tett.

Mi bizton reméljük, hogy a demokráciának ez a szelleme ugyanezeket a hatásokat fogja eredményezni Magyarországon is. A történelmi és osztályuralmi vármegye képtelennek bizonyult

az asszimilálásra: városainknak polgárosult és szabad levegője ellenben csodákat művelt.

A magyar nép okos, humánus és türelmes. Érdekei közösek a nemzetiségi néppel. Ne féljünk: meg fogják egymást érteni a magyar állam integritásának sérelme nélkül. A nép milliói között ma nincs gyűlölet. Az uralkodó osztályok mestersegesen szítják azt a mandátumokért folyó kalóz-háborúk idején.

Az általános választójog, mely mellett minden érdek kifejezésre fog jutni, magában az ország házában, a legteljesebb nyilvánosság előtt, azt fogja eredményezni, hogy az a mély elkeseredés, sőt kétségbeesés, mely az ország népére igen sok helyen ránehezedik, nem fog veszélyes, sötét, titkos utakra térni, hanem meg fog szólalni ott, ahol orvosolható: a törvényhozás gyűlékezeteiben. A gyűlölködő nacionalista és nemzetiségi demagógia helyét ki fogja szorítani a kölcsönös érdekek tudományosabb felismerése és méltányosabb kielégítése. Az emberek többé nem nemzetiségi, hanem egyre inkább gazdasági és kulturérdekeik szerint fognak csoportosulni.

Vagyis az általános választójog parlamentje lassan, de biztosan vissza fog térni állami életünk újjászületésének vezérelveire, melyekben amaz idők legnagyobb szellemei egyek voltak. Így Wesselényi Miklós ezt hirdette: „Az egyedüli mód, mely .... a „nemzeti egység” hatalmas kötszerét sikerrel pótolhatja, a nemzeteknek egyenlő s rokon polgári érdekek alatt s általi egyesítése”.

Gróf Széchényi István szenvedelmes filippikákat szórt a türelmetlen magyarosítás ellen: „Mindaddig, míg a tótnak, németnek stb. apáról-fiúra átszállt, bizony már igen rossz szagú ereklyeként csak azt pengetik fülébe, csak azt törik meg nem szűnőleg orra alá, hogy a tót nem ember, *graeca fides nulla fides* és a svábot elijesztő vázként, már a gyermeki velőbe csepegtetik be, mint valami felette ocsmányt; mindaddig, míg ily s számtalan efféle émelygést okozó nem könnyen mondhatni, hova? büntető vagy örültházba inkább illő tettei s agyafürtségai némi kormányozni csekély magukat nem tudó, s mégis nemzetet reformálni akaró elbizottaknak a divatból gyökerileg ki nem kopnak, mi egyedül a közmegvetés mindent lesújtó hatalma által történhetik: mindaddig ne követeljünk hozzánk hajlamot, vagy éppen irántunk őszinte részvétet. Mindez csak az időnek lehet munkája, de korántsem magára hagyott időnek,

azon jövendőnek, mely közalkotmányi kifejtés által a csinosodásnak magasabb fokára is emeli a magyart”.

S végre Kossuth Lajos az emigráció keserű éveiben így elmélkedett a magyarországi nemzetiségi kérdéstről:

„Ami az oláhokat illeti, meg vagyok győződve, hogy az általam javaslatba hozott alkotmány uralma alatt, melynek alapjai: az általános szavazat, a jogegyenlőség, az önkormányzat a községben s a megyében és az országgyűlésen való képviseltetés, erdélyi oláh testvéreink mind a nemzetiség, mind a polgári és politikai viszonyok szempontjából maguk is óhajtanák Erdély és Magyarország közigazgatási unióját, amint az 1848-ban kimondott: meg vagyok győződve, hogy lehetetlen nem óhajtaniuk ezt az uniót, ha saját érdekeiket komoly megfontolás alá veszik.”

Ezeket a mély államférfiúi elveket a későbbi korszak nem valósította meg, ép a demokratikus erőforrások hiánya és közéletünknek egyre növekedő osztályuralmi tendenciái miatt. Az általános választójog demokratikus Magyarországnak lesz a feladata újra felvenni a kölcsönös érdekekben való egyesítés munkáját!

Az általános választójog ellen felhozott érvek között a mellettük felsorakozó érzelmek és érdekek folytán nem kevésbé súlyos az, amely a nemzetfentartó történeti osztályok uralmát félti e reformtól. Teljesen eltekintve attól, hogy az úgynevezett történelmi osztályaink tagjai túlnyomó részükben ma már semmiféle vérbeli összeköttetésben nem állanak a történelmi múlt nemzetségeivel (hisz jelentős részük a legutóbbi évszázadokban, sőt évtizedekben vándorolt be, sőt alacsony sorsból emelkedett fel): még ha történelmi kontinuitásukat igazolni tudnák is, akkor se lehetne ezen osztályok nevében az ország többi osztályát a jogkiterjesztésből kizárni. Mert kérjük: pld. a magyar parasztság és mindazok az osztályok, amelyek a magyar parasztság leszármazottáiból rekrutálódtak, mennyiben kevésbbé történeti osztályok, mint azok amelyeket ezalatt a kifejezés alatt a mai konzervatív publicisztika érteni szokott? Különben semminemű történeti jog nem lehet gátja az állam jelenlegi boldogulásának, gazdasági és szellemi produktivitása növelésének.

Komolyabbnak látszik az az érv, hogy az úgynevezett nem-történelmi osztályokban nincs meg a politikai tisztánlátásnak az a foka, mely őket a politikai jogok gyakorlására képesítené.

Azonban aki ezt állítja az mindenféle választójog, sőt a legtöbb közfunkcionárius ellen is foglaljon állást, mert csupán igen kevés embernek van képessége arra, hogy egy ország

egész helyzetét átlássa, megoldandó kérdéseiről és ezek megoldási módjairól behatóan tájékozódni tudjon.

De legkevésbé hivatkozhatnak erre az érvre azok, akik a mai, állítólag értelmes választói közönséget éppen arra az időre, amikor magasabb szellemi képességeket igénylő jogosultságát gyakorolnia kellene: pálinka és terrorizmus segítségével kényszerhelyzetbe vagy beszámíthatatlan állapotba helyezik, vagy ezen visszaélések ellen legalább is oly eréllyel és kitartással nem küzdenek, mint a választójognak az „alacsonyabb értelmiségű” rétegekre való kiterjesztése ellen.

A tömegek értelmetlenségére vonatkozó érvel szemben nem szabad feledni, hogy egyéni helyzetének reális mérlegelni tudása mindenkit képesít arra, hogy választójogát helyesen gyakorolhassa.

Azt is szokták mondani, hogy az alsóbb osztályoknak nem lévén vagyonuk, amelyet az államhatalom véd és oltalmaz, nekik nincs is oly érdekük a közügyek helyes intézésében, mint a vagyonos osztályoknak; nem lévén érdekelve, nem is fogják lelkiismeretesen, a személyesen viselendő felelőség tudatában mérlegelni a közügyeket politikai állásfoglalásuk döntő pillanataiban. Ezzel szemben ép azt lehet mondani, hogy a szegény néposztályok nagyobb mértékben vannak ráutalva az állam támogató és nevelő működésére, mint a vagyonosak és így az állam helyes szervezéséhez ezer érdekszál fűzi őket.

Az általános választójog ellen azt is felhozzák, hogy a választójog radikális reformja a magyar értelmiség politikai és társadalmi súlyának megsemmisítésével volna egyértelmű. 1905-ben a híres januári választásoknál a liberális párt vezető politikusai odanyilatkoztak, hogy a magyar értelmiséget, az intelligenciát az ellenzéki agitáció elbolondította. Mikor pedig a régi liberális-párt a nemzeti munkapárt elnevezés alatt az intelligenciát visszahódította, az egykori koalíció vezeterei jelentették ki, hogy ez a visszahódítás csak azért volt lehetséges, mert a magyar értelmiség korrump és megbízhatatlan.

Már ebből is nyilvánvaló, hogy azok, akik az általános választójog ellen az értelmiség védelme nevében tiltakoznak, nem az igazi értelmiséget tartják szem előtt, hanem mindössze azt a szűk réteget, amelyet a nagybirtokos-uralom bármikor különböző befolyások segítségével ide-oda mozgatni képes.

Ennek az úgynevezett intelligenciának tényleg semmi kulturális kapcsolata és gazdasági érdekközössége nincs a nagy

néptömegekkel, ennek az intelligenciának nincs bázisa a magyar népben és így nem nyugodván szilárd alapokon, az ellentétes politikai pártok prédájává lesz. Ezért „megtéveszhető”, ezért megbízhatatlan!” Ellenben minden olyan politikai, társadalmi alakulás, amely a társadalom nagy tömegeiben szunnyadó erők szabad kifejlődését és érvényrejutását lehetővé teszi, egyszersmind azt eredményezné, hogy az öntudatra ébredt társadalmi rétegek természetesen a legintelligensebb egyéneket választanák ki politikai érdekeik képviselőit.

Nem kevésbé gyakorta hallható a szocialista veszedelmre való hivatkozás. Azt szokták mondani, hogy azok a szocialisták, akik ma az utcán és a munkaadóikkal szemben lépnek fel „az erőszak fegyvereivel”, ugyanígy fognak a parlamentben is viselkedni. Erre vonatkozólag két tényre hivatkozunk: Az egyik az, hogy a szocialista mozgalom tudvalevőleg erőszakos jellegét ép a parlamentáris országokban veszítette el leginkább, míg pld. az abszolutisztikus Oroszországban teljesen terrorista jellege van. A másik az, hogy minden társadalmi törekvés, amely a parlamentbe szóhoz jut, ez által mintegy a társadalomban lévő egyéb törekvések közé beemelődik és nolens-volens más érdekcsoportokkal való kooperációra kényszerül.

Ami pedig a szociáldemokrata program megvalósításától való félelmet illeti, mindenütt azt látjuk, hogy a szocializmus parlamenti érvényesülése sehose vezetett erőszakos forradalmi átalakulásokra, hanem e párt tevékenységének reális tényei első sorban a munkásosztály anyagi és erkölcsi fölemelésére, így különösen jó, olcsó lakás és élelmiszer megszerzésére, a komolyan tanító ingyenes népoktatásra, gyors és becsületes közigazgatásra és igazságszolgáltatásra irányulnak, ezek pedig minden kulturpolitikusnak a törekvései is.

Ép Magyarország haladottabb és felvilágosodottabb rétegeiben igen gyakran hangzik el az az aggály is, hogy az általános választójog a klerikalizmus megerősödésére fog vezetni. Valóban nincs kizárva, hogy az általános választójog által politikai befolyáshoz jutó rétegeknek nem jelentéktelen része, mai állapota után ítélve szavazatával a klerikális pártokat fogja támogatni, hisz népünk sok helyütt a papság kizárólagos vezetése alatt áll De ne feledjük: Nem a klérus teremtette meg Magyarországon a klerikalizmust, hanem csak tárt karokkal fogadta az állami és társadalmi életünk szervezetlensége folytán hozzá menekülő népszerűséget.

Lehet tehát, hogy ezek a választók az általános választó-

jog alapján megejtendő első választásoknál a klerikalizmust fogják szolgálni, de mihelyt a klerikális pártok tényleges működéséből látni fogják, hogy azok a valóságban kevésbé szolgálhatják az ő gazdasági és kulturális érdekeiket, ellenben más pártok mennyivel inkább elégítik ki azt, el fogják hagyni ezt a táborot.

Ezek szerint a klerikális veszedelem csak átmeneti lehet és tartósságában csupán azok hihetnek, akik föltételezik, hogy a klerikális pártok a gyakorlati politikában a nép reális gazdasági és kulturális érdekeit ki tudják elégíteni, aminek ép az ellenkezőjét bizonyítják Franciaország és Belgium példái. És még ez átmeneti idő alatt se okozhat számbajövő hátrányt a klerikális párt, mert valószínűleg ugyanolyan mérvben fognak a parlamentben megszorodni a radikális és szociáldemokrata elemek, akik pedig egész létüknél fogva éppen az antiklerikális törekvéseknek leghívebb harcosai. De különben is a lappangó klerikalizmusnál jobb a nyílt, az álarc nélkül való klerikalizmus. Az általános választójog kényszeríteni fogja a klerikalizmus híveit nyílt egyesülésre, ami viszont az ellentábor tömörülésére vezet.

Még csak pár szót arról az ellenévről, amely az általános választójogot úgy tünteti fel, mint az Egyesült Államok és Franciaország állítólagos kulturális és erkölcsi romlásának okát. Hivatkozhatnánk nagy számban kitűnő amerikaiakra és franciákra, kik az általános választójogot hazájuk gazdasági és szellemi fejlődésének tényeivel hozzák kapcsolatba. E helyett csak néhány nagy összefüggésre óhajtunk rámutatni.

Az általános választójog feltartóztathatlanul terjed a magasabb kultúrájú államoktól az alacsonyabb kultúrnívójúak felé. Egy magasabb kultúrájú államban sincs komoly törekvés a választójog megszükitésére, ellenben mindenütt törekszenek a kiterjesztésére. Franciaországban nincs a cenzusos választójog napirenden, de követelik a nők választójogát s az arányos képviseletet. S még egyet. Az általános választójog hazáiból nem indul meg a népek vándorlása a korlátolt választójogú államok felé, de ismerünk számos korlátolt választójogú államot, amelynek népe olyan idegen államok felé áramlik, hol nagyobb a jólét és több a demokrácia.

Mi Magyarország jövőjét nem feltjük a fejlett európai és amerikai államok sorsától. A pusztulás réme nem akkor fenyegeti, ha az európai fejlődés irányához alkalmazkodik, hanem ha a kulturális és jogi fejlődés vívmányaitól, többek között választójoga lehető legdemokratikusabb reformjától elzárkózik.